

UJ hegyvidék

2007 tavasz – nyár

IRODALOM, HONISMERET

ABLONCZY LÁSZLÓ • ÁFRA JÁNOS •
ARANY LAJOS • BÉRES GYULA •
BITSKEY ISTVÁN • BOBORY ZOLTÁN
• BRENYÓ JÓZSEF • BUDINSZKI
ISTVÁN • CSEH KÁROLY • CSÓÓRI
SÁNDOR • CS. VARGA ISTVÁN •
S. A. DOINAŞ • FALUSI MÁRTON •
FECSKE CSABA • F. SZAKÁL SÁNDOR
• GERLICZKI ANDRÁS • GÖRÖMBEI
ANDRÁS • **HATÁR GYÖZÖ** • JÁKI
SÁNDOR TEODÓZ • JÁNOS ISTVÁN •
JÁNOSI ZOLTÁN • KALÓ BÉLA •
KARÁDI ZSOLT • KOCSIS CSABA •
KORPA TAMÁS • KÖDÖBÖCZ GÁBOR
• LÁSZLÓFFY CSABA • MÁRIÁS
JÓZSEF • MEZEY KATALIN • NAGY
BALÁZS • **NAGY GÁSPÁR** • NAGY
ZSUKA • **PAPP GÉZA** • SARUSI
MIHÁLY • SERFŐZÓ SIMON •
SZEPEŠ ERIKA • SIMON ZOLTÁN •
TOLDI ÉVA • VISKY ZOLT •
VERLING MERCÉDESZ

Mit ~~keres~~ még itt?

Kérdetel, s akkor nem válsóltam
Neked, Enscentem, Augustinusom,
Csak magamban motyogtam
Valamit: — véletlenül tudom,

Hogy mit, bár emlékezetem
Rövidül, mint térdelutáni álmok,
Annyira hívós magányukban az hó
Vetítvárszerű vibráló főt-le jönek.

Ez itt a keresztet, kies, földszentet,
Rajta néhány milliárd Passió-ling-fokot,
Türelmet úgy ottanám, mint orvosi mat,
Mennék — maradnék is, habár nem tudom.

Kérdés, legalább még egyszer,
Enscentem, Augustinusom!

Magy Sz g at

Új Hegyvidék

IRODALOM, HONISMERET

2007. 1-2. SZÁM • TAVASZ – NYÁR

Lapunk fővédnökei:
GÁL SÁNDOR és SERFŐZŐ SIMON

Főszerkesztő:
HADOBÁS SÁNDOR

Főszerkesztő-helyettes:
MIHÁLYI MOLNÁR LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság:
BALAJTHY ÁGNES, CSANÁLOSSI BÉLA, CS. VARGA ISTVÁN,
FECSKE CSABA, HADOBÁS PÁL, JÁNOSI ZOLTÁN, KALÓ BÉLA,
SIMON ZOLTÁN

Főmunkatárs:
KORPA TAMÁS

Borítóterv:
SERES TAMÁS

A borítón:
Gvadányi József (1725, Rudabánya – 1801, Szokolca) író arcképe.
(J. Mansfeld rézmetszete, 1796.)

ISSN 1788-5329

A szerkesztőség címe:
Új Hegyvidék Szerkesztősége
3752 Szendrő, Ady Endre u 27.
Tel.: 20/211-4704, 30/451-2375
e-mail: hegyvidek.szerk@gmail.com

A főszerkesztő címe:
3733 Rudabánya, Ady Endre u. 32.
Tel.: 20/211-4704

Lapunk az Interneten is olvasható:
www.szendroivar.tk

Nyomdai munkák: Z-Press Kiadó és Nyomda Kft., Miskolc. F. v.: Kása Béla

TARTALOM

Szépirodalom

<i>Lászlóffy Csaba: Rekviem harminc év után</i>	5
<i>Serfőző Simon verse</i>	16
<i>Stefan Aug. Doinaş versei</i>	18
<i>Mezey Katalin versei</i>	20
<i>Fecske Csaba versei</i>	22
<i>Sarusi Mihály: Erzsébetvárosi őszi</i>	24
<i>Falusi Márton versei</i>	27
<i>F. Szakál Sándor verse</i>	30
<i>Kocsis Csaba: Nem oda, ide Buda! (novella)</i>	31
<i>Visky Zsolt versei</i>	36
<i>Korpa Tamás versei</i>	37
<i>Cseh Károly versei</i>	39
<i>Kaló Béla: Húsvéti triptichon. Széljegyzet Cseh Károly Három verséhez</i>	40
<i>Áfra János verse</i>	42
<i>Határ Győző: A minipalota (részlet)</i>	44
<i>Brenyó József – Verling Mercedesz: Okok és okozatok</i>	46

Sütő András emlékezete

<i>Toldi Éva: „Örzeni kincses temetőket”. Sütő Andrásra emlékezik Csoóri Sándor, Görömbey András és Ablonczy László</i>	51
---	----

Nagy Gáspár emlékezete

<i>Lászlóffy Csaba: Az áldozatok (vers)</i>	59
<i>Bobory Zoltán: Az utat, az utat ne eNGedjétek feledNI! (vers)</i>	60
<i>János József: utolsó levele Nagy Gáspárnak</i>	61
<i>Ködböcz Gábor: „Fényből s gondból egyberostált ember-vándor”. Nagy Gáspár Kányádi-élménye</i>	62
<i>Nagy Zsuka: Nagy I</i>	65
<i>János István: Nagy Gáspár-konferencia Nyíregyházán</i>	67
<i>Gerliczki András: Párhuzamos koporsók – párhuzamos életek. Egy Nagy Gáspár-ciklusról</i>	69
<i>Karádi Zsolt: „A síri ködben kövek zuhognak.” Nagy Gáspár és a Zónaidő</i>	74
<i>Nagy Balázs: Biblikus motívumkör Nagy Gáspár költészetében</i>	80

Esszék – Tanulmányok

<i>Bitskey István: Királylány, örgrófné, szenvedők istápolója. (Emlékezés Szent Erzsébetre, Sárospatak szülöttére)</i>	86
--	----

<i>Szepes Erika</i> : „...a metrum tajtékos taraján...” Az Aquincumi Költőversenyről	91
<i>Arany Lajos</i> : Az árulkodó nyelv. Janus Pannonius erotikus epigrammáiról	108
<i>Cs. Varga István</i> : Elöljáró szavak Gál Elemér Héthavas című regényéről	119
<i>Simon Zoltán</i> : „Erdélyiség” napjainkban, a kulturális antropológiai érdeklődés vonzatában	126
<i>Jáki Sándor Teodóz OSB</i> : Fölnézünk Kárpátaljára (2007)	135

Honismeret

<i>Budinszki István</i> : Egy elfeledett tény: Szendrő, mint Gömör vármegye székhelye	138
<i>Papp Géza</i> : A titkok az Úrei	144
<i>Béres Gyula</i> : A hidvégardói léleképítő. Mester Károly plébános élete és munkássága	149

Köszöntő

<i>János Zoltán</i> : Kabdebó Lóránt virágzó udvara	159
---	-----

Szemle – Kritika

<i>Kaló Béla</i> : Itt áll, másképp nem tehet. Cum honore Cs. Varga István....	161
<i>Máriás József</i> : Bánffy Miklós világa	163
<i>Kaló Béla</i> : A gyönyörűséges szegénység életképei. Sertőző Simon: Varjúleveles.....	166
E számunk szerzői	168

***Lapunk a Magyar Írószövetség Észak-Magyarországi Csoportjának
pártfogásával jelenik meg.***

Támogatóink:

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI BÁNYÁSZATTÖRTÉNETI MÚZEUM,
RUDABÁNYA • ÉRC- ÉS ÁSVÁNYBÁNYÁSZATI MÚZEUM ALAPÍTVÁNY,
RUDABÁNYA – BOZA ISTVÁN, a kuratórium elnöke • SZENDRŐ VÁROS
ÖNKORMÁNYZATA – SZANISZLÓ JÁNOS polgármester • SZENDRŐ ÉS VIDÉKE
TAKARÉKSZÖVETKEZET – PETRÓ JÁNOSNÉ elnök asszony • VÁROSI
KÖNYVTÁR, MŰVELŐDÉSI HÁZ ÉS MÚZEUM, EDELÉNY – HADOBÁS PÁL
igazgató • VÁROSSZÉPÍTŐ ÉS IFJÚSÁGI ALAPÍTVÁNY (VIASZ), SZENDRŐ

Az Új Hegyvidék terjesztését a szerkesztőség végzi.

REKVIEM HARMINC ÉV UTÁN

**„Ne gyertek a közelembe”!
(Végül megint apám)**

LÁSZLÓFFY CSABA

Akkor is ősz volt. Must, musicák, szabadság ingere... Mennyire volt érezhető a külső kényszer?

Semmi sem volt a megszokott helyén; legfeljebb egy-egy nagy szilva. Siettel leszakítani, mielőtt eléd pottyant volna. Beleharaptál. A ráncosabb még edesebb volt. Nagyanyád kötényének lehetett ilyen jó ize.

Apád az elsötétített szobában fekszik; könnyezik a szeme. Ilyen álmosító délutánon minden eszébe jut. A felfokozott érzéseket mennyiben örökölted vajon? Sokáig nem tudta, nem hitte, hogy ennyire különc leszel. (Most utólag az időbeosztásodat szereted s a szenvedélyes túlzásaidat rühelled benne. Már nem kell figyelmeztetned magad, hogy: vigyázz, nehogy valami marhasággal állj elő!)

Akkoriban napokon át nem beszéltek egymással, jóformán alig találkoztatok. Megszállottan szervezett, agitált, értekezett. Hiába nevelték bele az ellenségképzetet, karriérista kollégái, mihelyt megtehették, végiggázoltak rajta. Bódultan járt-kelt a házban, mint egy csalódott Szent Ferenc; persze, sohasem részegen, csak a külső erőszak lüktető erejétől elbódított elmével, mint a világháború utolsó évében a gyújtóbomba láttán felhördülő mészáros a szomszédotokban. Másnaposnak azelőtt nem láttad. Nem áldogált a söntéspultnál soha, ki nem állhatta „az olcsó skalpvadászok hencegéseit”. A böllerkéstől különben irtózott; ez az élesedő osztályharc kampányrohamai idején látszott meg rajta főleg. A nyirkos, tapadós szürkületben (nagyanyád épp azon a reggelen vágta le utolsó kókadozó jércéketek) megállt elbúcsúzni a kapuban, s te véletlenül meghallottad a suttogást, hogy: „Sok vért fognak kiontani, nemcsak a hegyekben bujkáló gyilkos banditákat”. „Már Marinka is gyanakszik, hogy gyanúsított”, jegyezte volt meg az aggszűz trafikos nőről anyád.

Ihol burzsuj flancol, parádézik; amott kulákszugoriság sunyít. Az új erkölcs úttörői nem göncölődnek be a szabolcskamihály-szólamoktól, sem a l'art pour l'art imperialista hidegháborút kiszolgáló individualizmusától!

Volt, akiben a felgyülemlett keserűség a szülők önzésébe vagy feleség/férj származásába kapaszkodva torolta meg az új társadalmi berendezkedés primitív korlátozását. Mint

homokzsák húzta le valami a fejeket. „Telekiabáljátok a házat, hogy: *az ellenség – már tebenned is!*”... Ugyanazok az ősi ösztönök, ugyanaz az évezredek gyűlöletroham. A sovány menzakovsztra fogott test, és az indexre tett dalok hősi erőnyekét hazudó történelme. (Pedig a vak királyok közt is akadhat látnok. De az utókort vakság veri meg rendszerint.) „*Hol tetem van, törvény szerint odagyűlnek a sasok.*” Hogyan vethetne véget a nyomornak, a sorvadásnak maga a nyílt erőszak?

Húsd, önzésed a tús. Bűnt vagy veszedelmet vállalni könnyebb?

A pirosbetűs ünnepnapokkal kacérkodó, üres szavak megbénították a falféher /a falhoz állított/ – tetszés szerint ki lehet tölteni – spicli szavával szabályozott gondolatot az agykéreg alatt. A lélek színhelyén önpusztítás... „Nyulat ölsz? Rókát? A Menny Fia rég / nincs Hszjen-jang-ban, s fut mint egy nyomorult!” A kormányzó hajtvadászatot rendez, *mert tábornok is egyben az uru/n/k...*” (Mikor még erekle rejtette az eretneket.) Ám a kisfiú, aki valamikor a boldog rettegéshez ragaszkodott, az ifjúság legtisztább pillanatában kész lett volna akár meghalni is (csak tudta volna, miért).

Lovagiasan eljánni, mikor mindenki lapul?!...

„Reggel kérvényt kell beadnom, sietek! De nem találok nadrágom, tollam, s a testemet se. Megint kikések...” Apád visszatérő álma ez.

Százszázalékos munkaskáderek villámcikázásai. „Az ellenséget elsöpörjük az utunkból!” A régivágású kollégák idegei nem hozhatók közös harmóniába a proletkult vívmányait elszántan propagálókéval...

Ideges kapkodó kölyök vagy. Apád «haladó gondolkodású értelmiségi», bár származása nem kifogástalan (a háború előtt készült névjegykártyáját a legbiztosabb apró darabokra összetépni). Politikai felkészültségével is baj van még; fokozott éberséggel szemmel tartják.

Szemrehányás, önsajnálát, hamis önbizalom, túlzott önállóságra törekvés – minden egymás ellen fordul. A megbízhatósági kampány – az operaténort képző tanfolyammal egyazon időben – szinte naponta szedi áldozatait. („Én elhajló?”) Erőltetetten nevet; aztán: „Merre?”) A simulékony, óvatos alakok jó „káderanyagnak” bizonyulnak. Hát még a kétkulacsosok.

Megsárgult, törött szélű fényképek (ami még nem látható rajtuk); a soha elő nem hívott párbeszéd... A tepsiben sült malé feledhetetlen tésztaillatához emlékezeted szintúgy különös, ma már groteszknak tetsző kijelentést társít: „*Mi lenne, ha Az ember tragédiája szereposztásában Lucifert egy kulákkal, zsíros gazdával helyettesítenénk?*...”

Az idő »rusztikus« zamatai! Itt a frissen szedett reggeli gyümölcs. Oltsd szomjadat, csillapítsd étvágyadat. Nem furcsa, hogy folyton hátranézel? Az égbolt most milyen tiszta, egyszerű. Céltalan, megfoghatatlan, igaz, mint a hit. Vagy csak a hajdani derű? Eliramlott hazug szólamok, hogy „Nincs többé magántulajdon!”; vagy: „A tudás fáklyája bevilágít minden pókhálós zugba!” Meg, hogy: „Nyitott könyv a világ.”

Még nem aláztad meg a testedet. Még nem hiszed, hogy a világ vesztőhely.

A gyermekkor biztonsága. Amikor még elragadtatva kószáltál, apádat hallgatva, a palatétl!

* Demiáni Szent Péter középkori himnuszából.

” Tu Fu: A kormányzó téli vadászata.

Nyílt jósága sugárzott feléd, semmi sem volt benne a klánok fölényes titokzatosságából. Keskeny ösvényen vezetett kézen fogva a kiválasztottak birodalma felé.

Szenvedtél a romantikától, attól, amit elolvastál. Lámpalázad hányszor gúzsba kötött. Földült lelkedről dagadt szemhéjad árulkodott.

Később vakmerőn külön-utakon kerested a meredélyre (a sekély mélységekből) felszívító veszélyt, mint aki nem ismeri ki magát az Öregisten teremtményei között.

Félálmom, vagy inkább álmodozás? Női hangok, a szemed félig nyitva. Kedved volna belesni a hajdani kaszinó kivilágított ablakán, ahol nagyapád jókat mulatott volt (bár tudtad, hogy »nem illik leskelődni«). A sugdolózásból csak annyit lehetett kivenni, hogy nagyapád esténként kirúgott a hámból, nagy kártyás volt, és éjjel után járt haza; kis, veres bajuszához idegen pacsulillat ragadt, egyszer ügyetlenül egy csipkés szélű zsebkendőt is kihúzott a zsebéből. Mikor nagyanyád megelégtelte és kitette a házból, felült a gyorsvonatra, a meg sem állt Bécsig... Az volt a „lökötőknek, kurvás kártyaspiléreknél való világ"! Anyád akkor még pendelyben járt, egészen kicsike volt.

Anyád szemöldökrándulásai, az első lányideálok csípővonalai (más megközelítések). Mi állhat össze belőlük? A zavaros tudat; midőn még nem tudhattad, ki vagy. És mire vagy képes.

Könyvek, fotelok, dísznövények, poros színművek. A kiüresedő polgári élet. Kalap, kalucsni, ruhaakasztók, cipőkanál – nevetséges letűnt kellékek. Gyanús, pellengérre állított »kispolgári« gondolatok. A serdülő legártatlanabb álmainak fonala is mindegyre megszakad.

Most kinőtt konfekcióruhát vagy bőszarú pantallót viselő apád titokzatos, bizarr átalakulását szeretnéd kitapogatni, akár a porckopásaidat.

Hogyan láthatott fűtött mennyet a jégveremben?

Hogyhogy nem vett erőt rajta idejében csalódás, undor, közöny?

Falusi kultúrotthon-avatás. „Fáradjanak be az elvtársak.” Mint egy üres csűr, ráadásul hideg volt. Az igazgató vörös orra, ragyás arca(!); még a vigyorgása is riasztónak tűnt. Idegesen, dideregve várakoztál, a tenyered mégis megizzadt. A helybéliek közben ilyeneket mondtak: „Szanatóriumban volt gyógykezelésen.” „Nem bolondokháza volt az véletlenül?” „Hát... ha azt vesszük, ma is becsiccsentett. Hiábavaló volt neki az elvonókúra. Pöcegödörítésre alkalmasabb volna...”

Miután a kollektív társulás elnöke mindenkiel lekezelt, és mellén csillogó kitüntetésekkel helyet foglalt a díszasztalnál, az igazgató apádhoz fordult: „A tartományi kiküldött elvtársnak van-e valami előírása?” „Mire vonatkozólag?” „Hogy a beszédek után hogyan zajlódjék az ünnepség. Mi mozgósítottuk a pionírokat, megadtuk nekik a kérdéseket... Egytől egyig Sztálin-nyakendős.” Apád nagy szemet meresztett a borgőzös kultúrház-igazgatóra, majd a sovány leánykákra s fiúcskákra, akiknek a nyakkendője selyemből volt, nem vászonból.

Mekkora a vágy a langyos szélben a nyihogva topogó, trappoló, szűrkeszűrő csikók után sóvárgó kölyökben? Tajtékos napok; gyönyörű verőfény. S közben a rokonság savanyúalma vigyora. Holott akkor már kezdtek hazaszállingózni az orosz fogságból az elveszetteknek hitt férfiak.

A rommá lőtt kúria udvarán az üres istállók előtt a tyúkokat hajkurászó eszement ör elmarasztaló, szűrös tekintete, hogy nem olvasol elég ateista brosrát. Az ostobaság

kemény ostorcsapásai alatt az öntudat láthatatlanul kiserkenő vére-verítése: még mint zavarosan felbugyborékoló mustlé.

„Olyan akarok lenni, mint ő!”

Az a terepjáró apa hová lett hirtelen?... Akárcsak az a haját oldalra fésülő, kiebrudalt mesebeli várkisasszony, vagy abrakoló, istállótakarító napszámoslány(?)

Az elkövetkező években mind nagyobb álmokat és kiábrándulásokat kellett legyőznöd a magad erejéből.

Aztán csak az elárult mező. Kiégett fű. Kiégett emlékek. A méltányosság hazug máza alatt összegubancolódott sorsfonalak: látszólag türelmesen kívárlák, hogy az elmélet késéles fénye elmetssze őket.

A deres fenyesből vakmerő kiáltások, a rögtönzött barakkalakásokból felszálló füst, s az éhes gyermekhorda elszántsága meg a szádba kényszerített meghajlított nyelvű alumíniumkanál okádék-íze.

Beásni magad az anyag – a múlt – belsejébe.

Minek élvezkedni az ósdiban. A tények hordaléka, ki tudja, milyen alakzatokba képezi magát. Minként ha egy tó fölötti ködös virradatban megpillanthatná valaki a jövőt?...

Egy elesett párbeszéd: anyád és pár év múlva Izraelbe áttelepült barátnője közt. „Sokat dolgozik?” „Reggeltől estig gyűlésekre jár.” „Legalább megfizetik?” „Az egészségi állapotom.” „A káderlapja miatt aggódj inkább. Senkinek sincs a homlokára írva.”

A te agyadba is befészkelte magát a sejtjelem, vagy tán a gyanakvás, hogy: ezzel vajon nem ártok? Apádnak, vagy magadnak. Mindegy, hogy van-e rá bármilyen indítéka a hatalmi szeszélynek. („Haszontalan lészel a pernyéhez.” A képzelte büntetés félelemmel tölt el.)

A valóság dolgainál sokkal érthetlenebbeknek tűnnek a rémképek.

Az eleve elrendelés. „A baj úgyis bekövetkezik.” Utólag átérezve-átvirrasztva: sokkal több a lehervasztó, szorongást kiváltó, szegyeteljes, gyűlöletes pillanat. Mihelyt a lelkesedésből az idő görbe tükre képmutatást produkál, a felfokozott képzelőerő sem segít.

A kérielhetetlen veszteségek minden vitát befagyasztnak.

Sűrű eső; beázik a cipő. Lehajtott fejjel felvonuló tömeg. Össze kell szedned minden erőd, hogy ne érezd azott kutyának magad.

Az apa bajuszába rejtett, zavart mosollyal fogja fia kezét, meg sem fordul a fejében, hogy a gyermek eszeveszett képzelgéseiben az ünnepelőbe öltöztetett, rikító térre most mustosan fénylő, ragacos fény zuhog. A közhelyek, a komor felhőkbe bekiabált jelszavak cseppet sem illenek össze a serdülő lélekben zajló káprázatos izgalommal. Az érzéki valóság s a nagyszülők szembogarán áttűnő táj összeaszalódott képei emberi képmutatásba csapnak át. Csak mélybe ne ránts on a rontás! A boldogságra való szomjúság ott ég a szájpaddlásodon, az anyanyelv izgató rejtelmait ízlelnéd, mintegy megérezve, hogy a folyamat, melynek része lettél, nem köthető egyetlen (átmeneti) időponthoz...

Eső pötyörög... Párolog a finom krumplipaprikás...

Farsang farka, tél utoljára... Szilaj paripámon a tengert bejárom....

*Az én fiatal Múzsám, mint egy most született pillangó a rózsák és tulipánok hímzett virágain... *****

*** Petőfi.

*Fogsz-e ostromot is állani a kísértések közt? ******

Nyulak rókák játszadoznak / De hó reme róma!...

Ha Isten akarja, a kapanyél is elsül...

Miután magadban kimondtad őket, hatásuk ott lebeg, gomolyog még a Hója felett a késő délutáni révületben is, s otthon az esti szobahomályban a passzív állótűkör előtt serkentő forrásként, lázításra ösztönző erővel buzog.

Az apa mind óvatosabban figyeli fiát. Pedig a lázadásából olykor csak annyira telt, hogy elsírta magát. A vad elragadtatás percei váltakoznak a szeretetet valósággal kikövetelő természet bizonytalanságba ütköző tehetetlenségével. Elvont fogalmak körülírásán gyötrődsz, de a szavak, melyeket ki kellett volna hangosan mondani, még nem jutnak eszedbe.

A csendes, elhagyatott ház is zavaros ingereket váltott ki belőled. Jóllehet a család együtt töltött napjait akkoriban még beragyogta a gyöngédség. Egy-egy érzelmes – akárha légből kapott – költemény nem mindig szolgálta, nehezen kihámozható értelmével, a rájuk erőszakolt helyzet és életmód megértését.

A demagógia térhódítását nem lehet irrealitásként kezelni. A képtelenség, amely ma nevetésre ingerel – a „közröhej!” –, mely téged irtózáttal töltött el (a handabanda a májas hurkánál is véresebb találmány!), süketté és vakká tett több millió alattvalót.

A tengeri szörny örök meséje: addig hizlaljuk, míg felfal.

(Álmában az ember hánykolódik s a torkához kap.)

Akkor biztosak voltunk a bizonytalanban. Ma újabb disszonáns, hogy fogalmunk sincs, mi fog történni velünk.

Szimbolikus kód: könny és szemét összeolvad. Idegeiddel fércelt, fojtogató hálót dob-nak rád közönséges pribékek, miközben te a hitegető olvadást vártad, harminc éven át.

Fehérholló-hír. Súlyos, sötét árnyak. Öszövétségi elesettség és dilettáns dőlőf. Alkudozás.

A hős az, akit a világ arcátlanul elárul s kinevet.

Össze kellett szedned minden erőd, hogy többnek tűnjél – többnek érezd magad, mint elfoglaltan rohángáló, szórakozott apád kitalációja. Úristen elparentált fia (a »kukacbélyeg«: garantált!); garasos csatáidból hazavergődve a hársfaillat volt egyetlen tanúd. Az emberi nyájasság lassan mindenünnen kiveszett. A gyenge villanyfényben a családi vacsora is komorrá, fantáziátlaná vált, ne is tagadd.

Bordái közt más szív lüktetett. Téged korán megperzselt a kétség démona. De az új tavaszi kopárságban apád tétova, szemellenzős tekintetét a csüggedés varangyos mérge lealacsonyította a silány porig. A romlás szertelen, s ő tetlenül tűrte mégis a szoros tilalmakat! A sérvbe hatoló korlátokat, amelyek belső szabadságát horpasztották...

A nyomor csapásai élesebbek voltak. A téboly tompán, gyanútlanul hódít teret. A legártatlanabb lélek sem kerülheti el az iszonyt.

Végül is az emberi indulatok egyenüstiében főttetek.

Az egymásrautaltság kényszerképzete. Kettőtök különböző alkata volt talán a meghatározóbb, vagy az, hogy: más más nemzedék?...

**** Csokonai.

***** Kölcsey.

Árnyak, a mosoly árkat eldugók. A félhomályba beleveszve, letarolt térkép előtt, most már valósággal féltél, hogy ha megkörmökezz titkos utakon a rontás, hasonlítani fogsz rá!

A kétszemélyes „kalitka” inog (le ne zuhanj valamely élménnyel, s össze ne roncsold magad).

Villámlások, a házi idillt megzavarók. A konfliktusok legtöbbször félreértéseken múltak.

„Aki ad magára, az nem vagdalkozik csak úgy összevissza, cél nélkül.”

„Szerintem épp az a kérdés: milyen cél eszközként rántod elő érveidet.”

„Én is voltam, alkatilag, zrinyisen-»kírohanó«. E heves indulatot látva az ember mégis megütközik.”

A méz mögötti kénes kisülésbe vesző gének. A kettős-magány. Mint amikor fejed a víz alatt, és hasztalan minden erőlködés – csak a szíved kalapácsütés-dobogása, de képtelen vagy a felszínre bukni.

Vannak napok, amikor másvalaki szeretnél lenni.

*

Tíz körömmel kaparod össze élményeidet ehhez a történethez. Látni szeretnéd a lecsillapult kedélyű arcot. Aki túlélte.

Éveid száma is az ő halálát célozta meg. A város ugyanaz. Nem robbanthatja fel semmi. Legfeljebb egy bohózat.

A beomlott sóbányák felett kószálva (ők már örökre együtt, mint esküvői fényképükön); túl nagy a szélcsend. Kénes szag, fenyőtoboz forog a légben. Az apád hiszékenysége árán is győzedelmeskedő barbár korszak után sehogy sem jut célhoz a férfi – sejtjei nem üdvözülnek, mielőtt legyűrné a nyűgös koravénség.

A közhely viszonylagos végtelensége. Trottyant Zápolyák, terhelt Ferdinándok után a legsivárabb lehetőség:

a tudós urak érveléseivel megtámogatott terror.

Sórt csorgatnak; lágyan alácsorgunk mi is, ím, a nyárban (avagy már csak csepegünk ezen esteli órán?)

musicaraj rajongja körül koponyánk: a homályba

süllyedt sörkert hígított à la carte: »hamismust«)

almalevében úszván, gyűrt, ragacsos papirosra

írva az étrend. Hústalan ünnep igérkezik ismét

(*Róka megette csibénket*), gyomrom alig piheg, érzem,

mégis nyálragyogással nyargal a szél s ama csorda-

ínség képzeletemmel üzen, ha a járom elől el-

oldva a Romhoz járulsz, ó, balgák ivadéka!

Éjjeli szája kicsorbult régen, akár te, dicsőség;

kútja kiszáradt holt gyönyöröknek, hát le ne szédülj.

Munkát bíró, hús tetemeknek földje, barázda-

ráncba szalajtott (halld, Mohamed!) nyúl farknyi örökség.

S száll a dohos levegő, a sötétség kivagyisága

megbontott kövek árvult halma alól – letörőlnéd,

mint az időben, a mélyben aranyló fülbevalóra

hullt hamuréteget homlokod átvert vértetetőről.

És ami még fenyegethet: alattomosabb a mocsárnál,
ezt se feledd. S nehogy elhidd, hogy valahára a Tornyot
fényre segítheti bárki – az álmot, az *Illiumét!*
Mind lenyakazva a hajdú s lófő, *eldarabolt test-*
vértelenül, nézd, gyámolítatlan szolgotagok csak.
Króniku/á/s (igric) főfájás vesz rajtam erőt e
nedves időben: az el nem alvás pillanatában
mintha fejembe pisztoly sülné, a vérem olyat lő,
bárha a testem, akár ez a nemzet, vértolulástól
artva keményen megpiócáztatta magát már.

A megvert légiók nyomán nyílt harcmezőn kullogó gének.

Állati elvagyódás. Mi tart vissza? A lélekharang? Vagy valamilyen olcsó nosztalgia? A vereségek – vagy a halott koreszme tetemrehívása?

Utólag persze: az agymosásra érdemesült, unatkozó publikumnak mindez tán opera-paródia, horror-balet, tévé-krimi, a nyikorgó *dákolmányon*.

S a bűzlő kelevények: banalitás!

Ami bennünk van: lemérhetetlen. Vétkeink el nem oszthatók.

Ma, habár ellenkező irányban fújnak a szelek, maradtak az átkeresztelt utcák, az alkalom, mely *szüli az üres zsebet*. S üres lelkeket terel holt pályára. A mesterségesen keltett tudat- és gőnzavar végleges leállással fenyeget.

Már nem tűnik olyanoknak semmi, mintha örökké tartana.

Valamikor milyen könnyen tudtál tájékozódni, elég volt felkapaszkodni a szontyoli szőlőindák közé a kökerítés tetejére, ahonnan nézve az igazság, mint a dolgok arca mindig egy volt: a játék édes, a könny keserű, s bátyád lesült hátán meg tudtad számolni a csigolyákat.

Ősök galériáján elfojtott ösztönök.

A legjobb elmék is rugóra járnak. Ez a lelki kőpadra vetett, dúlt, rendezetlen ráncú, meghasonlott arc az élet visszája.

Ki ő? Leszakadt tájegység? Védekező reflex a vétkes félreértéseit görcsösen világgá szűkítő tömeggel szemben?

Vagy csak az összetartozó cserepek biztonsága.

Elképzeled, amint az önkéntes jelentgetők arca, vesszője megmerevedik a perverzitás haláltusájában. Érzéki csalódások: csontjaidban élesen támad ugyanaz a fájdalom – az elárultatás fogalma mennyiben változott vajon?

Elbutultak egén keresed a rejtett fölismerést, s szemedben összefutnak a vérerek.

A kéz fiókokban elsárgult kéziratok után motoz. Idegen palánknak dőlve (szinte látod, hallod) mint zihál a kifolyt sörhabba fúló indulat után szimatoló spicli.

A szellem viszontagságaihoz képest apád kifehéredett bőrének ráncai: kis semmi firka. Mentsvár?

Légvár. A gyermeki képzeletbe száműzött kutyatejes, léckerítései udvar. Az exkavátor fogai közt ropogtatott hajlék gerendagerince, gyámköve. A bontás fullasztó porába hanyatló délibáb. (Vagy csak önérzetünk.)

Önmagát mentő kánon. Már az is nagy élmény, ha nem veszik el a villanyt este!

Minden emberben van valami megfjejthetetlen. Azt keresed benne. A haldoklóban. A cukorbetegségnél, epekönél, Wilson-kórnál, vérnyomásnál, szívbajnál volt valami életveszélyesebb abban, ahogyan élt... Megalkudott. Meghasonlott önmagával. Az egyéni felelősségvállalás helyett a kollektív felelősségelhárításban múlt ki legszebb férfikora.

Belerokkant a sok fölösleges feladatba – nem a teherbe. Abba, hogy túl sokáig nem jutott eszébe kétségbe vonni a kétségtelen hazugságokat.

Derűje meg-megcsillant olykor mint zúzmara a megrongálódott villanydrótokon.

Kihasznaált (elhasznaált) nemzedékek.

Bukott kommunisták, akik – szerencsájukra? pechükre? – nem érték meg a kommunizmussal takarózó rendszer bukását.

„Kijár nekik a kegyelet.”

A halottaknak, vagy a kirúgottaknak?

Ha mindenki bűnös volt?! – Logikát ne úgy keres, hogy: mivel nincs kollektív bűn, mindenki ártatlan. Nem igaz, hogy a néptömegek kívül álltak és rettegetek, szenvedtek. Gondolj a hórázó, szünni nem akaró vastapsot remeklő sokaságra.

A mindent megtisztító és megváltó forradalomból a mindenható bunkófejek, papírllekek birodalma lett.

Direktívákat szétharsogó difuzorok mocska, mint árvízkor az árkokban lezúduló zavaros, barna sárlé után visszamaradt üledék.

Újra átélni mindent. A szürkeség egyeduralmát; a színes közönyt.

Az évtizedeken át tárgylagos pózban magára kényszerített önfegyelmet.

A fel nem oldódó görcsöt.

Ha vacogás rázta. Betakartad.

A vállán végigsimító tenyered. Rendbe jön minden, köztetek s a világban.

A koponya. A májfoltos kézfej. Már nem sokáig állhat ellen a test a kiprovokált előregedésnek.

Gyámoltalanul, ijedt tekintettel néz föl rád; az idegtépő napok fenyegetései kiszívták erejét. Izzadt haja homlokára tapad, a nyirkos test tüzel, az ágynemű is átforrósodott.

Verítékében a halál szaga.

Már nem hiszál kísérteteket, sem heréket.

Kóbor regösök, várkapitányok, járomba fogott jegyzők, istenveréssel felelő papok utódja – sejtjeiben félelem és alázat keveréke: nem adatott meg neki, hogy ő legyen a gáncsnélküli lovag.

A hajdani Toldi-mellkason úgy lóg a sárga bőr, mint vénasszonyok lecsüngő összeaszott csecse.

Megkalmazódott keserősége, szemérmes kis lázongásai után: csak mint, mikor a plattenen felejtett felforrat tej kifut.

Amikor még azzal érvelt, hogy a hibákat ki lehet korigálni.

„De a terrort nem” – hangzott kemény replikád. – A történelmi torzulást. Többek közt a te nemzedékédét, aki folyton az elveire hivatkozott... Amikor a kockázat minden lehetőségére megszűnik, az valahol már a klinikai halállal egyenlő.”

Keress (vele – nélküle) valami alibit a szétlőtt álmok, a gyógyíthatatlan évek idejére. Nem kérhetted számon tőle, hogy hol vannak a kivérzett húségű esztelenek. Az ilyen verssoroktól velejéig megrázkódott: „Üres cekkerrel jön-megy asszonyod / mint aki azt kérdezi: miből gondolod hogy / élünk? Húst akartok? – és oldalába döfi a kést.”

„A kétkedés, a cinizmus csak árthat” – figyelmeztetett.
 „A csalódástól jobban féltél mindig, mint bármitől.”
 „Mi lázas reményekkel indultunk. Akik aztán belebonyolódtak az ellentmondásokba, azok hamarabb kiestek az idő rostáján...”
 „Milyen időről beszélsz?”
 „Az új időkről; ahogy Ady is az új idők dalaival robbant be a századelőn... Idealistának tartasz, mert sokáig hittem annyi társammal együtt a szó és a tett egységében.”
 „Még szerencse, hogy nem a végsőkhöz.”
 „A tévedés még nem bűn. Habár a fiatalok elfogultsága ezt másképp ítéli meg.”
 „Persze. A fiatalság egyenlő: kegyetlenség!”
 A gúnyra ezúttal nem reagált:
 „Nevezzük tapasztalathiánynak.”
 „Az említett tapasztalatok birtokában mondd? Viccnek is jó.”
 „Nem akarlak kioktatni, de a meg hasonlítás nevében túlzás a fürdővízzel a csecsemőt is kiönteni.”
 (Rég elmúlt az akkori jövő jó ideje. Ki mondja meg: kibírni mit nehezebb? A Louis Bonapartékát, vagy ismétléseiket?
 Csak a rágcslók kétségbeesett mohósága.
 Csak a túlélők jégkorszaki vigyora.
 Apád, a kancsal látnok. Két marék fekete földet tapasztottak a szemére.
 Más volt az, mint a magvakat csöndesen elhantoló játék.)
 Ha még egyszer láthatnád – őt, az esendő embert; nem amit öröklétnek hazudunk –; mindegy, hogy a polgári kötelezettségek szómenéses korában áldozatnak vagy cinkosnak mutatja föl a napfény a hamis részvétet.
 Engesztelő verset írtál róla (nem neki). APÁM, A RÉGI EMBER

*Mint szeppent fiú (aki bár sejtí, hogy a
 bűnös kor nem szemérmes), képtelen voltál
 leplezni nosztalgiádat a tiszta Marx után.
 Nehéz, „borgőzős” fejjel – ahogy mondani
 szokták – hagytalak faképnél, miután
 te ajtót mutattál nekem; holmi him-
 apácákat emlegettem, akik a herélteknél
 is hűségesebben szolgálják ki urukat:
 a terrort!... Az ember sok mindent össze-
 hord olyankor. Halálad előtt minduntalan
 lelki szemeim előtt kísértett egy zavaros
 kép: eltűnni láttalak a gyatra, elpuhult
 tömegben, s ahogy a sűrű havazásban
 távolodtál, úgy öregedett minden, amit
 a szemem hirtelen befogott, és valahol
 belül is, a fellázadt s hűtlenné vált, ketté-
 szakadt gének sötét, salétromos falú, 30
 wattos, pislákoló villanyégőtől maszatos-
 pizkos (belügyi?) folyosóin; és hiába*

*kerestem a történelmietlen idők semmibe
vesző áldozatait, téged sem láttalak többé
valós alakodban és erődben. (Gimnazista
korodban Tordán egyszerre öt-hat diákkal
is birokra keltél, hogy megvédd öcsédet.)
A be nem vallott bűntudat ez nálam? Utólag
rá lehet fogni... Egy reggelre virradóan ott
térdepeltünk megfeketedett halántékok
előtt, és te kiterítve feküdtél hanyatt;
közönséges Purgatórium volt az utca felőli
(mégis belső) szoba. Akkor már tudtam,
hogy a régiekhez tartozol véggépp.*

Rácsodálkozol a kertek alatti hűvös csendre. Ide menekültetek volt a rezes hangok elől. A tölklámpásokban megnyugtató fény pislákol, s a fecskék zuhanásában nem volt semmi megrendítő.

A csíkos vásznú nyugágy, mint a rabruha, a hátához tapadt. Jobbra, balra forgolódott, mint aki tudta, hogy az ő életkorában az ember felelős az álmáiért. Akivel olyan csúnyán bánt el a történelem, az arctalanul fordul a halál felé.

A félig nyitott, cserepes száj hörgései. Tiszta sóhaj mikor hagyta el ajkát utoljára?

Haldoklása közben féltél, hogy tapsolást fogsz hallani. Utolsó leheletét lesve is (te istentelen szörnyeteg!) képes volnál őszinteségi rohamodban fuldokolni.

Szája csak árnyék. A legenda elszáll belőle, de a legenda jogát nem vitathatja el senki.

Mit lehetne helyette kimondani ebben az ürességben?

Nincs üvöltő mélység, csak néma üreg vár.

Csapda a szellemnek.

(K) ó d a

Arccal keletnek vagy arccal nyugatnak
alszol, mint más fegyelmezett halott.
Te ne tudnád, hogy egyformán ugatnak
itt fegyverek, amott világcsalók.
Arcunk kiszáradt levegőjű házban
hervasztó időbe törölközött;
nem futkározik fénylő, könnyű lázban
unokád rokokó-nippek között.
A Fellegváron ugyanaz az alkony,
s a fény is: hamisan hamvasra fest.
Új repedések a becsukott ajtón –
mit ér a dac (már csak a rettenet).

Ha visszajönnél bár egy pillanatra
ide közénk (mire való a holt?),
konok lidércként bámulva fiadra,
ki nemcsak meddő álmokat karolt.

Mi tarthat minket össze? Meg mi tart?
Arccal keletnek vagy arccal nyugatnak,
ha visszanézel, mondd, apám, a part
aszott hallgatása, vagy ahogy jajgat
zavarosan az ár, a tudatlannak
bősz kihívása rémít-e vajon
jobban? Zászlót vagy kopjafát faragnak
túl: régi s jövődő határokon?

Az ablak tárva még, lehet, hogy eljössz
az éjszakában, itthon vagy! – de hisz
úgy mentél el, az unokák nem is
ismernek, messze vagy, akár Etelköz.
A látszatok világa ez, de téged
nem tart már semmi félelemben itt. –
A vér szerinti lét védtelenné lett,
s infantilissá minden tett, amíg
a bűnös és az áldozat a vétkek
közös hálójából ki nem szakad.
Visszfénye volnánk máris a nemlétnak?
(A kitárt ajtók némasága csak.)

Mint ki egyedül volna: vétke az önvád, szabólőrinc-módra, a semmibe szórja.
Ha nincs Jóisten, ő szorongatja tovább a lelkedet... Apám.

2006. október

Az Esztramos-hegy Bódvarákó mellett. Csúcsát az évtizedeken át folyó mészkőbányászat „megskal-
polta”. Mélyében csodás szépségű barlangok rejtőznek.

SERFŐZŐ SIMON VERSE

Hiányuk borzong

Lehetne vonatfűty-virágcsokor
kezükben,
szál szemafor-zöld is benne.
Másikuk hangjában
távoli autótak zörejlénének,
tán még a kanyarok fékhangja is
kihallatszanék belőle.

Egyikük hadiárván mindörökre
botorkálón Sárkeresztúrról jönne.
Másikuk kipróbáltja az időnek
Bérbaltavárról érkezne éppen.
Harmadikuk jönne Rácegrespuszta
szélszagával ritkás szakállában.
Marosvásárhelyről is jöhetne még,
akinek egész Erdély beszélne szavában.
Uzon felől meg, aki mire ideérne
hepehupákat megjárna, völgyeket lépne.

S jöhetnének a többiek,
eleje a szívünk szerintieknek,
lehetnének velünk.
S csak azt vettük észre,
elfordultak tőlünk.
Bevették magukat földbe, nemlétbe.
Sinpár: végtelen fájdalom hasított
keresztül tájon, vidékeken.
Mi sürgette elmenni őket?
Mit éreztek meg jó előre?
Még több romlást, megrontást?
Elegük lett belőle?

Mert nincsenek, belejajdulnak
a magukra maradt szavak,
az elárvultak, megözvegyültek.
Sírnak mind a tetteik,
hisz ki folytatja őket?
Ha kétrét görnyed is,
munkájukat hátára ki veszi?
De csak a csend károg,
s borzong valahány fán a hiányuk.

Serfőző Simon (1942) József Attila-díjas költő, író, könyvkiadó.

ŞTEFAN AUG. DOINAŞ VERSEI

Lászlóffy Csaba fordításai

XXV. Zsoltár

Mélyértelműen ragyogó egész
Természetednek szövege, Uram.
Elragadtatva olvasom és újra-
olvasom, néha kívülről tudom már:
a tenger hexameterai, mint egy
homéroszi eposz, a hegyek kérdő-
jelei, meg a végtelen síkságok
termékeny metaforái és a lég
változékony értelme és az éj
tündöklő ábécéje, melyet a
virradat elolvas és letöröl –
mint titkos dokumentumot, magamba szívok
mindent...

S valaki azt súgja nap mint nap:
– Tökéletes és hibátlan szöveg!...
Áruld el mégis: kié ott legalul
Az az olvashatatlan aláírás?...

LXIV. zsoltár

Uram, megértem a kudarcod. Én is
azon fáradozom, hogy megteremtsek
mindabból, ami rendelkezésemre
áll, s ugyanaz a tiszta szeretet
ég bennem, mely egykor téged emésztett.
És ugyanazt a drámát élem át,
miként Te: a nehezen gyúrható
anyagból kiszabadított szellemét!

És íme: mindenikünk a maga
szerzetével, s mint megszállottak arcán
keressük a megálmodott csodát.

Amit látunk, nagyon elszomorít.

Túl kevés fényt gyúrtál belém, Uram,
a kezdet kezdetekor – én pedig
túl sok emberi csillogást Beléd...

LXXXVIII. zsoltár

Ma álmomban, Jézus, egy voltam Veled,
a bal kezed voltam, s te jobbik szemem,
és sebeket kaptunk s a szörnyű sebek
hogy' fájtak a melleden s a mellemen!
S én felkiáltottam: – Jöjj, s lásd, ami van:
szent szárnyakat növeszt két vállam, Uram!...

S Te feleltél is rá, hogy: – Míg a világ!
Hány fegyver, s hány sebtől kell vérezz s véreznem,
míg tart ez az álom velünk, s aki lát:
lát embert is, angyalt is egyazon testben.
Majd (parancsoló hangon:) Ébredj! Elég!
A nyíl és a seb is, jaj, többé ne légy...

És ujjongva nyílt a világra szemem:
szent örület álma, hogy egy Vagy velem!...

MEZEY KATALIN VERSEI

Aranyat önt az ősz

Elmúlásod úgy nehezül rám,
hogy szóhoz sem hagy jutni.
Szeret, aki érdek nélkül szeret.
Szereteted tudtam-e viszonzni?

Kezed nyoma, amerre csak megyek.
Körmendi Lajos a táj jó szelleme.
Szabad-e annak, aki ilyen fontos,
szabad-e, hogy elmenjen? S elmegye-e?

Várom az időt, hogy kevésbé fájjon.
Pusztulásod ne legyen vereséged.
Mit kellett volna tennünk? Hogy lehet
jóvá tenni egy ilyen veszteséget?

Elmulasztottunk. Mulasztunk ma is.
Önzők vagyunk és kiszolgáltatottak.
Lajos, bocsásd meg! Aranyat önt az ősz,
s mi fürdünk benne. Jövendő halottak.

Kezében a csokorral

Láttam, ahogy kezében a csokorral
váratlanul megállt az ágyam előtt,
hogy valami rosszat készül tenni,
nem az ajándékot akarja megköszönni.
Feldúlt arccal ordítózott fölöttem.
Tenyerembe bújva zokogni kezdtem.
Tudtam, hogy nem szabadna így történnie,

hogy végzetes, amit tesz. Szóljon valaki közbe,
fékezzék meg, ahogy egy dühöngő gyereket.
De senki nem szólt rá. És én voltam gyerek.
Vörös homlokkal, vitorlás nyaklebennyel
a hőségben kitárt ajtó előtt gesztikulált,
égnek állt ősz haja. Recsegve törte össze
a labdarózsacsokrot, pergett a konfettiszirom.
Nem vert meg. Szidalmak közben otthagytott.
Nagymama később felsöpörte az összetört virágot,
mint egy földhöz vágott porcelánvázát.

A boldvai református templom. Az egykor mellette állt bencés monostor volt minden valószínűség szerint az első összefüggő magyar nyelvemlék, a Halotti Beszéd és Könyörgés keletkezési helye a 12. sz. végén.

FECSCKE CSABA VERSEI

A gyerekkor vége

ahogy becsaptam magam mögött a kaput
kötélként tekeredett előttem az út
amelynek csak az innenső vége látszott
rajta hát lassózd meg vele a világot
törd be keményen és kényszerítsd karámba
pislákkolt a hold mint petróleumlámpa
a fényes zománcú szögligeti égen
mely olyan alacsony volt csaknem fölértem
amint behúztam magam mögött a kaput
mint átszakadt gáton a habos ár zúdult
utánam hirtelen gyerekkorom a múlt
hihetetlen erővel magával sodort
most már csak az van ami lesz nem ami volt
nem néztem vissza többé hajtott előre
a leküzdhetetlen vágy remények őre
vágytam lenni vadakat terelő juhász
tudtam ha rám már nem anyám Isten vigyáz
mert nem lehet hogy valaki ne vigyázzon
úrrá leszek minden megpróbáltatáson
ahogy bevágtam magam mögött a kaput
mint gyík a farkát hagytam el a kis falut
ahol születtem kusza nyomokat hagytam
melyeket a szorgalmas szél betemetett
senki se tudta tán én se merre megyek
hol vagyok tétovázott az út alattam
olykor úgy éreztem mások sorsát élem
idegenné lesz az ember ha máshol van
idő ó idő el miért is fecsérlem
erőszakos tényeken gyöngyözik vérem
sikerül-e egyszer magamat elérnem

Egy nyár

a teraszról a tóra lehetett
látni esténként ott ücsörögtünk
a félszeg csöndben a túlparti hegy
minden alkalommal kékebbnek tűnt

mint hosszú pillák nádasa mögött
a kíváncsi szem meg-megcsillanó
tava fölöttünk a nyár zümmögött
néztük amint lenn kiköt egy hajó

szépségén kívül semmit sem adott
más nyárból hozta tán a mosolyát
is oly sokatmondóan hallgatott

az esti ég sejlett a lombon át
szél hozta a tóról a vízszagot
elmúlt a nyár az élet megy tovább

Román kori tégladíszítés a szalonnai református templom szentélyén.

ERZSÉBETVÁROSLIGETI ŐSZIKE

A VAGABUNDKORZÓ VII. könyvéből

SARUSI MIHÁLY

– Zabiszájú, akarsz tőlem valamit, vagy nem?!

Fehérlőtönys ifjanc hörög az Erzsébetvárosi Csikágó főuccájának egyik uccasarkán a néki repedt sarkát mutogató széplánynak fordulva.

– Nem.

De visszajön a csinibaba kicsi forma mindene-van pici hölgy. Vénebb társa figyel, mi lesz ebből kutyaszaros, kutyahúgyos Pestünkön.

Kutyát sétáltatnak a kopott, négy-öt emeletes bérpaloták közén; hányan? Valahányan lakásukat kutyaoállá nemesítők.

Disznót, kutyát ólba (s természetesen külön kutyaoólba, disznóólba), tehenet, lovat istállóba, nem hogy a tisztaszobádba, házad legföltettebb helységébe... e vadbarmokat?

– Tanyasi vagy, facsiga, mi pedig városiak!

Pestiesen szólván benne az ürülékben ketten: Te, meg állatod.

Marha egy ügy: az ucca köve megolvad Belváros kakijától, pisijétől.

Ifjú pár: két kutyussal. Le, föl; emeletes otthonuk van.

Újgazdagék méregdrága nagykocsijának ketreccel ékes hátsó fertályába – a volt raktérbe – eresztik kutyájukat.

Csóró emeleti lakos kutyagol kicsi korcsa mellett. Egykutya, kutyasors, sorsuk, életük.

Szarra, húgyra – gyermek: ide?!

– Gyerek?!

Minek.

A legújabb magyar Arbaton a bennszülött mellett leginkább kínai, muszka. A helybéliek? Alig újabb erzsébetvárosiak: eleiket berakták a tulajdonosaiktól elvett csinos bérházakba, a mára teljesen lelakott bérkaszárnnyákba.

– Majd az Állam!

Majd. (Ha fagy?) (S még nem fagy.) (Csak fagy.)

Amire tanította őket a kolhozállam: várják – eltátott, lassan fogatlan, némiképp bides (gyomormélyt idéző illatú) szájukba – a sült galambot.

Újcsikágó szinte üres zsidónegyede; igyekvő polgár mutatóba ha kerül ma e negyedben. Új nép, másfajta raj? Kinek másképp nő a haja, szőre szála.

Az Aréna úti, Dózsából lett (kínai) Kilenc Sárkány vendéglővel átellenben a nemkülönben a Nagy Fal mellől való Nagy Fal étterem.

Ez a húgy: itt és most... Ereszcساتornától a járda szélin ácsorgó kocsiig: véletlen nem ebed vizelete?

Tíz szomszédból hat nem köszön. Egy segít, egy gáncsoskodik, a többi csak néz. Öregapja tanyáján sem volt ilyen jó dolga! Szavaz is, tudja, mi a dolga, kitől kapta e paradicsomi Húgyos-Pestet. Csikágó uccában Csikágó kutyája.

– A gyerek? Hálátlan! Nem úgy a kutya.

A szegény. A szőröncsétlen.

Hozzád szokik, a végén meg sem tud lenni nélküled, fontos vagy neki! Míg fiad, leányod? A gyermek: ahogy teheti, kiröpül, önállósítja magát. A háládatlan.

Hogy ne mondjuk, micsoda a kicsodának.

Jó fél méter magas fa-, jó nyagyasznai kőkerítéssel kutyahúgytól óvott idei fatelepités a majdnem sétálóuccában. Amoda a sarkon kutyapiszok-gyűjtő szemeteskuka vár hetek óta kutyaillemhelyre vágó illedelmes kutyatartó polgárra (e húgyos világvárosi – húgyvilágvárosi – magyarvilágban).

A kutyabudi (kutya buda): körbe de kakilva, de húgymentesen. Amott, a ساتornánál, amoda, az öreg, málló falnál, új vakolásnál: jobban esik!

– Viki! – inti rendre a mögöttük rosszakodó világ színvonalú (funlandi? skót? labradori? német?) kölyökkutya pár kis kan (szukajelőlt?) egyikét.

Ifjasszonyok csont nélkül százat, fiatalurunk fölpucolva százhuszat nyom a latban; kéz a kézben andalognak a késődelutáni árnyas ligeti sétányon, mögöttük hancúrozik a kiskutya – jól kifejlett, kamasz-páros.

Még ha kuvasz, komondor, puli volna! Rend lönné, rend Pest-Budán, Húgy-Pesten. Hol kelletténél több a húgyagyúvá pállott – amúgy kivagyí, magát sokra tartó – rakás szőröncsétlenség.

Gyermek, ezeknek?

– Hogy nevelem föl ebben a bizonytalan világban?

Kutyáik kétannyit zabálnak (színhúsból), mint ama elmaradó – vagy csak késő, késlekedő – (késő bánat), majd ha ráérünk, nyugdíjban, ha megérkező kisdedek.

– Jó, hogy nem Jancsi és Juliska!

Kisleány testvérpár vezeti át a ligeten a család legeslegújabb kedvencét, a pár hetes – így még valóban picuri – kutyulit.

– Nem édes?

Édi, nem.

Hogy el löhet vele játszani! Nem úgy, mint azokkal a tökéletlen – szófogadatlan, mindig a saját fejük után menő – szomszédgyerekekkel. Hogy ha megnő – borjú nagyra –, szélnek ereszthesse papa, mama. Mert úgy már nem ér a nevük! Erre hogy gondolhattak volna.

Egy kóbor kutyával több, vagy még több.

Kivert ebed, Magyarhon: mennyi, de mennyi.

Inkább, mint árva gyermek. Mert az efféle teszi ki a babát is a kuka mellé. (Akinék az élet: annyi.)

Istenke, Istenke. (Déva – ferences – árvaothton.)

(Őszike, nyáron.)

Tán minden tizedik nő sétáltat, levegőztet, kocsikáztat kicsikét. (Kilencből négy-öt a kutyusával párban, ne adj Isten kutyás háromszögben emberrel, embőrnek valóval, latrá-

val.) Hiába, ha egyszer ők Szabadok akarnak lenni Asszony, Anya, Feleség helyett. (A harmincas évek végén Székelyudvarhelyre hazalátogató Tamási Áron észleli: városi asszonyt kutyával, falusi asszonyt gyermekkel láthat az ember a székely anyaváros főterén.)

A Ligetben legalább elrejtí a fű a gyöp taposóaknáit. (Így aztán csak kitalálták, mi lehet a Városliget haszna ebben a haszontalan világban.)

Kismama tolja át a ligeten a babakocsiját.

– Nézd, milyen cukor! – hallani a közelben.

Nézheted: az a mitugrász labdakergető, labda-visszacipelő nagy fülű kutyuka. (Kutyika, Kutyu, Kuty-kuty.)

– A nagyfülű világban nem így vót!

Nem, nem.

– Felejtsd el.

A Mária Országá Temploma helyén álló Rákosi-feszület mögött másfél szaladásra.

Mentsd Gyula bátyád – szekszárdi, mindenfelőli – csempészárúját! Napúton, Naphídon – e füves hajléktalan-szállás mellett – a Napba.

Pesty (naplement előtt pár órával) húgyos – ganyés – gatyában.

– Világ-falu!

– Világ-város!

...feleselnek.

Ki tudja.

...A felső-erzsébeti Városligetben.

A Szögliget határában fekvő Szádvár ábrázolása a 17. sz. végéről.

FALUSI MÁRTON VERSEI

Ballada letűnt és eljövendő korokból

Belőkött tömlőcretesz,
csikordul villamos remízbe.
Járőr köröz, el ne eressz,
bilincsbe verve bevinne.

Vigyázni minden szóval,
melyikkel együtt hálunk.
Aláaknázott sóhaj
sodronyán rugózik ágyunk.

Hajlékony szél lejtő táncát,
kimelegszik, fullad: összeleji.
Sűrűsödik szabállyá,
hét fátylát egyenként leveti.

Színről színre hárít át,
göngyölít nyárfám múltat:
ével, évül a számítás,
áfát áfára hullat.

Óda hoz adóhoz ihletet,
megsarcolna múzsa, policáj.
Legitim intelmet illeget:
kilencfarkú macskán kornyikál.

Amennyit lopok: fizetek,
áldozófüsttel juhokért.
Tarolnak búzát, tizedet –
patkóveréstől poroszkék.

Hold árnya porzik hulltában,
fejetlen tálcáján nyers csemegék.
Hangyák folynak hosszan utánam,
kidőlt fűszálakból fekete vér.

Ez itt a Gecsemáné,
vajon mit tennél, mit nem.
Egy töről metszett szándék:
megfeszít – megfeszítem.

Ne engedj menekülnöm,
ha fényszórákból kísétálsz.
Szirmonként lefejtve bűnöm
virágoznak el szirénák.

Kényszerubbony feszül, szélcsend,
fám ripacs pantomimben.
Béklyózott súlypontja éppen
árnyáról lelkemre billen.

Furatosnak tartom a hátam,
talpig csillagban, kurtavasban.
Halálomban hazátlan,
házamban halhatatlan.

Hóhérom bárdja lesújt,
koponyám koppan hold kövén.
Roppanj csillagokká, tejút,
alkotmányig nyílj, csonttörés!

Írnom kellene a madarokról

Írnom kellene a madarokról,
valamit még róluk mondanom.
Szélütötten koldul erről, arról
térről verekedő forgalom.

Pofon csattan, galambszárny meglegyint,
eláll szavam, számból dől a vér.
Kékül, zöldül, fölverebesedik,
felhők sebszéle hol összeér.

Szemüvegemért áttapogatom
gyűrött nadrágomat, ingemet.
Mennyi tekintet marad szabadon,
mennyi beférne, de kint reked!

Megírni a verset van pár órárn,
tollam kifogyóban, rövid lesz.
Nincs időm mellébeszélgni, szólj rám,
ha olyat hallasz, mi közismert.

Kétszer vált a lámpa még pirosra,
s ígérem, mondandóm véget ér.
Egy kör estét legurít a kocsmá,
amit aztán szólok, tévedés.

Munkából jössz, nyűg végigolvasnod,
van elég bajod, s tessék, ez is.
Hadd írjak, ne siess, bárhol vagy most,
nekem dolgozz, idő, kétkezi!

Elvetődik erre néhány példány,
nem törődtem velük miattad.
Nekem fontos kavargásuk, éld át,
én se vagyok benned hivatlan!

Mímelem, mintha itt suhognának,
te se tehetsz másként, bocsáss meg!
Vétkezhetsz előttem és utánam,
látatlan föloldozlak. Amen.

Régen ráment volna egy-hét hónap,
nem izgat már, ki mit ért ezen.
Beállítás szörnyű naplopónak,
gondolkodás helyett kérdezel.

Pont a madarakról? Mondd, hülyéskedsz?!

Nekik ég is, föld is menedék.
Városok halnak, nem vesszük észre,
hamufehérek, drezdafeketék.

Próbálkozom, s látod, mégse klappol,
magamban túl nagy a forgalom.
Írnom kellene a madarakról,
valamit még róluk mondanom.

F. SZAKÁL SÁNDOR VERSE

- - -

a virradati iszapban a tárgyak
öntőformái csupán
imbolygó ősanyag-formák
ásványok álruhája, hasaló humusz
nem ismer okkert, vöröset sem
parázslík picit, mint gyűrű köve
a szőnyeg, a függöny szembogara
puha mélység neszez fülemben
mészköpor gyanánt hulldogál
a padlóra a fény
vajon mi lehet a színek sorsa
amikor nincsenek
s bár a korsó kékje itt-ott megindul
szénrajz ez, egymásba omló tónusok
a te fehéred, az én feketém
negyed hét van, december közepe

NEM ODA, IDE BUDA!

KOCSIS CSABA

Tavasza a tizedik zászlóalj lett a legfegyelmesebb. Nem csak a kemény csaták edzették a fiatal legényeket. Az egymást váltó parancsnokok kiismerhetetlen szeszélyei próbára tették a legelszántabbakat is. A katonák nem zúgolódtak, hisz' puskát sem kellett elsűtni ellenségre, csak a maguk kedvére lövöldöztek. Görgey azonban megelégtelt ezt egy napon, és megtiltotta, hogy elsűssék a fegyvert a táborban merő kedvtelésből. A szerbekkel vívott csaták után ez az állomáshely maga lett volna a Paradicsom. Nyáron. „Tél Tábornoknak” azonban nem parancsolt senki emberfia. A hideg volt a legalattomosabb ellenség. A hegyek sziklái közé szorult a szabadság. Segítettek volna a felvidékiek a rászoruló honvédeknek, de a nincsből még keveset sem lehet adni, a krumpli- és zablepényből a falvak lakóinak asztalára is alig került. A legények sokat élcelődtek – egymás között – saját nyomorúságukon. Fekete Jani, Mikecz Sanyi, Osváth és egy fiatal debreceni, Fazekas Pista egyik vasárnap egy égbe szökő, fehérre meszelt templom előtt toporogtak. Abban reménykedtek, hogy a lassan felszálló köd mögül előbukkan a nap és leolvasszja a zúzmarát gyenge szakállukról.

– Most már tudom, miért fut előlünk az ellenség – somolygott Mikecz, élénk szemével Osváth tekintetét keresve.

– Mire gondolsz?

– Egész éjszaka egy szemhunyást sem aludtam!

– Te is fázol éjszakánként? – lepődött meg Osváth.

– Engem is gyötör a hideg, de egy kupica pálinka minden este végigszalad bennem, és azt hazudja: nem fázom.

– Akkor te szerencsés ember vagy! Velem ugyanezt három pohárka sem tudja elhiteni.

– Ez nálam nem hit kérdése! Ennek a két cimborának úgy muzsikál lefekvéskor a gyomra, mint a kenetlen kocsiukér!

– Nem tehetek róla! – mentegetőzött Fekete Jani. – Felajánlottam, a vacsorára kimért három porció legyen egy emberé. Az legalább jól lakik, és egy gyomorral kevesebb korog.

– Az enyém akkor is szólna – vágott közbe Fazekas Pista. – Sőt, még ennél is hangosabban! Leakasztotta a válláról a fegyvert, és még mielőtt bárki megakadályozhatta volna, meghúzta a ravaszt. A templomból éppen akkor lépett ki a fejkendő öregasszonyok hollófekete csapata. Nagy jajveszékelésbe kezdtek, azt hitték, nyakukon az ellenség. Hosszú időbe telt, megnyugtadni a sok visító fehérnépet. Mire a legények visszaértek, Görgey már tudott a délelőtti lövöldözésről. Csujkosék félrevonták az érkező Mikeczet és Osváthot:

– Maradjatok ki ebből, fiúk. Hamarosan kezdődik a vizsgálat. Majd azt mondjuk, el se mozdultatok mellőlünk!

– Ami megtörtént, megtörtént, el nem tagadom! – fortyant fel Mikecz, és Osváth se pártolta a két tanító javaslatát.

Görgey sorakozót fúvatott. Tíz perc múlva az egész zászlóalj ott toporgott teljes menfelszerelésben az út mellett. A parancsnok végiglovagolt előttük. Fekete vidrabőr köpenye eltakarta piros sujtásos törzstiszti atilláját és a barna pej nyergét, csak a sötét csizma lábfeje és a sarkantyú villant ki alóla. A tábornok bepárasodó szemüvege ijesztően hatott azokra, akik még nem láttak ilyen holmit.

– Lépjenek ki azok – ordította teli torokból –, akik a főtéren jártak a déli harangszó előtt!

Egy tucat honvéd nyomakodott előre. Mind közlegény volt, csak Osváth és Mikecz viselt őrmestereknek kijáró csákót. Görgey megvetően nézett végig az emberein.

– Hát katonák vagytok ti? Asszonyokra lövöldöztök egy békés kisvárosban! Hát nem szenvedtek még eleget az itt élők? Még a saját fajtájuktól sem remélhetnek védelmet?

Mikecz feje pirosodni kezdett. Úgy tűnt, nem áll meg benne a szó, de Osváth oldalba bökte:

– Hallgass! – sziszegte.

Ez most hatott. Mikecz kieresztette magából a levegőt, és ezzel minden indulata elpárolgott.

– Ki volt az a bátor, aki az asszonyokra lőtt? – kérdezte gúnyosan Görgey.

Fazekas Pista kilépett a sorból, és dacos büszkeséggel felszegte a fejét:

– Én lőttem – felelte szárazon –, de nem az asszonyokra!

– Akkor magától sült el az a fegyver? – vonta fel szemöldökét a tábornok.

– Magamtól húztam meg a ravaszt, hogy bizonyítsam, ennél is jobban szól az én gyomrom, ha beesteledik.

– Úgy?

– Úgy! Napok óta egyre soványabb a koszt!

Alig hallható, de helyeselő moraj futott végig a sorok között.

– Jól mondd, fiam, kevés jut mindenkinek! De mi volt a parancs, őrmester? Osváth csodálkozva nézett Görgeyre, aki ismét nekiszegezte a kérdést. – Mi volt a parancs, őrmester? Hogyan rendelkeztem a lövöldözésről?

– A tábornok ötven botütés terhe mellett tilos lövöldözni! – ismételte el Osváth a beléjük sulykolt regulát. – De nem a tábornok voltunk, tábornok úr – fakadt ki, hogy mentse a bajtársát –, hanem a főtéren!

– Annál rosszabb! Mi legyen a büntetése ennek a derék legénynek?

Fazekas Pista előrébb lépett, és büszkén válaszolt a tábornoknak, aki pedig jobban örült volna, ha nem kap feleletet:

– Engem ne üssön meg senki – mondta csendesen, de aztán megemelte a hangját, mint aki nem tűr ellentmondást –, inkább lőjenek agyon!

Felmorajlott az egész zászlóalj, Görgey megrendült egy pillanatra, de aztán ura maradt a váratlan helyzetnek:

– Fiam, helyettem szólta! Legyen akkor így!

Egy óra múlva felsorakoztak a kivégzéshez. A zászlóaljnak ágyúkat szegeztek, és a medvebőrös gránátosok csendben a vállukhoz emelték a fegyvert. Ezután már nem volt

több lövöldözés a táborban, és Fazekas Pistáról sem esett több szó, mintha nem is élt volna.

A megfegyvelmezett zászlóalj május első napjaiban masírozott be Budára. Osváthnak többször is eszébe jutott Debrecen poros főutcája, hiszen egy évvel ezelőtt álltak a haza szolgálatába. Már télen jártak a Duna mentén, de akkor visszafordultak. Most Görgey, a sereg főparancsnoka nagyobb hévvel beszélt az ostromról. Ha a honvédek ennyire elmulasztották volna, pusztá kézzel esnek a falaknak, de csak azok, akik még nem tudták, milyen rohamra indulni ágyútűzben. A vár bevételére készülő magyar sereg 34 honvédzászlóaljából, 5 század utászból, 3 század vadászból, 2 század bécsi légióból, 42 század huszárból és 142 lövegből állt. A 10. zászlóalj most a Kmety György irányítása alatt álló 15. hadosztályhoz tartozott. Osváth kíváncsian követte tekintetével a hozzájuk tartozó két hatfontos löveget. A tüzér, aki látásból ismerte a fiatal őrmestert, odaintette maga mellé:

– Te írástudó vagy, öcsém! Mi van erre az ágyúcsőre írva?

– Ezt nem kellett volna kérdezni, mester! Hogy induljak nyugodt szívvel rohamra, ha maga az orráig se lát?

– Az lehet, de távolra, mint a sólyom!

– Azt vésték ide, hogy „Ne bántsátok a magyart! Nagyvárad 1849.”

– Jól tette, fiam, hogy odavéste, akárki is volt – mosolyodott a fiatalabb tüzér, aki maga sem volt idősebb Osváthnál. – Ha a német tudna olvasni – tette hozzá –, a fejünk se fájna!

Az egyik ágyút hátrahagyták a Duna-parton, a másikat a Bomba téren állították fel. Kmety ezredes állt a rendezett, zárt sorok élére, és állandó dobpergés közepette megindultak a vízvédő cölöpei felé. Egyszerre csapódtak a sokat próbált honvédlábak a kövezetre. Az ellenség csendben hallgatta a csizmatalpak gyorsuló koppanását. Aztán a szájak is kinyíltak: fokozatosan szakadt fel a torkokból a félelem és az elszántság hangja. Ezt a hangorkánt igyekezett elnémitani a torlaszból felmorajló ágyúk dörgése. A kartács belehasított a közeledő szuronyerdőbe. Néhányan kidőltek, de a sorok tömören futottak tovább. A második kartácsűz már nagyobb pusztítást végzett. Az élen álló Kmety megtorpant egy pillanatra, de aztán véres vállal is bátorította az embereket. A harmadik kartácsűz azonban szétszórta a sorokat. A szemben álló gyalogság pontos puskatüze arra készítette a legvakmerőbbeket is, hogy a közeli házakban keressenek menedéket. A védők legalább olyan elszántak voltak, mint a támadók:

– Éljen Hentzi! – lelkesedtek a maguk nyelvén a várkapitány nevét skandálva, mikor látták, hogy a hadosztály megkezdte a visszavonulást.

A magyarok hamarosan rájöttek, hogy ezzel a két hatfontos ágyúval nem sokat tudnak ártani az ellenségnek, de ők – biztos fedezékből – annál többet nekik. Osváth sokat tépelődött magában. Nem bízott a magyar sereg főparancsnokában, de a kétélyeit még a legjobb barátaival sem merte megosztani. Először Fazekas Pista elkerülhető halála miatt csalatkozott Görgeyben, aztán Besztercebányán volt alkalmuk szemtől szemben is találkozni, de arról nem beszélhetett senkinek...

Fazekas Pista haditörvényszék mellőzésével történt kivégzése után néhány héttel a napi parancs és a jelszó miatt igyekezett a tábornokhoz, aki egy előkelő polgári ház gazdagon berendezett szobájában volt elszállásolva. Az erőtejes kopogtatására határozott hang felelt:

– Jöjjön be!

Osváth belépett. Inkább iroda volt ez, mint szálláshely. Az ágy bevetve, mintha napok óta nem is aludt volna rajta senki. Görgey most nem viselt szemüveget. Az asztal felé görnyedt, és a kardmarkolatába erősített nagyító segítségével egy hatalmas, gyűrött térképet böngészett.

– Mit óhajt? – kérdezte, de fel sem nézett a nagyító mögül.

– Hivatott, uram! Gondolom a tábori jelszó miatt.

– A katona ne gondolkodjon, hanem cselekedjen! – jegyezte meg epésen a tábornok.
– Hat jó legénnyel jöjjön vissza hozzám!

Osváth nem kérdezősködött. Az utasítás röviden és érthetően hangzott el, nem volt szükség hosszabb magyarázatra. Alkalmas ember volt itt már mindenki, harcra kész. A déli hadjárat összekovácsolta a honvédeket, ám a legnehezebb feladatra a legközelebbi barátait hívja az ember. Már ha találja őket, mert ilyenkor nincsenek sehol, mikor a legnagyobb szükség lenne rájuk. Osváth Fekete Janit érte el leghamarabb, aztán Felgorecz őrmestert és Bán Lászlót, az óriástermetű zászlótartót rendelte maga mellé a legjobb bajtársaikkal. Egy fertály óra sem telt el, mire visszaértek, de Görgey már útra készen várakozott. Egy hegymászóbót volt a kezébe, és a széles övéből egy pár pisztoly markolata kandikált ki. Szokatlan látvány volt a legények számára kard nélkül a sereg vezére, aki végignézett a kis csapaton, és Osváthoz fordult:

– Jótáll a többiekért, őrmester?

– Mind kipróbált katona, uram!

– Ha valakinek eljár a szája a mai délutánról, magát lövöm föbe!

Osváth jelezte, megértette az utasítást. A többiek is ott voltak Fazekas Pista kivégzésén, nem kellett elismételni a parancsot. A város utcáin a honvédek között elveszett a tábornok ebben a jellegtelen ruhában. Mintha ő is csak egy kis dorbézolásra indulna a többiekkel. A falakon túl azonban a menet élére állt, és szokatlan fürgeséggel nekiindult a legmeredekebb emelkedőnek. Szólni nem mert egyik legény sem, követték a tábornokot órákon át, pihenés nélkül. A hegy tetején egy kápolnát pillantottak meg, de mielőtt elérték volna, Görgey „Állj!”-t vezényelt.

– Őrmester – fordult Osváthoz –, ha lövést hall, feljönnek utánam, ha intek, csak magát hívatom! Megértette?

Osváth biccentett. A tábornok egyedül folytatta az útját. A hegygerincen, a kápolna mellett feltűnt egy bő köpönyegbe burkolózott alak, aki sietve körbenézett, mielőtt bement az épületbe. Görgey követte. Egy fertály óra múlva kijött az idegen. Felhágott a gerincre. Hátrafordult, mintha csak arról akarna meggyőződni, nem ered-e valaki a nyomába. Féltelme nem volt alaptalan.

– Nem kellene utána menni? – kérdezte Fekete Jani. Osváth maga is tanácstalan volt. Lövés nem dörrent, de Görgey sem jelzett. Hátha mégis történt valami a kápolnában? Lassan teltek a percek, már szedelődzködtek, mikor Görgey megjelent a kápolna ajtajában és intett a kezével. Osváth megindult. Kérdőn nézett a főtisztre, várta a parancsot. Legszívesebben megkérdezte volna, ki volt ez a titokzatos idegen, de igyekezett palástolni a feltüremelő kíváncsiságát. Görgey nem szólt, csak a hegymászóbójával a falra mutatott. A gondosan egymásra illesztett köveken nevek sorjázta. Többnyire idegenek, de volt köztük magyar is. A legfrissebb írás Görgey szálkás betűit mutatta. Osváth is odakanyarította a nevét egy tégladarabbal, és még azt is odafirkantotta: Kismarja. Hadd bámuljanak a bihariak, ha egyszer erre tévednek.

A fiatal őrmester napokig nem értette, hogy miért csak az osztrák ágyúk szólnak. Lőtt a magyar is, de mi volt ez ahhoz a pusztításhoz képeset, amelyet az osztrák tűzérek okoztak a pesti házakban? Az is megfordult a fejében, talán Görgey nem is akarja Buda várának bevételét. Csak akkor változott meg a véleménye, mikor felmorajlottak a Komáromból hozott ágyúk: hangjuk, erejük, visszaadta a reményt a vár bevételében, és a hitet a sereg főparancsnokában.

Május 20-án este különös sietség lett úrrá az embereken. A több napos ágyúzás részeket vágott a tömör falakon, az ostromlók érezték, ezen az éjszakán minden eldőlt. A tizedik zászlóalj ácsaihoz újabbak csatlakoztak. A Bomba tértől a Lánchídig húzódó házson akkora réseket ütöttek, hogy a honvédek teljes fedezékben, akadálytalanul juthattak el a vár faláig. Az első ház hatalmas termében – meglepetésre – rémült apácákra bukkantak. Osváth kiadta a parancsot az embereinek: szó nélkül kövessék, de Mikecz nem állhatta meg, hogy néhány keresetlen megjegyzést ne tegyen:

– Jaj kedveskéim, nem érek rá! Ha sikerrel járunk, Istenemre mondom, visszajövök! Csak ne zárkózzanak be ennyire!

Furcsamód az apácákat megnyugtatta ez a néhány mondat. Nem mintha szívesen látták volna a szöke legényt a következő éjszaka, de megértették, a katonának most fontosabb dolga van, mint velük évnődni. A várfalhoz 4–5–6 öles létrákat támasztottak az ostromló honvédek. Szórványos lövöldözés fogadta őket, de a puskagolyók inkább csak a köveken pattogtak. Innen nem várt támadást senki emberfia. Néhány létrát hosszú csákllyakkal visszalöttek a védők, és a lezuhanó emberek újabbakat tettek maguk alá, de a felfelé törőket nem lehet feltartóztatni. Osváth az elsőik között vetette meg a lábát a Lánchíd felőli oldalon. Közben hatalmas robbanás hallatszott alattuk, de ez már nem ártott senkinek, mert a zászlóalj egy része a várban volt, a többiek pedig a falakon másztak immár akadálytalanul. Nem ismerték a várat, ezért óvatosan haladtak előre. Egy tarkaruhás ember bűjt elő a szemközti épületből. Fekete Jani gyorsan tüzelt, talán egy kicsit meggondolatlanul, de szerencsére elvétette a célt:

– Ne löjetek – szólt meg a holtra vált parádés kocsis –, majd én megmutatom, hova bűjt a német!

Osváth visszaparancsolta az embereit, mert kelepcét sejtett. Hamarosan kiderült, megalapozatlan volt a féltelme. A vár istállóját dugig rakták aranyárga szalmával. Gyanúsán sok volt szétterítve belőle. Szurkálni kezdték az almot, és lett nagy kacagás, ha egy-egy dőfés nyomán fájdalmas arccal elő pattant az ellenség. A mulatság végeztével a tarkaruhás kocsis vezette a zászlóalj embereit a piactérre, ahol az elfogott olasz ezred rezesbandája fújta a talpalávalót. A zenésznek mindegy, barát vagy ellenség hallgatja, az a fontos, amit játszik, az értő fülekre találjon! Baka és huszár, tisz és közbíró egymásba kapaszkodva járta az önfeléd ünnepi táncot.

A hangulat a tetőfokára hágott, mikor a Sándor palota ablakában megszólaltak a fegyverek. Az első golyó Osváth magasba emelt hüvelykét súrolta, de a következő lábikrájába fúródott. Csizmája megtelt vérral. A közeli lövések nagy pusztítást végeztek, sokan rogtak élettelenül a kövezetre. Aztán az ijedséget elkeseredett düh váltotta fel, és a feltűzött katonák benyomultak az épületbe. Az őrmester még látta a palota első emeletére kitűzött magyar lobogót, az ég boltozatján tovaúszó kövér felhőket, de utána elsötétült előtte a világ.

VISKY ZSOLT VERSEI

Pas de deux

(Dolgokba ütközve is...)

Dolgokba ütközve is úgy
élünk, mintha nem ütköznénk
dolgokba.
Nem forog velünk semmi, vagy
nagyon lassan, ha mégis,
két éve már, szinte három, mintha
csak a napsütötte sávon,

ha mégis
forogna.

Valamibe kapaszkodnom

Van, amibe kapaszkodnom.
A néhány dolog, emlékek, miegymás,
nem tart meg, ha jön a szél vagy
ellenszél.
Súlyos vagyok azoknak, (bár eddzem),
és minden, ami bennem. Te
kellenél.

KORPA TAMÁS VERSEI

Jeszenyin a prozsoszlói lányra gondol

Eszternek. Vasútállomás. Tomi-Ovidius.

Már kéreket perzsel a nyár,
mályva, toronyház torka lángol,
fűrészpör, szél, csahol a tél:
távol vagy, nagyon távol.

Fél-hét van: csütörtök. Évül.
Moszkva, mint pagoda: roppan.
Nye zsaleju soha s végül
kóbor szél leszek, ki voltam.

Vodka-filter, citrom s kávé,
bíbor a bor, szálljon a trojka!
Úgy liftezek magamban egyre...
Hó hull a borús Prozsoszlóra.

(Öngyújtó. Lepkehús. Lángol.)
Eszter nézett, én nézem őt.
Belégombolkozom. Fázol?
Tájfun cipeli
az eltörölt időt.

.....

(lenszőke hajadra Szergej
az ősz, indián-havat morzsol.
Zsebretezt kézzel legyintgetsz?!
Emlék. Tomi-Ovidiusból)

I. m. Határ Győző

Elment a Vén Kaszás:
keselyűfejű
sétabot
denevérszárny
hét karát
evezőjével cammogott
idegösszeroppanás: a szél
– húsz emeletet zuhant –
mielőtt őrgöngve földet ér
húzd ki szájpaddlásomat
vagy recés fűrészded
fogamba mártsd
robban a csempe szétlövök
ha nem te jössz készül már más
estére úgyis megtörik
idegpályán
kering a tenger
egy szárny egy szín
egy mozdulat
mire rikácsol a reggel
bevagdossák az arcokat

CSEH KÁROLY VERSEI

Régi Nagypéntek

Füstös ajtaja tenyérnyire tárva:
piroslott-sárgállt a kemence szája,
akár a beérett kukoricacső,
s a megkelt cipók –míg hömpölygött a hő–
sütőlapáton fogzottak sorjázva.
Ott kucorgott mindenünk, elült a zajos,
fecskéllő öröm, szárnyszegetten, körben.
Nagypéntek volt, havak utáni, napos,
megmosdott már az udvar s a kert is a zöldben,
friss inget váltott almafa és meggyfa,
járva-kelve csupán a szirom-habos
szél sopánkodott, és állt Érette pörben:
az Úr fia, jaj, milyen útra megy ma?!
Kukoricaszár-iziket zabálva,
kerekült szemmel nézett iszonyatos
világossággal ránk bentről a tűz lángja,
s a szénonó is félre vetve-dobva
úgy komorlott, mint félbe tört keresztfa,
s piroslott-sárgállt a kemence szája;
ajtaján lyukak szög-világolása.

2006. április 13.

Eleven gyertyák

Tövíg leégett fáklyák, korhadt rönkök
az üszkös délutánban szerteszórva.
Nagypéntekünkhöz illőn még nem dörgött.
Eső perceg csak – lassan három óra.

Virágoktól azúrlik kertünk alja,
zsengéll a száluk, egyiket letépem –
s megnyújtott gyertyaként magasra tartva,
anyám sírjához kaptat már a léptem.

Körültekintek, mint azon az éjen,
zajgást neszelve, a Körül-tekintő,
s a zöld nyüzsgőni kezd lent észrevétlen:

ibolyák izzanak fel áthevülve,
olyan vakítón, mintha a Vízöntő
égboltja hullt le volna most a fűre.

2006. Húsvét vasárnapja

Közelítő

P. Gy.-nak

Hajolj közelebb fényes kőhöz, földhöz,
s köszöntsd a Húsvét esője után
előmorzsoló első hangyákat.

2006. Húsvét hétfő

HÚSVÉTI TRIPTICHON

Széljegyzet Cseh Károly három verséhez

KALÓ BÉLA

Cseh Károly Mezőkövesden alkotó költőről és műfordítóról az jut az ember eszébe, hogy természetesen homo poeticus, magyarán lírai alkat. De a homo aestheticus s a homo ludens is ott vibrál benne, amikor pasziánszot rak ki gyermekkori élményekből, reb-benésnyi mozzanatokból. Affinitása van a költészeti törékeny csecsebecséssel való játszadozáshoz, a lírai százszikú kristály nála analitikusan csillog és tükröződik.

Húsvéti triptichonja szövegmenyiségben is csökkenő, s gondolati – hangulati ívében egyszerűsödő tematikájú versekből áll.

A *Régi Nagypéntek* érezhetően gyermekkori ihletésű. A zöldellő április közepi virágzásban a kemencét bámuló, az érett kukoricaszínű tüzet leső gyerekek képe *déja vu*-ként *Rimbaud* kenyérszökőjt idézi. Az ünnepi vibrálást, villódzást az apró képek, a „mozgósított” csöpp ígék valósítják meg, s ezekbe ékelődik a Nagypéntek misztériuma, melyben az út keresztűttá, a heverő szénvonó alakjában is kettétört keresztté emelkedik. Örömet, ünnepélyes várakozást érezhet itt a figyelmes versélvező. S a kettősség: egyfajta archaizálás-tájszavasítás elegyedik a sajátságos, néha csak szokatlanul használt szóalkotásokkal, szóképzésekkel.

A sorokban rejtetten ott lappang a halálra, a letörésre beérett élet képe is a „kukorica-cső”-ben, s a pirosló-sárgálló kemenceszáj az *Éli, éli lama sabaktani*-ra nyíló krisztusi száj „pillanatképe” is egyben. A várakozás borzongása egy tragédia-előérzettel vegyes, feltámadásos-várakozásos öröm is egyben.

Az *Eleven gyertyákban* egy másik, mai nagypénteki nap „krónikája” foglaltatik. (Adalék a vershez: a költő gyermekkori borsodgeszti kertjének végében áll a temető a dombon) Valóság és legenda között egyensúlyozik a vers, a temetői domb golgotai-Olafjak hegyi éji is, a Körül-tekintő pedig maga az *Úr fia*. (Pásztorunk zsoltárosan szólva, de egyben valamely kereszténység előtti állapotra is utal.)

Két világ simul egybe a költeményben. A kertaljban „azurló” ibolyák megannyi mécses, gyertya lángjaivá, eleven gyertyáivá lényegülnek, s egyben megelőlegezik az új kor, a Vízöntő (ennek színe az ibolya) – feltámadást is. A szertekékellő ibolyák a leszakadt, lehullt „Vízöntő-égbolt” szilánkjai, cserepei, s benne ’felhevülve’ a bibliai új korszak. Itt is népies íz, látásleegyül a sajátságos – tért és időt – egyszerre megjelenítő „esőcsepp perceg”-kifejezésben. Kisért az alkotóra rejtetten jellemző groteszk is: a „Nagypéntekünkhez illőre halkítva”-sorban. Szabálytalan szonett ez a második darab, a szinte tisztán végigsorjázó jambusokban átérezhető a világ tökéletlensége.

A triptichon harmadik darabja a *Közelítő*. Archaizáló és tömörítő már a cím is: a földhöz való közelebb hajlás és alázat láttatása. A keresztény alázat és a keleti zen finom egymásba játszatása ez a sóhajnyi vers. A futó húsvéti eső után kisüt a nap és előbújnak a természet barna-fekete morzsáiként a hangyák, mely tény valamely halk, belülről jövő, ujjongó örömet vált ki a költőből. A közelebb hajlás egyfajta keleti köszönés-köszöntés boldog lélegzete. „Oldott” tanka ez a vers-sóhaj, ősi egység, amely megegyezik a japán tankával.

Az „előmorzsáló” hangyák képe a buddhizmusban az önmegtartóztatást, a *Biblia Salamont* érintő részében pedig a bölcsességet példázza. *Cseh Károlynál* lélekmotivumnak hat, egyfajta áhitott harmónia lehetőségének megteremthetőségét híván elő.

Tanulságos ez a *Cseh Károly*-i triptichon, amely azt bizonyítja, hogy az irodalom is a remény egyik formája; mit tapasztal az ember, amikor megismeri és tökéletesíteni akarja önmagát és a világot. Ars sacra, amely megálmodja a boldogabb emberi világot és fel tudja emelni – lehetőségként – az emberi életet.

ÁFRA JÁNOS VERSE

Szüannis apokrif evangéliuma

11. Amikor Krisztus felment a hegyre, s a halat kezébe véve bánatát a lábán levezette a hal életre kelt, szorgosan fickándozott, holott az előtt halott volt. És monda Krisztus az embereknek:

2. Bizony mondom néktek, ha hallá nem váltok, a tenger részévé, nem lesztek gyermekek. Ők, akik befogadják az egységet, a tengerbe temetve minden álmukat.

3. Kezében a ficáncoló hal szemével az egységbe kíváncszott, s mivel minden tanítvány távol volt, én raktam Krisztus elé a kancsót, melybe a hal belecsúszva újjászülethetett magába. Később, mikor kiengedtem onnan, a tenger vizében magára talált az egységben.

4. [...] halál köszöntene rájuk, ha nem így épülne fel világuk, [...] össze-roppannának, mint korhadt fájú csónak.

5. És ha valaki azt mondja néktek: mi végből süllyed el a csónak? Feleljétek: az élet olyan, mint egy hólyag, nőttön-nőni látszik, fájdalom nem hiányzik, mégis adatik néktek, hogy aztán megértsetek, minden végtelen.

6. Hal pedig nem vágyna a kancsóba, ha tudatában volna már előbb, mi-

lyen is legbelül, hiszen olyan szűkös ott minden, (ám korábban nem is volt elméje az egységben).

7. De ha már bele kerül, el kell hát felednie a végtelen óceánt, hogy megismerje a magányt.

8. Ilyenek vagytok mind, s én vagyok a fény, aki átláthatóvá teszem a sötét kancsó mélyét. Ott úszik mindegyikötök az óceán felszínén az Úr szellemében, mégis elzárva tőle a víztároló edényben, homályban.

9. Bölcsekben az Ő fénye felfedi láthatatlan arcát lecsillapítván a kancsóban rekedt ember hullámain.

10. A fény pedig kivezet az óceánba. Bizony mondom neked.– Suttogta fülembe a mester, s a hegyről e titkos szavakkal ereszt el.

Janus Pannonius-emlékérem.

A MINIPALOTA¹

– Részlet –

HATÁR GYŐZŐ

...Önagysága nem volt sem szívatültetéses csodapáciens, sem a túlvilágról üzengető spiritusza előkelőség, hanem – nos, egészen más.

Montague, Wixcombe earlje mániákus építető volt, építészenvédelének nagysága, költekezésének szertelensége vetekedett a történelem nagy építetőinek fejedelmi szenvédelével, Nagy Péter, a Napkirály, Napóleon építőbolondériájával; de amit ő építtetett, azzal – parányiségében – mi sem vetekedhetett. Őlordsága a kicsinységében excellált; bár meglehet, hogy a róla keringő legendák eltúlozták palotájának parányiságát, mert éppenséggel nem belebújhatatlan babaházakat épített – ha olyanokat csináltat, nem megy rá minden vagyona, családi milliói (noha köztünk legyen mondva, azt a koldusbotot szívest-örömost megörökölném, s egy-két tejbeaprítani-való milliócskáért Wixcombe earlje ma sem megy a szomszédba). Mondom, a hírek ellenőrizhetetlenek voltak, amúgy messziről távcsövezve a Montague-palota sem tűnt se kisebbnek, se nagyobbak a közép-angliai átlagkastélyoknál. De lévén lakója (már akár remetelelkűségből, akár rátartiságból) olyan világtól-elvonuló, hogy csak hasonszőrűekkel, amerikai milliomosokkal, prelatusokkal-főrendekkel tartotta a kapcsolatot, nem volt könnyű végére járni a dolognak.

Hanem akkoriban, egy szerencsés véletlen folytán összeakadtam az Országos műemlékvédelmi Bizottság palotakurátorával, bizonyos Stanley McBiffin festőművész-tanárral, aki az earl hivatalos portréját a főrendiház számára megfestette volt; és az ő beajánlásával sikerült engedékenységre bírnom Lord Montague-t, ezt a sajtó-nyilvánosságot ösztönösen kerülő nagyurat, aki aranykoronás, dombornyomású levelében, magántitkárával juttatta tudomásomra, mikor lesznek a kovácsoltvas-kapukat őrző szelindekek elkötte, s melyik napon, mettől meddig van utasítása a priméteren cirkáló lovas őrségnek arra, hogy élesre töltött fegyverét a föld felé fordítva bebocsáttatást, szabad elvonulást engedjen.

Oly szerencsésnek mondhatom magam, hogy az már szinte a csodával határos: a hórihorgas earl is tatárbaajuszt viselt, én is szakállas-hórihorgas vagyok, így mintha még hasonlítottunk volna is, és ő, ahogy meglátott, menten rokonszenvesnek talált. Hát még amikor megtudta, hogy nemcsak a bajuszos szakállasok konfraternitásának tagja gya-

¹ Megjelent 1990-ben, a *Kortárs* irodalmi folyóirat XXXIV. évfolyamának júliusi számában, többek között *Illyés Gyula*, *Kolozsvári Grandpierre Emil*, *Háy János*, *Kukorelly Endre*, *Gosztonyi Péter*, *Diószegi László* írásainak társaságában. Külön érdekesség, hogy ebben a lapszámban közlik Kulcsár Szabó Ernő és Szakolczay Lajos tanulmányát *Határ Győző* költészetéről; „*Tűzre a csillagtérképeket...*” címmel.

nánt tekinthet rám rokon lélekre, más alapon is előlegezheti bizalmát. Én sem a Holdról potyantam, s nem egészen laikusként fogom szemügyre venni csudás mini-palotáját.

Mindjárt más volt az ábra, s megnyugodva árulta el, ő maga is megszerezte volt ugyanazt a diplomát, még fiatalon, amikor Oxford után, családja ellenzésével dacolva, elvégezte a torinói egyetem építőművészeti tagozatát. A szárnyas ajtó feltárult, beszéltem az előcsarnokba, ahol az earl már várt, s ahonnan bekandikálhattam végestelen-végig a teremson.

Mindjárt láttam mekkora döreség volt ezt az 54 szobás kastélyt félvállról kezelni, *leminipalotázni*. Elállt a lélegzetem, elállt szemem-szám; csak hápogni tudtam. Minden egy csapásra megvilágosult, s ugyanakkor még titokzatosabbnak tűnt, még hóbortosabbnak, kivált amikor a kastély ura szemében megvillanni láttam azt az örült fényt, amelyről az egykorú krónikák is beszámoltak; arról, hogy a birodalom adójövedelmét ilyen, kurtizánokra-kéjلاكokra tékozló, az országot a tönk szélére juttató potentátok szemében az örület e felvillanó fényét az egykorú krónikáírók is látni vélték. Szorongva viszonyoztam mosolyát, és fahangon, mintha más mondaná, nem én, s magam is, némileg megütődve rajta, csak hallgatója lennék, megkockáztattam azt a kérdést, mert kézenfekvő volt, hogy ez legyen az első:

– ...Ho... hogyan jutott nagyméltóságod arra a gondolatra, hogy...?!

– Hogy...?! Miért éppen így és miért éppen ezt – – –?!

– Helyes a kérdésfeltevés, szeretem a modorát, és öltözéke is az alkalomhoz illő. Családos? Dohányzik?

Elhárító, ill. beleegyező hebegésemre – nem, nem vagyok, igen, dohányzom – az earl pazar ülgarnitúrához vezetett, melynek karosszékein csak az volt a különös, hogy egy barokk templom apszisát oldalhomlokzatát formázták; majd szivarért gongatott. Letelepítettünk, rágyújtottunk. Nyakamat nyújtogatva, szememet meregetve bámultam az angolgot, mérműves templomrácsos túl az oldalterem hatalmas korinthusi oszlopsorát, melynek politúros, mahagóni koronapárkánya kb. hónaljig ért; rajta a biliárdgolyókon pózoló szoborkoloszsusok egyike sem lehetett több egy arasznál. Mint aki e remiszenciákban örömet lel, az earl kedvtelten pőfékelt, és elrévedve – belefogott mondókájába.

– Még Itáliában támadt ez a, megengedem, bohókás ötletem; mert egyetemi éveimre visszanyúlók várkastélyunk előtörténete. Gólya koromban beutaztam az Olasz Csizma városait, és sehol nem mulasztottam el, hogy megtekintsem azokat az eldugott múzeumokat, ahol a templomok, palazzók kismintáit őrzik. Pompás famunka mindegyik, fényes mahagóni faragás és kicsinek se mondhatnám, mert nemcsak, hogy egy gyereksereg belebújhat, de jókora szobányi valamennyi.

– Tudom – szekundáltam buzgón –, Liverpoolban magam is felkerestem a modell-múzeumot India nagy építőművésze, Lutyens munkáiból, hogy megcsodáljam annak a roppant katolikus bazilikának a kismintáját, amely, ha megépül, a római Péter templommal vetekszik – – –

– Helyes a bögés! De hagyjuk Liverpoolt, maradnánk Itália mellett. Akkor bizonyára látta a Péter-templom famodelljeit, ahogy sorra változtak, Antonio de Sangallo, Bramante, Michelangelo, Bernini alatt. Nos, nemcsak ezekbe: abba a másik világcsodájába, a sienai székesegyház kismintáiba is belesodálkoztam magam. Van ott egy klasszikus kolonád, gyóntatószéknek: embermagas, de monumentalitásával mintha az egekig nyúlna... És ez szöveget ütött a fejembe.

- Hogyan? Megszerezte lordságod...?!
- Azt?! Ellopatni se. De!... Bizonyal járt már nagy renaissance palotákban, a Mediciben, a Pittiben, a Stroziban. Ezek a zsvány condottiero hercegek félistenek módjára felvágó kis dölyfösök: alacsony emberek voltak, de úgy érezték, ha boltozatos termeik 12 méternél alacsonyabbak, hát „nem férnek bele” megfulladnak. Én a feje tetejére állítottam az ő gögös világukat, és azt mondtam magamban, már jó előre káprázva az álomszerűen felsejülő, előmbbe vetített építészeti furcsaságokon... Azt mondtam magamban –
- Mit, főméltóságú uram...?!
- Mi lenne, ha megfordítanánk ezt a gögös életérzést? Tótágast a léptékekkel?! ...

OKOK ÉS OKOZATOK

BRENYÓ JÓZSEF – VERLING MERCÉDESZ

A rendszerváltás évében a *Kortárs* irodalmi folyóirat júliusi számában jelent meg *Határ Győző* A minipalota című novellája. Talán nem jelentéktelen az időpont sem, két évvel vagyunk első hazalátogatása, 1988 után. Akkor harminchat évnyi távollét után végre újra magához ölelhetted kedves *Budapestjét*. Azt a romlásában, omladozó épülecsodáival is ezerszer áhított és megénekelt várost, amelyet ő a „tanult építész” leginkább egy valaha volt szépasszony páratlan, de itt-ott már megkopott varázsához szokott hasonlítani. Nos a publikálás időpontjának szerintünk a későbbiekben lesz jelentősége.

A novella indítása, annak szürreális szereplői – mint például a gorillaszívet kapott minnesotai csodaember, illetve a helyszínei: mint *Sir Arthur Conan Doyle* „beszélő hamvai” a *Teozófus Társaság* pincéjében, amelyek péntek 13-án morzeüzenetet adnak – nem idegenek *Határ Győző* irodalmi eszköztárából. (az utalás nem véletlen, Ő is 13-án, egy pénteki napon született.) Mégis ezzel a sikkal párhuzamosan több olyan realiztikus elemmel színezi a képet, ami alapján kezdetben akár valódi riportnak hihetné az írást a tájkozatlan olvasó. Magát egyes szám első személyben az újságíró szerepkörébe helyezi, ami nem lehet ismeretlen a számára, hiszen a *BBC* és a *Szabad Európa Rádió* munkatársa is volt.

A novella két főszereplőjének pozicionálásával, az újságíró (az író) és az angol főrend *Wixcombe* earlje, Lord Montague találkozásával indul a történet fonalának gombolyítása. Innen a realiztikus síkról jutunk aztán egyre beljebb és beljebb egy titokzatos, e nyilvánosságtól elzárt furcsa világba. Előtte azonban ugrás még egyszer kifelé térben és időben, el egészen *Napóleonig*, *Nagy Péterig* és a *Napkirályig*. Az ő megalomán építőszenvედელიük kerül egy lapra az earl bolondériájával. Nem is akárhogyan: „Őlordsága a kicsinységben excellált”. Paradox módon valaki abban nagy, hogy valamiben a legkisebb. Sőt erről legendák is keringenek. Ami méretében azért egy közép-angliai átlagkastéllyal vetekszik. Vagy talán egy közép-európai országéval? Ellenőrizhetetlen hírek. Talán messziről távcsövezve *Magyarországot* látjuk?

Szerencsés véletlennek – mint a mesében – kell összejönnie a találkozáshoz, hogy az újságíró végre megpillanthassa az earl hórihorgas alakját, amely majd akkora, olyan magas, mint ő, mint az övé. Segít az *Országos Műemlékvédelem* palotakurátora, az ő beajánlására nyílnak meg a *Montague* minipalota kovácsoltvas kapui.

Ezután finoman érzékeltetett, de félelmetes, nyomasztó képet fest elénk Határ Győző. Szelindekek visszavonása, elkötése és a lovas őrség utasítása arra, hogy élesre töltött fegyverének föld felé fordításával biztosítson szabad elvonulást, bebocsáttatást a palotába vendéglátója. Archaikus kép. Vajon honnét, milyen prehisztorikus rétegekből táplálkozik? Vagy talán nem is olyan régi emlék adja a magvát. *Sátoraljaújhely* 1943-44, vagy Szeged 1950-53? A börtönének rabtartásának emlékfosztlányai is lehetnek.

Aztán vissza az azonosságokhoz, „similis simili gaudet”, hasonló a hasonlóknak örül. Szakáll és hosszú tatárbajusz paritása. *Angliába* szakadt magyar (újság)-író és egy tatárra hajazó angol főnemes. Közép-ázsiai anizs. A felszínes fenomenológiai egybeesések után a kettejük közötti lényegi összhangra is fény derül. Mindketten építészek. *Montague* családjá rosszallása ellenére *Oxford* után *Torinóban* abszolválja az egyetem építőművészeti tagozatát.

Az örület felvillanó fénye... Miért éppen így, és miért éppen ezt - - - ?!

Talán ezen a ponton érdemes kísérletet tenni annak tisztázására, ki is lehet a novella egyik főalakja, ki rejtozik e figura mögött?! Kit akar megformálni vele az ebben a pillanatban bevallottan szorongó *Határ Győző*?

Első verziókn, miszerint a főhős azonos magával a szerzővel, tehát *Lord Montague* személye nem más, mint saját maga, vagy személyiségének egy része. Tehát önmagával, a tudatalattijával folytatott diskurzust tárja elénk. Az írás nem más, mint kódolt önreflexió. A titkos elzárt világ, amibe elkalauzol bennünket az ő legbenső énjé, lelkének sötét bugyrai? Meglehet. Az épített környezet pedig, amelyet bemutat az újságírónak, nem lenne más, mint *Határ Győző* irodalmi életműve, annak magyarázata: „Miért éppen így és miért éppen ezt - - - ?!”

A minipalota nem más, mint irodalmi remekművek sorozata, írásainak kontextusa állította falak és felépítmények, kupolák, tornyok, mérműves templomrácsok, angolgók, politúros mahagóni koronapárkányok, oldaltermek, hatalmas korinthuszi oszlopok ezek lennének például regényei? Eszerint értelmezve igen, miért ne lehetne így olvasni sorai között.

Olyan gazdag frazeológiával rendelkezik, az építészet területén olyan tolvajnyelvvel felvértezett amilyenvel kevesek. Ezt a nyelvet csak ő, az íróba oltott architektológus tudhatja a magáénak. Elkápráztat, lenyűgöz bennünket ez a hatalmas lexikális tudás, mondatfűzérei mégsem lesznek sematikus, száraz terminusteknikus-halmazok. Nem, mert ezek a mondatok észrevétlen átvezetnek a magas irodalom területére bennünket. *Határ Győzőnek*, mint egy *Möbius-szalag* olyan a személyisége, felülete végtelen és korlátlanul bejárható ő azonban egyik oldalán az íróember, a másik oldalán pedig az építésmester eggyé-szervült ötvözete.

Mint egy utolsó polihisztor, bármibe fog, bármiről beszél, azt hihetően teszi. A reneszánsz mesterek felsorolása csak könnyed ujjgyakorlat. A helyszínek kavalkádja csak debatt önmagával, légies pengeváltás énjei között: ezt is, ezt is, ezt is... tudom. Tudod? Tudjátok? Kik is voltak ezek a figurák? Miket alkottak? És azt tudjátok, ki vagyok én? Ki is az a *Határ Győző*? No, ugye direktben az íróember nem kérdezhet ilyeneket olvasóitól?! De a kisminták ürügyén már megteheti.

Gőgös életézés...

„Mi lenne, ha megfordítanánk ezt a gőgös életéризést? Tótágast a léptékekkel?! Kérdezi, mondja az angol nagyúr Wixcombe earlje. És ő a feje tetejére állítja a reneszánsz paloták egykoron volt dölyfös, félistenek módjára felvágó, condittiero hercegeinek a világát. Akik fuldokoltak a levegőtleniségtől, ha nem volt minimum 12 méter magas a Strozzi, Pitti, Medici paloták terme! Kis emberek egy hatalmas légies térbe behelyezve, kis mitugrász banda, még hogy félistenek? Legfeljebb annak képzelték magukat. De én... Én viszont egy kicsi térben leszek, vagyok nagy! Ezt mondja *Határ Győző* ezzel, megint csak a sorok között olvasva.

A nyugatra, *Angliába* emigrált, 1956-ban a biztos bebörtönzés elől elmenekült ember, itt ebben a számára, magyarságának, anyanyelve használhatósága szempontjából szűk térben alkot nagyot.

Rúgjuk fel hát a megszentelt szabályokat. Aztán a művet, akár mint *Vignola* munkáljuk ki a végső részletességig, úgy mint az *Il Gesuban* a mesterek. De kik azok a *Mesterek*, hol van az *Il Gesu*? *Barcelonában*, és ott *Antonio Gaudi* nyomán építkeznek véget nem érő sorban a kőfaragók, az építőművészek. De vajon a mai irodalmi életben ki számít *Vignolának* és ki lehet *Gaudi*, és kik a *Mesterek*?

Látszat és valóság, márvány helyett francia politúrral fényezett faburkolatú falak. Álságos világ ez, amelyben minden leképeződött, mint ami a valóságos világban is megvan, de mégis a léptékek, a méretezés csalóka volta miatt más. Művi, nem igazi, hamis. Mi ez, ha nem az ego önáltatásának a leleplezése? Az öncsalás, önbecsapás anatómiájának kíméletlen bemutatása. Értékek elherdálása a látszat fenntartásáért. Hamis világ felépítése, megteremtése.

A sznobéria magasiskolájának példája, szemcsalás, szemfényvesztés. Ahol az öncélúság álcazza a praktikumot, mert a valóságot megmutatni nem lehet! Minek?!

Mert akkor, azonnal kiderülne, hogy csalás, minden hazugság, bőví. Nem kastély ez, hanem tyúkól, kutya kennel, ahol olyan alacsony a kétszárnyú ajtó, hogy a szemöldökökába egy dán dog már a fejét beverné.

Aztán vissza az irodalmi síkra:

Hol máshol tehát mint a könyvtárba, ide a könyvek birodalmában érve törik meg a dialógus a két személy között. A kényes téma, amely a konfliktust kiváltja a lépcső. Lépcső, ami valahonnan vezet valahová. Annak a titka, ahogyan építették, és ahogyan elrejt-

tették. Egy magasabb minőségű tudás, titok. Erről a titokról tudni veszélyes dolog, ezt a szakrális titkot kibeszélni, erre rájönni életveszélyes. A titkok tudóit megölték, várárokbá nyilazták a palota építőmestereit. Atavisztikus kép ez is, a hun király, ázsiai uralkodók legendája nyomán.

Despoták szokása volt legfőbb bizalmasaikat, – mikor már-már kellemetlenül sok intimítást tudtak meg gazdáikról – eltenni láb alól.

Lépcső. Mit lehet vele kezdeni? Eljutni rajta valahonnan valahová. Titkos lépcső. Mit lehet tenni vele, mire való? Hát természetesen titokban lehet eljutni rajta valahonnan valahová. Veszélyérzet, életveszély, büntetés a titok felfedezéséért.

Elég egy kényes kérdés, s az őgróf sértődötten csapja hátra a fejét, megharagszik. Büntetésből lefűjja az idegenvezetést, sőt a vakpincékbe, le a sírboltok kismintáihoz akarja magával vinni az író.

Második verzióknak szerint ez a novella, mint kisminta az élet misztériumáról szól. Nem nagyregény, nem filozofikus tanulmány, de mégis célját éri. Mert a földi halandó amint az élet vizét, vagy a *Grált* kutatva eljut a titokig, látja, megérti, de a misztérium szabályai szerint, ha beavatottá válik vissza nem térhet a földre. Ezért irháját mentve máris menekülnie kell. Olyan ez, mint az életünk.

Mire megértenénk mi végre is vagyunk e világon, mik a céljaink, miért születünk, kíméletlen gyorsasággal elrepülnek felettünk az évtizedek. És mire mi észbe kapunk megszólal felettünk az Úr hangja:

– „Fogja rövidre, ha mi kérdeznivalója még van, látogatási ideje lejárt!”

– Hiszen még az elején vagyunk! Az utunk felén sem mentünk végig – hebegünk remegve, de hiába protestálunk nála könyörgőre fogva, többnyire hiába.

S ha mégoly ügyesek vagyunk, és valami fortéllyal sikerül is egérutat venni, kicselezni a halál kapuit, és nem zuhanunk bele a végső megsemmisülésbe, szóval, ha valahogy sikerül újjászülnünk és utoljára elkerültük a Nirvánát, akkor újra megszólal, mondja a magáét kaján goromba hangján az úr:

„Nem arra van a kijárat!”

És ha sikeresen megmenekülnünk, akkor is odaveszett minden tudásunk, bizonyítékunk, mert a japán fényképezőgép, amit a kopók közé vetettünk – a minipalota csodálatos termeinek fotóival, rajtuk a klasszikus mennyezetfreskókkal, a kastélykertre néző lünettekkel, a szatírok najádok párzásával, a titkos lépcső fényképével, avval a bizonyítékkal, hogy van titkos átjáró, hogy van titkos kijárat... – elenyészik.

Elenyészik a tudás, a fortély, a művészet. Tömeggyilkost hagyunk a minipalotában.

Harmadik verzióknak szerint az earl személyét illetően Határ győző emigrációjával összefüggésben azt vizsgálja, kivel kerülhetett függő, ellenséges viszonyba, miért kellett menekülnie innen *Magyarországról* (felségárulás vádja, zendülés a börtönben, regényeinek ellenséges fogadtatása). Ebben az esetben is az elfutás, a veszély előli menekülés a történet fő vonala. Az összeütközés valamivel, ami ellenséges, kicsinyes, hazug, talmi

világ. Más értékrend, más a normálistól eltérő szabályokkal és léptékkal. Nem érvényes, élehetetlen terekbe kényszerítve egészen addig, amíg végül mindent megértve, és kibeszélve a csalást, a csalókat leleplezve hátrahagyja a minipalotát, kitör, elszőkik annak falai közül. Hogy mikor fogant ennek a novellának a magva, sajnos nem tudjuk. Talán miután megbocsátott az oly sokszor elátkozott hon bűneiért azután. Vagy az 1988-as hazautazása kapcsán? Talán, de az is lehet, hogy mindez sokkal előbb történt.

Határ Győző életműve kritikusai szerint a magyar líra legújabb kori meglepetései közé tartozik.

Soha rosszabb meglepetést!

Epilógus és magyarázat

Határ Győző egyénisége könnyen megszerethető, írásain túl segít megismerni őt az a néhány hangfelvétel, melyeket a szerencsések többször hallhattak a Kossuth rádióadón.

Hasonlítják *Márai Sándorhoz*, *Faludy Györgyhez*, de újabban *Fejtő Ferenchez* is. Élete példa arra, hogyan lehet távol a szülőházától úgy élnie az embernek, hogy közben megőrizze identitását, sőt mi több, idegen közegben az anyanyelvén alkot maradandót, az anyaországnak szólót. Nyelvi zsenialitása páratlan és szinte előzmények nélküli, egyszerre tud szakrálisan és vaskosan szólani. Az archaikus kifejezésektől a legújabb, legfrissebb szavainkig szinte minden megtalálható a lírájában. Az Interneten blogot írt példának okáért. Kritikusai a *Nyugat* írófejedelmeihez hasonlítják játékosságát, *Babits*hoz pedig gondolati fegyelmezettségét. A kortársak közül a földrajzi távolságot lesöpörve ápolt barátságot *Weöres Sándorral*. Barátját többször látta vendégül feleségével wimbledoni otthonában.

„Anyám könnyű álmot ígér” (Sütő András)

Sütő András emlékezete

„ŐRZENI KINCSES TEMETŐKET”

Sütő Andrásra emlékezik
Csoóri Sándor, Görömbei András
és Ablonczy László

TOLDI ÉVA

Sütő Andrásra, a közelmúltban elhunyt legendás hírű erdélyi magyar íróra, nagy helytállóra emlékeztek nemrég egy drámai irodalmi esten Veszprémben a városi művelődési központban a *Hitel* című folyóirat szerkesztői, akik nemrég emlékszámmal is adóztak az alkotó munkássága előtt. A lap sajnos tavaly ősz óta három rangos, szeretve tisztelt főmunkatársát veszítette el; Sütő András után hamarosan Lázár Ervint, majd Nagy Gáspárt is. Óriási kincset kaptunk Sütő András életművével mi magyarok és az egész emberiség, mondta Görömbei András irodalomtörténész, egyetemi tanár, a *Hitel* főszerkesztő-helyettese az emlékestén. Életműve, ha összegezzük, a nemzeti egységért, nemzeti megmaradásért való hatalmas szellemi-lelki küzdelem volt. Ezt az örökséget hagyta ránk, s ez példászerű, mindnyájunk számára erősítő kell legyen.

Könnyekkel rózsakerteket lehet nevelni

Csoóri Sándor: Mestereim és barátaim halála mindig az életem nagy próbája volt. Egy természetén túli vizsga, hogy képes vagyok-e velük élni a halálukban is, ahogy képes voltam együtt élni velük az életükben. Így voltam Németh Lászlóval, Veres Péterrel, Cs. Szabó Lászlóval, Illyés Gyulával, Nagy Lászlóval, Czine Mihállyal, vagy a nálam húsz évvel fiatalabb Nagy Gáspárral. Ilyenkor mindig megkondukt bennem egy rejtelmes harang, amely Ady egy verssorát idézte: *‘Én a Halál rokona vagyok’*. Szinte minden titkát megismertem ennek a titáni költőnek, megismertem és elfogadtam, de ez a gögös kijelentése mindig zavart. Miért kell elfogadni egy ilyen züllött rokont, miért kell dicsekedni vele utca hosszat, s fölírni nevét a házak falára. Sokkal jobban tetszett nekem Sütő viszonya a nagy ellenfélhez, a végszó kimondójához, mint a kérkedő Adyé. Amikor legutoljára eljött hozzánk András a lakásunkra, belépőül csak ennyit mondott: *‘Átjöttem újra Budapestre, hogy megkérdezzem az orvosaimat: vajon élek-e még?’* Nagyot neveltünk ezen a lidérces huncutságon, ezen a felejtethetlen bátor mondaton. Úgy hatott rám, mintha valamelyik színművéből hullt volna élem tragikus üdeséggel, írói lelemény gyánánt.

Toldi Éva: Csoóri Sándor felidézte az 1990-es „fekete március” tragikus pillanatait is, amikor *Németh Miklóshoz*, az akkori miniszterelnökhöz fordultak segítségért, a szerencsétlenül járt író-barát megmentése érdekében. Az ő utasítására hozták át később mentőhelikopterrel egy anyaországi kórházba a súlyos állapotban lévő Sütőt.

Csoóri Sándor: Néztem őt, nagy vattapólya alatt a bal szeme, csupa véralfutás és kék folt a homloka, a bal karja. Részvét és büszkeség váltogatta bennem egymást, s egyre tisztábban kezdett megfogalmazódni bennem egy mondat: Sütő András a tisztánlátás keresése közben veszítette el a szemét, érthető, ha számunkra ezután ez a vak szem-üreg minden kiindulásunk pontja. Más nemzetek történelmében ritkábban kerül olyan közel egymáshoz a történelmi és az egyéni sors, az irodalom és a politika világa, mint a miénkben. Ennek pedig kikerülhetetlen következményei vannak. Szinte törvényként fogalmazta meg *Illyés Gyula*, hogy *„nagy hazafias költészetük csak rossz hazájú népeknek van”*. Annyira igaz ez a fájdalmas, de kétségbevonhatatlan megállapítás ma is!

Toldi Éva: Arra a máig fel-felbukkanó kegyetlen kérdésre, hogy vajon valóban szülőföldjén kellett-e maradnia a történetek ellenére Sütő Andrásnak, mégis csak egy válasz adható, egyetlen válasz méltó és igazságos – fogalmazódott meg az esten. Hiszen emberi, erkölcsi, lelki fundamentumának törvénye, *küldetési vétéjának* belső mozgatója diktálta a maradáást, a helytállást – alkalmas és alkalmatlan időben is. Bizonyágképpen *Őrző lehettem a strázsán* című esszéjéből idéztek:

„...Mestereimtől sokat tanultam. Példájukra korán született meg bennem az írói szándék, hogy élet és irodalom páros viszonylatában az életé legyen az elsőbbség, hiszen a művészet annak szolgálólánya. A Trianon-szindróma erdélyi világában, a magyar fájdalom e viharzónájában élve azt is korán megtanultam, hogy mestereim nemzeti sorsproblémáit tehetségem szerint ugyancsak föl kell vállalom. Ehhez társult elemi erővel – múlttits szóránymagyar merengések családi körében – nemzeti állapotunk kimondásának vágya. Így történt azután, hogy a nagyenyedi kollégiumban Bethlen Gábor kőarca elé kerülve vallottam meg szándékaimat: nem felfelé török Uram, hanem vissza azok közé, akiknek könnyeivel egész rózsakerteket lehet nevelni. Korai ars poeticámat, ha így nevezhetem, későbbben – a nyomorromantika rövid szakasza után – egy madár is megerősítette, az ugató madár. Erdély nagy romlásait sirató költők látomása volt mindig az abszurd jelenség. Azt kereszteltem el én magamnak, mondván, itt szállong felettünk az ugató madár. Ilyen címmel írtam szindarabot a budapesti Nemzeti Színháznak. Így szóltam, mert a faji gyűlöletnek, ősi magyartalanító szándéknak odadobott állapotunkban olyan borzalmakat éltünk meg, hogy Picasso hatlábú lovai azokat már nem fejezhették ki. Ezért választottam az ugató madarat. Nemzetiségi üldöztetésünk végtelen változataiban azt gondolhattuk: a természet rendje bukik föl, a galamb vércsefiat, kígyót költ, a szarvastestén farkast fiadzik... hiszen kimondatott többek között: mi ott, Erdélyben nem vagyunk magyarok. Mi ott Bethlen Gábor országában magyar származású románok vagyunk. Mi ez? Mi ez, ha nem ugató madár? S mivel égőházban ostobaság fészklődni, határozottan úgy véltem, azt kell imunk, ami van. A tüzet, amelyben ha nem oltunk, elporlad egy nemzeti közösség. A vizet, amely elviszi házunkat és múltunkat. Azt kell imunk, amivel megmenhetjük magunkat a kisebbségeket beolvasztó kohók veszedelmétől. Akkor sokan hallgatták az írói hangot, és lelki erőt gyűjtöttek maguknak. Akkor föltűntek a nemzeti gondot fumigáló cinikusok, és gúnyosan kérdezték: hogyan gondoljátok, ti kései váteszek,

időszerűtlen mucsaiak? Összetévesztitek magatokat a néppel? A nemzettel? Nem válaszolhattam mást csak ennyit, a magam részéről: ott kezdődik az ember, ahol összetéveszti magát mindazzal, amitől megfosztották. Számbavételezzük? Az én életem ehhez már kevés. Vannak, jönnek majd nagyobbak, eredményesebbek. Azzal vigasztalom magam, hogy az erdélyi magyarság eszméletében én is őrző lehettem a strázsán. Hiszem, hogy közösségi fennmaradásunk reménye az anyaország ragaszkodó szeretetében fölerősödik, az önrendelkezésig. Ez a hit mondatja velem itt is a 11. parancsolatot: Erdélyben maradni kell akkor is, hogyha nem lehet.”

„Magyar író álmában se járjon Erdélyben!”

Toldi Éva: Sütő művei tele vannak sugallatos erkölcsi parancsokkal, s ezek nem ráaggatott szövegek, hanem a lelke mélyéből fakadtak fel – emlékeztetett Görömbei András, folytatva a helytállás példáinak számbavételét Sütő munkásságában. Az *anyám könnyű álmot ígér* című önéletrajzi regényét idézte elsőként, amely, mondta, egyszerre visszaadta a kisebbségi magyarságnak az élethez való jogát, visszaadta a méltóságát.

Görömbei András: Korábban a kommunista diktatúra nem engedte szóba hozni sem a kisebbségi magyarságot. Mikor Veres Péter az '50-es években novellát küldött a rádiónak, s azzal kezdte, hogy 'álmban Erdélyben jártam, menyasszonynak valót kerestem', visszaküldték neki, mondván: 'magyar író álmában se járjon Erdélyben!'. Nos, ilyen nemzetellenes légkörben született az a mű, amely az erdélyi magyarság szemléletes bemutatása, amely a pusztakamarási kis világot, a családot a világ színpadára emelte. S távlatot kapott ez a kis világ. Összegzi benne Sütő mindazt, amit húsz éven keresztül a saját falujáról, népéről írt, és ugyanakkor a későbbi nagy műveinek is ott van már benne a csírája, ott van az alapgondolata. Olyan nyelvet teremtett az író, amely szemléletes, és hatalmas távlatokkal rendelkezik.”

Emlékeztette hallgatóságát Görömbei András példaként a könyv halottak napi „világítás-jelenetére”. *Ha meghalok, majd gyertek ki a síromhoz! Nem azért, mintha nekem lenne erre szükségem, hanem hogy a ti arcotokat világítsa meg a gyertya fénye* – hangzik el itt a felhívás. S ebben nem kevesebbre figyelmeztet Sütő, minthogy „merjenek együtt maradni az emberek, s közösségben emlékezzenek a régiekre, vagyis helytálló tiszta és szembenéző emberek legyenek. Ezek erősítő források nekünk is, s az utánunk jövőeknek is. Majd a *Csillag a máglyán* című drámáját állítva középpontba, megállapította: szinte az előző gondolatsort folytatja benne az író. S egyúttal megfogalmazza minden kor számára, mit is jelent az értelmiségi küldetés: felelősséget a közösségért, ahonnan származtunk. Az értelmiségi ember feladata, hogy fény legyen, utat mutasson: *Gyertyát nem azért gyújtanak, hogy véka alá rejtse, hanem hogy a gyertyatartóba tegyék, hogy világítson mindazoknak, akik a házban vannak. Gondolkodó emberek, ti vagytok a világ világossága! Nem rejthető el a hegyen nőtt város!* – mondja ki Sütő a gyönyörű biblikus sorokkal.

Toldi Éva: Sütő drámái mind-mind az erdélyi magyarság küzdelmeiből nőttek egyetemes érvényű állásfoglalássá, magatartás-építéssé. Káin és Ábel című drámájában például ki-mondta: *Hogyha porból lettünk is, emberként meg nem maradhatunk az alázat porában.*

Görömbei András: Ott voltam a kolozsvári magyar színházban ennek a darabnak a bemutatóján s láttam azt, ahogy a közönség fölállva és sírva tapsolt. Mert a legfontosabb belső gondját mondta ki az író. S az Egy lócsiszár virágvasárnapjában pedig mint egy lélekharang kondul meg a gondolat: az egyezkedés közben veszett el minden, mert egy romlott hatalommal nem lehet egyezkedni soha, egy romlott hatalommal szembe kell szegülni. Sütő Andrásnak tehát hatalmas üzenete van a mához, hozzánk. Életművével élnünk kell!

Ablonczy László újságíró, kritikus, a Magyar Nemzeti Színház korábbi igazgatója Sütő András életművének tisztelője, az író örökség-üzenetéből a Tamási Áron-i gondolat folytatásaként – 'mind magyarok vagyunk' – a ma legaktuálisabbat emelte ki az emlékest: *Nem az az igazi nagy ember, aki a vihart támasztja, hanem az, aki a népe-nemzete előtt el tudja hajtani a felleget.* Harmincöt évvel ezelőtti máig katartikus élményét, első találkozásukat idézte fel Sütő Andrással. Tamási Áron farkaslakai emlékműállításának a délutánján sietősen várták feleségével a Budapestre közlekedő menetrend szerinti buszt, de hiába. Stopposokként hamarosan felvette őket az az autó, amelyben a farkaslakai ünnepségszónoka, Sütő András ült. Nem ő vezetett, csak megállította a járművet a fiatalok előtt.

Ablonczy László: Úgy beszélgetett velünk, mintha már évtizedek óta ismertük volna egymást. Ez a szeretetteljes közösségi magatartás hatotta át az író életének az egészét. Ama 'véres pogrom' idején is ez élt benne. Menekülhetett volna hátra a kerítéseken át, de ő azt mondta, nem hagyja ott az övét. Vállalta a mártírsorsot. S onnan kezdve ő maga lett a dráma. A betegségéről nem beszélt soha, fájdalomairól se. Amikor az első nagyobb operációja után betoppantam hozzá, az volt az első kérdése: 'Hogy van Csoóri Sanyi' (aki akkor betegeskedett)? S tavaly nyáron, amikor már nagyon a végső állapotot élte meg Sütő, azt kérdezte tőlem egyre: 'Mi van Gázsival, Nagy Gáspárral?'. Sosem panaszkodott, erős, férfias módon készült erre a nagy útra. Soha nem a helyzet siratása állt előtte, hanem az Arany János-i kétségbeesett kacajjal is a megoldást kereste, a reményt. Gyakorolta az árral szemben úszást, felfelé a forrás felé, vállalta a pisztráng-életmódot.

A 20. század nem Magyarország sikertörténete. S ha belegondolunk, hogy Sütő András milyen körülmények között élte le az életét, láthatjuk, neki is tragikus sors jutott, hiszen az erdélyi történelem leszálló ágában dolgozott. A népességfogyás időszakában. Ebben a helyzetben Sütő létrehozott egy olyan magatartásformát, amely mintát adott az erkölcsösségre, hangsúlyozta Papp Endre, a Hitel szerkesztője. Ellenséges közegben kellett egy tovább élő, megújulni képes kultúrát létrehozni Erdélyben Trianon után, s ez volt a *transzylván eszmeiség*.

Vacak demokráciát csináltunk!

Tudathasadásos sors a magyaroké – hangzott el a Sütő András emlékét őrző veszteprémi irodalmi esten. Mind történelmében, mind irodalmában ez a sors érvényesült. Akárha a magyar történelem két nagy, élesen elválasztható korszakára gondolunk a Kárpát-me-

dencében (az első István királytól Mátyás királyig tart, és sikeres időszak, míg a másik a Mohács utáni baljóslatú periódus), akárha az István királytól Mátyásig terjedő kizárólagos latin nyelvű kultúrára vetjük tekintetünket, amelyet éppen a mohácsi fordulat nyomán vált majd fel fokozatosan a magyar anyanyelvi műveltség és irodalom. Németh László szavai jellemzik ezt a tudathasadásos állapotot különösen érzékletesen: „A magyar irodalom ott kezdődik, ahol a magyar pusztulás”.

Csoóri Sándor: Az első nagy irodalmi téma a török jelenléte, a halálos veszély, a büntudat markáns megjelenése és a magunkba szállás iskolája. A Moháccsal együtt születő irodalmunk félévezrede ezen a nyomon indult el, s legjobbjainkban itt is maradt mostanáig. Micsoda *lenyűgöző hagyomány!* Mert bizony minden igaz költőnek és íróknak meg kellett érte keményen harcolni, Balassi Bálintnak és Petőfi Sándornak ugyanúgy, és nem csak a papírcsata mezején, hanem a valóságos csatatéren is, ahol elesetek. De említhetem az önpusztítás földjén küszködő elődeinket is, Vörösmartyt, Adyt, József Attilát, Illyést, Nagy Lászlót. Ez a lenyűgöző, konok hagyomány Magyarországon kitartott 1990-ig, az úgynevezett rendszerváltásig. Aztán elkezdett fakulni, lazulni, lezúlni. Hozzánk is beszivárogtak azok a melankolikus pletykák, hogy elérkezett az irodalom új szerepvállalása, új korszaka, ami magyarra fordítva azt jelenti, hogy az irodalomnak nem kell többé beleavatkozni a politika dolgaiba.

Toldi Éva: Manapság keményen pellengérré állítják, máskor gúnyolódnak azokkal az írókkal, költőkkel, akiknek műveiben politikai, vagy akárcsak valamilyen szociális, vagy hazafias fogantatású küldetésudat sejlik fel. Önt is megvádolták korábban, hogy íróemberként, s költő létére „politikai” szerepet vállalt az MVSZ-ben. Hogy éli meg ezt a helyzetet? Segít-e önnek, átlendíti-e a megaláztatásokon Sütő öröksége, üzenete?

Csoóri Sándor: Sajnos a Hit Gyűlekezetéből és a posztmodern politikai szektákból jövő fitymáló beszédeként csak néhányan tudunk távol maradni, úgy is mondhatnám, kevesen tudunk ezen fölülemelkedni. Mert mi az, hogy nem kell beleavatkoznunk a politikába, mikor a politika, a körünk alá betolakodó zöld moha elhelyezkedésébe is beleavatkozunk, vagy ha kell, úgy viselkedik, mint Heródes katonája, aki a zsenge igazságokat is kardélre hányja. Az, hogy mit mondanak egyes irodalmárok, ma már nem érdekel, mert teljesen nyilvánvaló lett: azért fajult el ennyire a politikai helyzet Magyarországon, mert nincs szellemi élet. Történelmünk bizonyítja: hazát és nemzetet megőrizni csakis a szellem világossága mellett lehetett – a törökdúlás idején ugyanúgy, mint a német és orosz megszállás idején. Sőt az volt az általános, hogy először minden az irodalomban jelent meg gondolatként, s csak később vált belőle politika. Sajnálatos, hogy eljött egy babona közén, hogy az irodalomnak akkor, amikor demokrácia van, nincs politikai, közéleti szerepe. Sütő Andrást én az ellenállók egyik legeredetibb és előjáró emberének tartom, vallom. A magyar irodalom nagy hagyományainak őrzője és formálója. Erdély szülöttjeként Tamási Áronnal és néhány fiatalabb kortársával, Páskándi Gézával, Kányádival, Lászlóffy Aladárral együtt újra megteremtette nyelvileg és költőileg azt az eszményi helyzetet, azt a szellemi irányt, amit az 1848-as márciusi ifjak a Tizenkét pont utolsó követeléseként így neveztek néven: *Unió Erdéllyel*. A magyar irodalom uniója az erdélyi magyar irodalommal. Van ennek az uniónak néhány alapmondata, az egyik Tamási Ároné: „*Aki pedig embernek hitvány, magyarnak alkalmatlan*”. Sütő ezt az erkölcs és az esztétika nyelvén mondta ki, visszavonhatatlanul: „*Amikor az írás életveszélyessé válik, bizonyosak lehetünk abban, hogy*

nem fog elzúlni”. És makulátlanul követte is ezt a törvényt a 60-as, 70-es évektől kezdve, más mércéje nem volt. Sőt miután egyik szemét kiveték alig írt kitalált, fikciós műveket, drámát, regényt, novellát – jószerével csak vallomásokot és kiáltványokat. Életének ő maga lett a főszereplője. Nem egyszer írta le, hogy olyan évtizedek vitték el élete javát, amelyben a romániai magyarság végveszélybe került, sőt olyan sziklákra is fölállt, amelyről mindenki hallhathatta hangját: Ha mi ma élők nem teremjük meg belső anyaországunkat, az autonómiát, egy lassú népirtás áldozatává válunk. Utolsó könyvei, amelyeket igazán Erdélyben sem és Magyarországon sem ismernek, erről a tragikus aggodalomról vallanak. Sorolom a könyvcímeket: *Szemet szóért*, *Heródes napjai*, *Erdélyi változatlanságok*, *A létvégi hajszában*. Ez 1878 oldalnyi próza. Amíg ezeket az utolsó könyveit írta a maga halállal körülvett Rodostójában élt, éppen úgy vigyázva nyelvünkre, ahogy Mikes vigyázott akkor, Rodostóban.

Toldi Éva: Az est során ön Illyést idézte: „Jó hazafias költészete rossz hazájú népeknek van”. Ma alighanem amnéziában szenvednek sokan, mikor „észrevétlen tudatossággal” igyekeznek kiradirozni az emberek emlékezetéből, hogy ami történt a 20. századi vörös és barna politikai diktatúrákban, az valamiféle tanulságot is jelenthet a manak...

Csoóri Sándor: Igen, én is egyre súlyosabban érzékelem ezt, és igyekszem szertekialtanni: Illyés mondata miért csak a rendszerváltozásig maradt volna érvényes? Mi fakitotta volna meg azóta? Először is vacak demokráciát csináltunk! Nem gondolkodtunk politikusként, azt hittük, ha mi rendszerváltók győzünk a választásokon, az elég. Nem volt elég, mert lehetetlen, hogy olyan demokráciát hozzunk létre, amelyben a vérbíró ugyanúgy szavazhat, mint a vérbíró ítéletével felakasztott embertársunk fia. S én rengeteg ilyen történetet tudok, sajnos, s tudom azt, hogy milyen módon szavaztuk meg ezt a demokráciát. S mindaddig, amíg nem hozzuk helyre a szellem erejével, nem tudjuk a társadalmat sem jobbra alakítani. Mára az egész emberiség került csapdába. Soha még ennyi tanult/képzett ember nem élt a földön, mint most, és szinte ma van a legpocsékabb helyzet a világon a háború óta. Soha ennyi könyv nem jelent meg a világon, és soha ennyire kevés szerepe nem volt a könyveknek, mint ma. Épp Ablonczy László mondta az emlékestén, hogy Sütő András utolsó, halála után megjelent kötetét még annyian sem rendelték meg a magyar könyvterjesztők az anyaországban és Romániában együtt, mint amennyien most itt összegyűltek Veszprémben Sütőre emlékezni. Nem is lehet sehol sem kapni, volt olyan könyvterjesztő, amely egyet sem rendelt. Ezek hatalmas ellentmondások, s azt mutatják, hogy nem figyelünk egymásra, de arra sem, ha valaki az irodalom szerepén gonoszkodva gúnyolódik velünk, s nem igyekszünk, hogy elhárítsuk azt a tisztánlátás tudatosításával. Ez is a szellemi élet hiányát jelzi, s ez a közömbösség sokszor súlyosabb, mint a diktatúra, mert mindent mindennel összemos és semlegesít.

A „nyelvben bujdosó” a „versben bujdosónak”

Sütő András szinte minden művében védőíratot fogalmaz meg a magyar nyelv fennmaradásáért, mutatott rá Görömbei András a Sütő-műveket reflektorfénybe állítva. A „nyelvben él a nemzet” gondolata persze tudjuk, fordítva is legalább olyan igaz: az élő-lélegző nemzetben él, sőt virágzik az (anya)nyelv. Ahol az egyik „bajos”, alig dőcög előre a másik. Egyesek szerint ez a mai nyelvromlásnak, nyelvi közömbösségnek az oka.

Toldi Éva: Egyetemi tanárként mit gondol, hogy látja, a Sütő-i hagyaték, a Sütő-i szellemi-lelki örökség közel tud-e kerülni a mai fiatalokhoz?

Görömbei András: Számomra nemzet és nyelv gondolata, kontaktusa az Engedjétek hozzám jönni a szavakat című biblikus üzenetű esszéjében fogalmazódik meg legpregnansabban Sütőnek. Erre hallgatóim figyelmét is mindig fel szoktam hívni Debrecenben. E műnek már a címe is biblikus, hiszen Krisztusra utal. Ő mondta: „Engedjétek hozzám jönni a gyermekeket”. Szavak és gyermekek – ez egy szakrálisan szép analógia. Ez az esszéregény úgy idézi föl a magyar nyelv szépségeit, hogy mindnyájunkat a nyelvvél való törődés gondjával erősít, gazdagít, s azt sugallja, hogy Erdélyből kiesve létének céljából is kiesik az ember. Itt meg kell említeni, hogy tudatosodjék: az Engedjétek hozzám jönni a szavakat Nagy László utolsó olvasmánya volt, s benne Sütő allegorikus dedikációja olvasható: „Nagy Lászlónak, a 'versben bujdosónak': Sütő András, a 'nyelvben bujdosó’”. Hogy megérinti-e Sütő mondanivalója a mai fiatalokat? Mint egyetemi tanár a még meglévő lehetőségeket természetesen igyekszem kiaknázni, hogy továbbvigyem mindazokat az értékeket a hallgatók körében, amelyeket Sütő András, Németh László, Illyés, Nagy László, Nagy Gáspár képviselt. Úgy látom, hogy a speciálkollégiumokat arra kell használnunk, hogy ott nyissuk ki a fiatalok érdeklődését ez irányba. Én ezt nagyon következetesen végzem, s meglepődve láttam nemrég, hogy a határon túli magyar irodalomnak milyen nagyon sok hallgatója van, mekkora érdeklődés övezi. A bolognai folyamat nem kedvez ennek a törekvésnek ugyan, hiszen divatosabb területek felé terelné inkább a hallgatókat, s az „eladhatóbb” munkaerővé képzést sulykolja. Mégis azt gondolom, kell, hogy a személyiségnek legyen egy belső tartalma. Ez is az irodalomból jön, hiszen az „Éden kísértályfái” bennünk vannak, ahogy Sütő András mondja (Káin és Ábel), és „vannak vidékek” ott legbelül, ahogy Kányádi Sándor írt róla (Örmény sírkövek). Irodalmunk legnagyobbjai is arra figyelmeztetnek, hogy minden időben tisztán kell tartani a belső tájat, a belső értékrendszert, értékvilágot, és ezt kell közvetíteni. Tehát nem szabad ezt földadni akkor sem, ha a pillanatnyi tendenciák nem vigasztalóak.

Toldi Éva: Vannak-e a hazafias, nemzeti irodalom folytatására fogékony fiatal alkotók ma Magyarországon? Azaz: Lesznek-e folytatói Sütő András, Lázár Ervin, Nagy Gáspár munkásságának?

Csoóri Sándor: Akadnak, hála Istennek, de korántsem annyian, mint mi voltunk hajdan, mestereink, Németh László, Illyés idején. Sokan vannak, sajnos, akik költőként gyönyörű nyelvet alakítottak ki maguknak, de semmi mondanivalójuk. Ők nem értik, miért kötelesség „örzeni kincses temetőket” – Illyés nyomán. Fontos volna, nagyon fontos az emberekben felszabadítani az ébresztő szellemi energiát. A demokráciának a televízió és az újság a műfaja, nem a könyv – hirdetik ma mindenfelé. De hogy mi, értelmiségiek ezt olyan magától értetődőnek fogadtuk el 1990-ben, az nagy hiba volt. Én szembeszálltam mindig ezzel.

Görömbei András: Ez nagyon nehéz kérdés, talán a legnehezebb. Ugyanis a rendszerváltozás utáni időszak az irodalmat általában háttérbe szorította, előtérbe került a nyers politizálás. Nem is tudtak úgy kibontakozni fiatal költők, írók, hogy a nemzet színe előtt lennének, s ismernénk őket, felismerhetnénk, hogy ugyanaz az érzés- és gondolatvilág élte őket, ami meghatározta Sütő Andrást, Nagy Gáspárt, Lázár Ervint és még élő nagyjainkat. De azért itt, a Sütő-émléksten is hallhattuk például Nagy Gábor nekrológversét, amelyben szerzője – aki fiatal költő és tanár – teljesen ráhangolódott Sütő életművére, s

ez biztatást adhat: vannak a fiatalok között is, akik egyre erőteljesebben érzik a küldetés-beli felelősséget. Én úgy érzem, az az ideálталanság, az a tétovaság, az a véget nem érő veszekedés, ami most ural bennünket, magyarokat, meg fog szűnni, mert kell, hogy e helyett egy egészségesebb, cselekvőbb nemzeti szellem emeljen fel bennünket, különben szétszóródunk. Sütő András sokszor beszélt arról, hogy a semmilyenség állapota elviselhetetlen, és mi nap mint nap érezzük ezt a semmilyenséget. Hiszek benne, hogy ez ellen előbb-utóbb fellázad a szellem, hiszen nagyon kulturált, nagyon művelt fiatalok vannak most is, csak nem találják még a helyüket, az irányukat. Mi a Hítelben épp ezt a gondolat-kört, a nemzeti felelősséget, az egész nemzetben való gondolkodást próbáljuk erősíteni, fiatalok bevonásával is. Most is itt van velünk egy fiatal költő, aki már szerkesztőtársunk is, Falusi Márton, s más fiatal alkotókat is szervezünk lapunk köré. Papp Endre kollégám huszonnégy fiattall készített a Hítelben interjút nemrég, keresve a hasonló gondolkodásúakat. Tehát, bár pillanatnyilag nem látom olyan erősnek, mint szeretném a lelki-szellemi örökség folytatóit, de reménykedem, a magyar nemzet érdekeinek a képviselője szellemi-lelki értelemben megerősödik.

(Sütő Andrásra ez év februárjában emlékeztek a Hítel szerkesztői, munkatársai Veszprémben)

Szendrői részletek. (Képeslap, 1930 körül.)

Az áldozatok

LÁSZLÓFFY CSABA

*„mielőtt utoljára álmodnak a hóhérok
csöndes délutánról”*

(Nagy Gáspár)

megriadok
valamit mondtam
könnyen bumeráng lehet
belőle

mindenki hallgat
behúzza fejét
ezüstpénz pereg a kőre

Júdás az őszi
csillogásban
siet alkut kötni jövőre

lyukas zseb
vagy huzatos lélek
mi az ára hogy köszön

előre?

Az utat, az utat ne eNGedjétek feledNI!

Nagy Gáspár halálára

BOBORY ZOLTÁN

Nem akartuk elhinni, nem akartuk
megeNGedni, hogy elhagyj minket,
csendes szavúan kardos lázadó.
Szopori Nagy tekintete szemünkből épp elpárolgott,
alighogy Bella Pista lángja itt kihuny,
hallhattuk Sütő vásárhelyi búcsúdalát,
s Ervin is eleNGedte a gyermekek kezét;
pilleszirmú jázmin körül fekete doNGó,
jött a fájdalmas hír: mégis elmentél.
Hited maradt itt, méreg sok bitaNGnak,
delejező haNGod. S AZ a ránk szabott vers:
lobogunk, haraNGja hitvány deleknek.
De vajon mi maradunk-e, vértanú jelöltek?
Istennel hisztek-e nekünk, újra baraNGolóknak?
Imát hagyó, szélhordta hitteleneknek.
Az utat, jaj az utat ne hagyjátok feledNI!
Így jön majd el egy dereNGő hajnal,
így lehet csak megmaradNI, megmaradNI!
VersbenzeNGő akaratodat megfogadNI,
örök Nagy Gáspár.

JÁNOSI ZOLTÁN UTOLSÓ LEVELE NAGY GÁSPÁRNAK

Kedves Gáspár!

Jaj, nagyon sajnálom, hogy Iszkázon nem találkozhattunk, s nem válhattunk legalább pár szót, ami legutóbb Budapesten, az írószövetségben, az Utassy József ünnepét követő forgatagban maradt el, s változott át telefonüzenetekké. Kicsi, gyors hírközlésű ország ez: Iszkázon lakai hírül adta, hogy elindultál; s már a rendezvény után, somlóival koccintgatva lestünk többször is a kapu felé; hátha megérkeztek. Nekem Iszkáz azért volt különösen nagy élmény, mert eddig csak kétszer, röpke időkre jártam ott, s most végre töviről-hegyire megnézhettem mindent, sőt magamba szívhattam (a somlói mellett) mindazt, vagy mindannak legalább egy részét: az ég, a fű, a ház, a tárgyak sugarait, illatát, fényét, ami Nagy Lászlót fiatal korában motiválta. Még most sem tértem igazán magamhoz, hogy a szülőházában tölthettem három éjszakát. Utána német földön jártam, hosszabb időre, de minden ottani eltölpül az emlékeimben Nagy László háza mellett.

Nagyon köszönöm az '56-os, fénylő verseket és arcokat! S de jó, hogy nem az évforduló után, hanem még előtte jelenhetett meg, lázítva, inspirálva, méltóvá téve előre is az emlékezést! Megint azt a „NAGYOBBI IGAZSÁGOT” éreztem a kézbe fogásakor, vagyis azt az érdekeken, megfontolásokon, mérlegeléseken fölülemelkedő, boltívszerű, fölöttünk feszülő erőt, amit verseid világa az utóbbi évtizedek magyar költészetében páratlanul hordoz.

Nagyon szorítok az egészségedért. Nagyon akarom, hogy sikeres legyen a kezelése, amiről írtál; jó eredményre itt a nyíregyházi környezetemben is volt példa. Gyógyulásodért küldöm ezt a kis könyvet, amit nemrégén Spanyolországból, Granadából hoztam magammal, s García Lorca életének fotó-dokumentumaiból ad válogatást. Nem kell hát hozzá spanyolul tudni, hiszen a kép is szöveg, olvasható, mint „a valóság égető nyelve”, mint a vers, mint a kézszerítés.

Baráti szeretettel s a Tőled nagy példát kapott ember tiszteletével ölellek:

Nyíregyháza, 2006. augusztus 2-án.

Jánosi Zoli

„FÉNYBŐL S GONDBÓL EGYBEROSTÁLT EMBER-VÁNDOR”

Nagy Gáspár Kányádi-élménye

KÖDÖBÖCZ GÁBOR

Már-már közhelynek számít, hogy az áldott emlékü Nagy Gáspár nemcsak a költői létformában, de emberségben és magyarságban is kimagaslott, még pontosabban: kiragygott a kortársak közül. A nemrég elhunyt költő jóbarát a tapintatos figyelem, az őszinte érdeklődés, az önzetlen segítőkészség és a keresztényi szeretet élethosszig tartó, folyamatos gyakorlásával mutatott példát mindannyiunk számára. Családi indíttatásán és iskoláztatásán túl ebben választott mesterei (*Kormos István, Nagy László, Pilinszky János és Jékely Zoltán*) is útmutatásul szolgálhattak neki. Akárcsak a Szabófalvától San Franciscóig szemlélődő idősebb pályatárs, *Kányádi Sándor*, akitől a tág horizontú gondolkodás mellett az írástudói bátorság, a hűség és helytállás morálját tanulhatta el Nagy Gáspár. Példának okáért az *Időmadárjesztő* című vers üzenetét („amikor már-már vérembe rögsződnek a ki nem mond- / ható szavak, megpróbálom nagy költőnek érezni magam”), hiszen – mintegy *Wittgenstein* szállóigéjével is dacolva – „amiről nem szabad hallgatni, arról beszélni kell”.

A két költő közötti poétikai hasonlóságokat, az élmény- és érzékenységszavak érintkezését méltóképpen egy másik tanulmány tárhatná föl. Jelen dolgozat „csak” arra vállalkozhat, hogy három alkalmi írás segítségével közelítsen a címben megjelölt tárgyhoz. Nagy Gáspár *Kányádi-élményét* a székelyföldi *Nagygalambfalváról* elszármazott *Mester ötvenedik, hatvanadik és hetvenötödik születésnapjára* készült köszöntő-tisztelegő írásokkal próbálom bemutatni. Az egymást erősítő és egy irányba mutató szövegek nem hagnak kétséget afelől, hogy „utolsó garabonciáskodó népköltőnk” és „utazó verscipelőnk” varázsos személyében a kortárs magyar költészet megkerülhetetlen, korszakos jelentőségű alakját tisztelhetjük.

A műfajilag és partitúra tekintetében is változatos születésnap-i köszöntések közül az első (*Távirat Kányádi Sándornak Kolozsvárra, a Horea 48-ba*) a Tiszatáj 1979. májusi számában jelent meg. Íme, a teljes szöveg: „...amikor a költészet a többféle megnevezés / látványos eszközeivel kussol a lényegről akkor te/ európa lélegzetében és földünk felsíró sóhajaiban/ figyeled az egyetlen galambtollat hol remeg legjobban/ hova nem száll le milyen víz hajja szamos/ zuhintóján miféle szél fújja bécsi utcák csöndjén/ és san franciscóban propeller örvényben külön/ már madártól külön a hazától ideg-s/ galambdúcba hogy visszatalál-e...” A *Kányádinál* is gyakori központosítás nélküli prózavers az ünne-

pelttel fölismert érték- és sorsközösség jegyében mondja ki a köldöknéző magatartás érvénytelenségét, miközben a közösségi elkötelezettségű, herderi felfogás mellett tesz hitet. Az otthontalansággal és idegenséggel dacoló vágy- és célképzetek lényegi azonossága a „táviratvers” egész metaforikájában, vivőerőként funkcionáló értékjelképeiben („egyetlen galambtoll”, „szamos zuhintoja”, „bécsi utcák csöndje”, „san francisco”, „propeller örvény”, „madár”, „haza”, „ideg- s galambdúc”) is egyértelműen megjelenik. Mintegy képileg s gondolatilag asszociálva a *Kányádi-líra* megannyi emlékezetes szépségű darabját (*Halottak napja Bécsben, Fekete-piros, Fától fáig*) illetve a *Játszva magyarul* üdvöztető hermeneutikáját: „aki megért/ s megértet/ egy népet/ megéltet”. Ráadásul a Nagy Gáspár-féle „gyorsfényképen” a couleur locale mellett a világnívő táguló optika szemlélettágító- és távlatosító törekvése olyasféle hangsúlyokkal jeleink meg, ami mély és lényegi rokonságot mutat a kolozsvári költő 1967-es bécsi előadásában a romániai magyar költészetről mondott, de önportrénak is kitűnő jellemzésével: „Tekintete: tiszta, inkább szelídek, békésnek mondható. De hegyi tóra emlékeztető szeme sarkában az öröm mellett a nyugtalanság, a konokság ráncai jelzik: szemmel tartja a világot, a pászortüzek füstjét s az atombombáét egyaránt”.

A második alkalmi írás (Levél Kányádi Sándornak) a költő hatvanadik születésnapjához kapcsolódik, és miután május 10-én Havas Judit Kányádi-estjének bevezetőjeként szolgált – a Forrás 1989. októberi számában jelent meg. A Vannak vidékek versciklus alig kódolt üzenetéhez híven „el nem küldött, táviratként föl nem adott” levélforma-törödékek az életút és életmű jellegadó mozzanatait/mozaikjait egybeszőve fejezi ki a szerző ünnepelt iránt érzett szeretetteljes nagyrabecsülését. A *Fától fáigtól* a Sörény és koponyáig emelkedő pályáiv olyan nagy formátumú költőre vall, akiről Nagy Gáspár a példaembereknek kijáró tisztelettel beszél: „Immár két évtizede tudom, hogy a hírvivők, krónikások és konok őrzők: tehát a költők legelső sorában vagy, az egykézen számolhatók közül – ez mára fényesen szomorú evidencia. (...) Szerte a világban, ahol csak magyarok élnek, ismerik verseidet, s ma különös erővel és szeretettel gondolnak rád”. A Kányáditól származó emblemikus szöveghelyek („vannak vidékek, ahol...”, „égő szekértábor”, „azért harang a harang”, „a vers az, amit mondani kell”) az informális helyzet és az esztétikai érték szoros összefüggésén túl arra is figyelmeztetik az olvasót, hogy tisztán irodalmi motiváció és tisztán esztétikai megértés a posztmodern korban sem létezik. A levél végén változatlan formában megismételt, tíz évvel korábbi születésnapjára távirat kurzívált szövege is ezt a meggyőződést erősíti bennünk. (Zárójelben és emlékeztetőül: „... amikor a költészet a többféle megnevezés/ látványos eszközeivel kussol a lényegről akkor te...” stb.)

A szeretetben és sorsvállalásban azonosuló köszöntő versek sorában művészi értékei okán egészen különleges helyet foglal el a költő hetvenötödik születésnapjára írott *Mi volna évei mögött?* című remeklés, amely a *Tiszatáj* 2004. májusi számában jelent meg. A legtitkosabb ultrahangokra is fogékony mű a *Kányádi-lírára* emlékeztető természet- és valóságközeli metaforikájával, áttetsző formarendjével, csillámló játékosságával, nyelvi szépségével és emberi mélységével ragadja meg az olvasót. A személyes léttörténet pragmatikai vonatkozásait a költői világ imaginárius elemivel ötvöző, intarzaszerűen leltározó alakrajz oly módon láttatja Kányádi Sándor művészi-emberi portréját, hogy eközben a lírai én az idősebb pályatárssal fölismert lényegi azonosságokat, a nyelvszemlélet, a költészetfelfogás, a magyarságélmény, a hagyomány- és értéktudat terén megmutatkozó attitűdbeli egyezéseket is érzékeltetni vagy legalábbis sejtetni tudja. Az már a kifino-

mult érzelmi intelligencia tanulhatatlan eleganciáját, a nyelvi- szemantikai megformálás bravúráját dicséri, hogy mindezt rejtjelesen, indirekt módon teszi. (A mostani dolgozat keretei között kifejezni nem, legföljebb csak jelezni tudom, hogy a *Kányádi-verseket* idéző ritmikai szegmentáltság, élőbeszédszerűség, nyelvi minimalizáltság, beszéd- és dallamtagolás külön tanulmány tárgya lehetne.)

A *Kányádi-misztériumot* kutató vers a szignifikáns élettények és személyiségjegyek („nagy utak”, „világvégi találkozők”, „árny-mosolyok”, „gyors szökellő szavak”), illetve az értéktudatot kifejező értékjelképek („csikó-csengő”, „golya-kelep”, „fecske-csivít”, „Szamos Nyárád és Küküllő”, „ama metrő-pad”, „fák hegye”) főlemlítésével úgy jut el az érvényes és élményszerű *Kányádi-portréhoz*, hogy eközben általánosabb létfilozófiai tanulságokkal is szolgál. A *Mi volna évei mögött?* a fizikai és metafizikai világ határmezsgyéjén egyensúlyozó költeményként avat be a látható mögött fölsejlő titkokba, a szenzualitáson túli igazabb és mélyebb valóságba. „Szamos Nyárád és Küküllő / megmorajló / hangja / mögött / sőt még ama / metrő-pad fölötti falra/ papirosra / féltényerre és körömrre / vagy a fekéte korongra / rótt versek / mögött / is van egy másik költő / fényből s gondból/ egyberostált / ember-vándor / el nem romló / el nem vásó / mert szívéből tud ő szókat / Isten hű írástudója / de bölcsen tud hallgatni is / így prófétál némán s túlhan / már fák hegyén és koronáján”. Nagy Gáspár vallomásként és önportréként is olvasható verstüneményében, főként pedig annak utolsó soraiban – miközben tehetség és jellem életre szólóan fontos összefüggését érinti – mintegy a vékonyka földi jelenlétre figyelmező mementóként tudatosítja a vendéglét transzcendencia általi meghatározottságát, valamint az evilági történések metafizikai távlatból fölsejlő mélyebb és pontosabb értelmét.

Nagy Gáspár számára a magyar irodalom egysége és összetartozása már akkor is nyilvánvaló volt, amikor a határon túli magyar irodalom alkotásai szinte még teljesen ismeretlenek, illetve hozzáférhetetlenek voltak a hazai olvasóközönség körében. Versei háttérvilágát fölillantó esszéi (*Szavak a rengetegből*, Tiszatáj Könyvek, 2004), valamint vallomásokat, emlékezéseket, interjúkat tartalmazó kötete (*Közelebb az életemhez*, Tiszatáj Könyvek, 2005), továbbá Görömbei András Nagy Gáspárról írott monográfiája (Kalligram Kiadó, 2004) egyaránt bizonyítja, hogy költőnk a sokágú síp szólamait a határokkal dacoló nyelvi-szellemi haza spirituális szimfónia-élményeként érzékelt és érzékeltette évtizedeken át. Lett légyen szó Tamási Áronról, Sütő Andrásról, Jékely Zoltánról, Határ Győzőről, Gál Sándorról, Farkas Árpádról, Ferenczes Istvánról, Vári Fábián Lászlóról, Kannás Alajosról, Baránszky Lászlóról, Horváth Elemérről, vagy éppenséggel az „Isten hű írástudója”-ként aposztrofált Kányádi Sándorról, az esszéiről és vallomástevő Nagy Gáspár gondolatai majd’ mindig az egyetlen és pótolhatatlan anyanyelv körül forognak, mondván, hogy „nem féltetni kell anyanyelvünket, hanem sokkal jobban szeretni (...) Mert csak a szeretet védelmezheti meg és teremtheti újjá az isteni rendelés szerint ajándékkal kapott anyanyelvet”.

A nyelvre való ráutaltság és a nyelvnek való elkötelezettség képezi Nagy Gáspár és Kányádi Sándor közös ethoszának legdominánsabb elemét, hiszen Kányádi Apáczai című portréversét idézve: „*egyetlen batyunk botunk fegyverünk az anyanyelv*”. Az a megtartó és létüknek értelmet adó nyelv, amely mindent tud, és amely mindig hatalmasabb használóinál. De ha a költészet bármi oknál fogva hallgat a lényegről, akkor a mégoly omnipotens nyelv is vajmi keveset ér.

Nagy I

(Nagy Gáspárnak)

NAGY ZSUKA

ó te aki patkányok és
csótányok közt rágódtál
a hazán
férgeid harapdáltak
kívül-belül
s a cellán túl

ó te aki 56-ban
szülted meg az anyám
hideg őszi napon
felborították a villamost
mikor siettél mert
elvéreztél volna

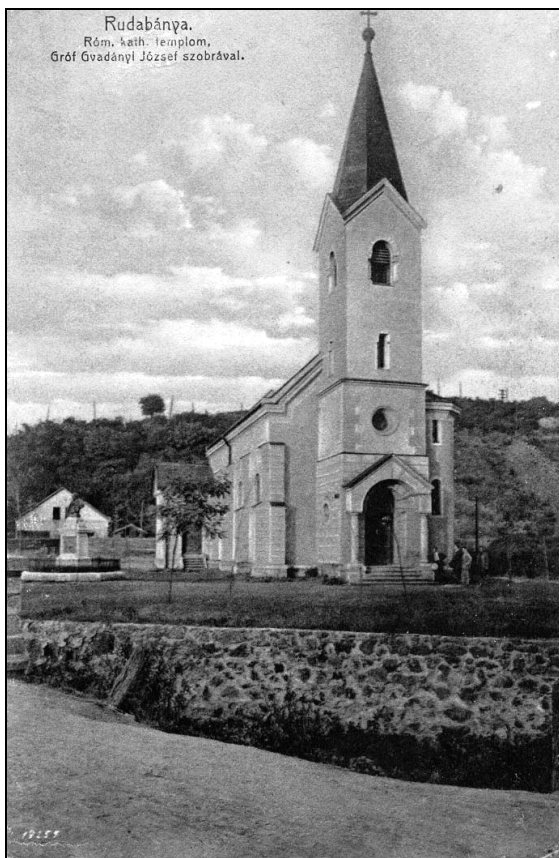
ó te aki már az elején
tudtad
hogy ez így nem mehet
szürke eminenciásként
tevékenykedtél
köztük ---

ó te aki az elején
megsejtetted hogy csak
érte érdemes
és felneveltél Őt nekem

ó ti akik nem értitek
hogy miért fontos
nekem a nagy!

ó én aki értem miért
nem fontos nektek a
nagy!

ó és ők és ők
kik felakasztott remények
közt kenyérért álltak sort
bevert kirakatüvegek között
sétálva eltorzult tükörképükön
nevetve
fogaik közt is láncsal ---

A rudabányai római katolikus templom. (Képeslap, 1935 körül.)

„A vers mégis maga a remény”
(Nagy Gáspár)

NAGY GÁSPÁR-KONFERENCIA NYÍREGYHÁZÁN

JÁNOS ISTVÁN

A Nyíregyházi Főiskola Bölcsészettudományi és Művészeti Főiskolai Karának Irodalom Tanszéke és a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának Irodalomtudományi Doktori Iskolája a közelmúltban elhunyt Nagy Gáspár Kossuth-díjas író tiszteletére tudományos konferenciát rendezett. A 2007. május 3-án, a Nyíregyházi Főiskola dísztermében megtartott konferencia díszvendége Szabó Márta, az író felesége volt. A konferencia résztvevőit Jánosi Zoltán kari főigazgató köszöntötte. Megnyitó beszédet mondott Kalász Márton, a Magyar Írószövetség elnöke. A rendezvény alkalmat adott a Miskolci Egyetem professzorainak üdvözlésére. 70. születésnapja alkalmából Kabdebó Lóránt egyetemi tanárt Jánosi Zoltán, Ferenczi László egyetemi tanárt Karádi Zsolt köszöntötte.

Jánosi Zoltán, Kalász Márton, Ferenczi László megnyitó szavai után Kalász Márton elnöklétével zajlott a konferencia első szakasza. Görömbei András az életmű monográfiusa Nagy Gáspár posztumusz kötetét, a „Sárfelirat”-ot mutatta be. Az előadás részletesen vizsgálta a szerző utolsó pályaszakaszát, a „Sárfelirat”-ban használt lírai beszédmód, tematika, motívumrendszer összetevőit. Érzékeny, személyes hangú interpretációja a kortárs líra viszonyítási rendszerét is figyelembe véve tapintotta ki a *Nagy Gáspár-líra* újabb erővonalait. Cs. Varga István „Valaki ír a kezekkel” – „Szakralitás és poézis Nagy Gáspár költészetében” címmel a lehető legtágabb kultúrtörténeti, vallásbölcseleti dimenzióba állította a *Nagy Gáspár-szövegeket*. Ihletett előadásában a poétikai analízis kereteit meghaladva a hitélet, az egyéni és közösségi transzcendencia-élmény lírai kivetülését is elemezte. Dobos Mária: „Belátás” – „Miért választottam Nagy Gáspár versét kötetem mottójául?” című előadásában – tudatosan vállalva a konfesszionális esszé szubjektivitását – hatáselemzésre, a személyes olvasmányélmény vizsgálatára vállalkozott. Kitért arra is, hogy az életmű miként alakította saját szemléleti rendszerét, világlátását. Antal Balázs: „Hosszú kéjben megmártott szövegtörödékek könyvéről” – *Nagy Gáspár*: „Augustusban, Ludvík Jahn nyomában” című könyvről címmel megtartott előadása érzékeny szövegelemző apparátust mozgósítva, – a prózapoétikai iskolák túlzásaitól tartózkodva – árnyalt elemzését adta az életmű egy kevésbé tárgyalt, a kritika és a befogadói köztudat által nem eléggé ismert darabjának. *Kabdebó Lóránt Nagy Gáspárral* kapcsola-

tos személyes emlékeit idézte fel, többnyire megíratlan, egy későbbi biográfia számára is nélkülözhetetlen történetekkel ajándékozva meg a hallgatóságot.

A konferencia második részében *Kabdebó Lóránt* elnökölt. Első előadóként *Órasi Enikő Nagy Gáspár és Szabó Lőrinc* költészetének kapcsolódási pontjait tárta fel. *Lipa Tímea* „Költészet, írás” címmel a személyiség, a költői szerep alakulástörténetét nyomon követve, néhány kiemelt szöveg részletesebb elemzésére vállalkozva vizsgálta *Nagy Gáspár* műveit. *Szabó Edina* „Nagy Gáspár lírájáról” című dolgozata a kortárs líra kontextusába állítva kísérelte meg újabb olvasatát adni az életműnek. *Gerliczki András* „Párhuzamos koporsók” – „párhuzamos életek” címmel a Földi pörök talán legfontosabb ciklusáról beszélt. Az emlékezés szövegformáló szerepéről, a lírai megszólítás poétikai és retorikai funkciójáról értekezve azt is hangoztatta, hogy a vizsgált szövegegyüttes esztétikumon túli, személyes és közösségi gesztusokat is mozgósít. *Karádi Zsolt* „A síri csöndben kövek zuhognak” című dolgozata *Nagy Gáspár* és a „Zónaidó” viszonyát vizsgálta. Elemzésének különlegességét a kulturális környezet, a filmesztétikai vonatkozások kutatása adta.

A harmadik szakasz elnöke *Ferenczi László* volt. Elsőként *Antal Attila* „Történelem és aktualitás” címmel *Nagy Gáspár* történelmi tárgyú verseiről értekezett. A korszerű irodalmi értékközvetítés jegyében az „Ott, Lepantónál (1571. okt. 7.)” című vers értelmezésével nyújtott új modellt a kortárs műelemzés megújításához. *Rutkai Balázs* „Nagy Gáspár társadalomképe. A NI-vers politikai vihara” című előadása biztos fogódzókat kínált kollektív történelmi emlékezetünk felfrissítéséhez. Irodalom és társadalom viszonyának vizsgálatában következetesen a líratörténeti közelítés szempontjait érvényesítette. *Nagy Csilla* „A tizedik év” című előadása is hasonló elvek mentén épült fel. *Nagy Balázs* a biblikus motívumkör elemeit vizsgálta *Nagy Gáspár* költészetében. *Veláczki László* „Közelítések” címmel fűzött megjegyzéseket *Nagy Gáspár* költészetéhez. Elemzése, hatástörténeti áttekintése öszinte, értékközpontú újraolvasásra tett javaslatot. Konferenciázáró előadása az életmű kánonbeli szerepének újragondolását, a hiányzó interpretációk megírását tekintette a legsürgetőbb szakmai feladatnak.

PÁRHUZAMOS KOPORSÓK – PÁRHUZAMOS ÉLETEK

Egy Nagy Gáspár-ciklusról

GERLICZKI ANDRÁS

Az 1982-es *Földi pörök Párhuzamos koporsók* ciklusa meglepő címet visel. Az egyetemes gyász, a tömeges halál, a közösséget sújtó mérhetetlen veszteség képzetét idézi. A kifejezés csak akkor szelődül, ha lehetséges forrására rámutatunk. *Párhuzamos életrajzok* címmel *Plutarchos*, a római kor történetírója írt életrajzsorozatot. Az antik szerző így vall vállalkozásáról: „A történelmet tükörnek tekintem, melynek segítségével a magam életét is lehetőleg tökéletesíteni és az ábrázolt nagy emberek erényéhez hasonlóvá igyekszem tenni. Olyan ez a munka, mintha napok hosszat együtt élnék velük, mintha írás közben sorra vendégül látnám őket, és házamba fogadva magam elé állítanám mindegyiket, hogy elnézzem, „mekkora, mily gyönyörű”. Tetteik közül kiválogatom a legszebbeket és a megismerésre legmértöbbakat.”¹ *Falus Róbert* szerint *Plutarkhosz* „olyan egyéniségeket választ hőseiül, akiknek élete, jelleme, közéleti sikere vagy kudarca történetileg is fontos, de lélektanilag is érdekes. A fennkölt erkölcsi tulajdonságok vonzó megrajzolását tekinti fő feladatának.”² *Nagy Gáspár* szándéka hasonlóan nemes, ám a higgadtan árnyalt tudós portrék helyett személyes hangú költeményekben sorolja azok nevét, akiket védelmezve és védelmet várva őriz az emlékezet.

A választott koporsó-motívum a megnevezett elődök és pályatársak halott mivoltát, s ezzel összefüggésben létük fájó hiányát állítja középpontba. „A korábbi portréversek folytatása most a Párhuzamos koporsók ciklus – a tragikus veszteségek kiváltotta siratók sora.”³ – írja *Görömbei András*. A sirató-jelleg, az élményfeldolgozás szövegformáló funkciója azonban kevésbé hangsúlyos, mint az egyébként a *Görömbei András* monográfiájában is kiemelt létértelmező, értéktudatosító jelleg. A megnevezés itt nem a búcsúzás aktusának része, a halotthoz intézett szavak nem a gyász és a temetés rituáléjának elemei. (Akkor sem, ha a ciklus egyes darabjai egyértelműen utalnak erre: *Sírfelirat*, *Sz. D. koporsójára*, *Párhuzamos koporsók*.) *Nagy Gáspár* szövegei a szó mágikus erejével idézik meg, hívják életre és illesztik be a közösségfenntartó személyközi (interperszonális) kapcsolatok rendszerébe azokat a személyeket, (pontosabban szólva imázsokat-arcokat) akik a jelenkori egyén számára eligazodási pontok lehetnek. Közösségi értelemben

¹ *Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok*. Budapest, 1978. Magyar Helikon, I. 249.

² *Falus Róbert: Az ókori görög irodalom története*. Budapest, 1964. Gondolat Kiadó, II. 738.

³ *Görömbei András: Nagy Gáspár*. Pozsony, 2004. Kalligram Kiadó,

mindez a kultusz működésének egyértelmű bizonyítéka is. Takács József „A kultuszkutatás és az új elméletek” című tanulmányában a következőképpen fogalmaz: „a nem-vallási jellegű kultuszok egy tiszteletfajta kifejezésére szolgálnak, amely nem egyszerűen egy személyre (vagy személyekre irányul, hanem e személy alkotásának, tettének, életének vagy életformájának egy közösség által elfogadott jelentésére. E tiszteletfajta az emberi világ hierarchikus elképzeléséhez kötődik: nem önmagával egyenrangúként tekint a tisztelet tárgyára, hanem mint példaszűrűre, magasabb rendűre. A tisztelet kifejezésekor a közösség kulturális emlékezete lép működésbe, olyan nyelvi-viselkedési készleteket, „szótárakat” mozgósítva, amelyek a kulturális emlékezet szerint valaha döndően szakráli-sak voltak.”⁴ Kétségtelen, hogy a Párhuzamos koporsók lírai beszédét a kultusból, a kulturális-nyelvi tradícióból származó normák is szabályozzák, ezért is jelenhet meg a kritikában ennek bíráló színezetű tudomásulvétele. Szakolczay Lajos írása például a következőket állapítja meg: „Az új verseskönyvben talán csak egyetlen ciklus, a Párhuzamos koporsók íródott a „rég” hangon. Szó se róla, ezek a hirtelen jött, némelykor protestáló halálok vagy egy-egy évforduló kapcsán készült megemlékezések majdnem minden esetben színvonalas verset hívnak elő, hangsúlyozván a gyász ünnepélyességét, a holtan is tovább élők, egy Nagy László, egy József Attila, egy Pilinszky János, egy Dsida Jenő kisugárzását a ma költőjére, de szellemi izgalmuk csupán annyi, amennyit a magatartásforma, a példaképektől-elődöktől átvett szókapcsolat, hangulat, életműüket jellemző vonás képvisel.”⁵ A „rég hang” mintha negatív értékminősítést vezetne elő Szakolczay elemzésében, a ciklus azonban tudatosan és egyértelműen a jelenkori beszéd – ha úgy tetszik a modern lírai beszéd – áramába kapcsolja ezt a „rég hangot”. A párbeszéd igénye vezet a megszólításhoz, s a Párhuzamos koporsók szövege egy pillanatra azt sugallja, hogy ezt a megszólítást tekinthetjük kölcsönösnek: „Hallgatni vágyott a szél, / beszélni kezdett a holt / velem, midőn a szélső házak / körül ólálkodtak már rühes / frakasok.” Mégis, a ciklus egészét tekintve azt látjuk, hogy a beszédviszonyt a versben megmutatkozó költői szubjektum belső szükséglete, bizonyosságkereső szándéka hozta létre. A holtak emlékével szembesülve, sorsukat megidézve az elődök által képviselt erősebb lét közelségét tapasztalja meg, talán ez is magyarázat arra, hogy a Párhuzamos koporsók-ban említett farkasordítás közömbössé válik a megszólaló ember számára. Szándéka az én és a mi újraépítése, megerősítése, ehhez merít energiát mindazon életekből, melyek sorsá formálódnak, személylé szervesülnek verseiben.

A *Ha látnál* című ciklusnyitó költemény József Attilához fordul. Ha korrekt értelmezésre törekszünk, iménti mondatunkat azonnal vissza is kell vonnunk, hiszen a név önmagában nem árulja el, kit is képvisel: a közösségei emlékezetben továbbélő személyt, egy rekonstruált biográfia főszereplőjét, a 30-as évek legendahősét, a kulturálisan közvetített, teremtett identitást, a kultuszhős arculatát, a névvel jelölt – címkézett – értékrendet, érték-együttest? Egyiket sem és mindegyiket, sőt az identitás-változatok sora tovább is folytatható. A Nagy Gáspár-szöveg mindenesetre azonnal szűkebbre vonja a lehetőségek körét, a verskezdő beszédhelyzet, léthelyzet-megjelölés határozottan A Dunánál szerzőjeként szólítja meg József Attilát. A megszólítás tér-időrendszerének, tárgyi és lélektani szituáci-

⁴ Takács József: A kultuszkutatás és az új elméletek. *Holmi*, 2002. 12. 1534–1544.

⁵ Szakolczay Lajos: Az indulás biztonsága. *Jelenkor*, 1977. 2.

ójának megrajzolása is *A Dunánál* szövegére támaszkodik. A megszólítás itteni gesztusa az élőbeszéd természetességével idézi meg az elődöt, a kultusz, a szómágia teremtközvetítő funkcióját mintegy zárójelbe téve. Ez a természetes, közvetlen odafordulás azonban nem terelheti el az olvasó figyelmét arról, hogy ebben a viszonyban nem eleve létező, „kész” identitások állnak szemben. Bókay Antal a *Kései sirató* kapcsán értekezik a megszólító, aposztrofikus verstípusról. „Az aposztrophé, ha élettelenl szólít meg, szükségyszerűen étellettel telít, megsemmélyesít. – Egy halott megszólítása vagy feltámasztja azt (mint tette Jézus aposztrofíája, transzcendens hatalomra építve, Lázárral), vagy a megszólítás igényéről kiderül annak a normális tudattal, viselkedéssel szembeni furcsasága, akár patológikussága is.”⁶ Nagy Gáspár lírai énje tisztában van a feltámasztás lehetetlenségével, azt művének címében is elismeri („Ha látnál”), s bármennyire is ételleti a megszólítás („Attila, ha látnál, ha onnan most idelátnál”), a távollét tényét nem leplezi, ellenkezőleg, élő és holt, jelenkori és múltbeli különbözőségét határozottan kinyilvánítja. Hárs György Péter – szintén a kései sirató szövegének értelmezése közben – a halott megszólításában a halál tényének zárójelvezését⁷ látja. Bizonyos mértékben Nagy Gáspár versére is érvényes ez a megállapítás. Ugyanakkor a *Ha látnál* szerzője tudatában van ennek a zárójelvezésnek, az egész szöveg megmarad a virtuális, a lehetséges, a feltételes párbeszéd keretrendszerében. A megszólított némasága csak a szöveg által kijelölt kommunikációs térben igaz – egyébként ha a verskezdő „ha látnál” feltétele megvalósulna, a jelenkori költő megszólalásának mikéntjén az sem módosítana. A tágabb történeti kontextust tekintve azonban nyilvánvaló, hogy a megidézett József Attila – tegyük hozzá újra: *A Dunánál* szerzőjeként megszólított költő – aktív szereplője az itt virtuálisként tételezett párbeszédnek. A Nagy Gáspár-vers szövegek és személyiségek párbeszéde. Érdemes felfigyelni arra is, hogy ezen identitások eltérnek a valós személyiség – vagy akár a rekonstruált történeti személyiség – sokirányú komplexitásától. Németh G. Béla *A Dunánál* elemzésében ezzel kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „Az olvasó azonban, aki ismeri e vers keletkezésének idején a költő körülményeit és ismeri e vers életműbeli környezetét, bizonyosan fölteszi majd a kérdést, miközben a vers hitelét latolgatja, miképpen lehetséges a költő ama szorongató lelkiállapotának, amelyet „a szükségét végző vadállat” kiszolgáltatottságának megrendítő metaforájával idézett föl, a versen kívül maradása.” Az okok közül ha csupán *A Dunánál* szövegteremtő eveire koncentrálnunk, Németh G. Béla elemzését követve az igazolható, hogy *A Dunánál* szerzője, versbeni beszélője „megvilágosodásának az extázisában, ennek a biztonságérzésnek a megingathatatlanságában e mű születésének idejére mintegy fölébe került nyomasztó személyes s alanyi lelkiállapotának.”⁸ A Nagy Gáspár szöveg megszólítottja tagadhatatlanul ezt az emelkedettséget, kiküzdött vagy imitált, de bizonyosan megtapasztalható erőt képviseli. Személyiségének, sorsának válságos tartománya, szenvedéstől sújtott lényének identitásdarabjai mintha „átvándoroltak” volna az őt megszólító Nagy Gáspár versben létesülő szubjektumába. Mintha az erősebb létet szólítaná meg, ráadásul azzal a nem titkolt vágygal, hogy az ha másként nem, a pusztia észleléssel, az egyszerű tudomásúlvétellel –

⁶ Bókay Antal: *József Attila poétikái*. Budapest, 2004. Gondolat Kiadó.

⁷ Hárs György Péter: *Kései sirató*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1991. 3. 291-296.

⁸ Németh G. Béla: A klasszikus óda megújításának mesterpéldája. In: *7 kísérlet a kései József Attiláról*. Budapest, 1982. Tankönyvkiadó, 226.

s az általa képviselt léttapasztalattal természetesen – járuljon hozzá a jelenkori lírikus enteremtő, önmegegerősítő erőfeszítéseéhez. Ráadásul a verszáró második megszólítás már akarattá tömöríti a vágyat, bizonyossággá avatja a virtualitást: „ülök Attila a fehér kövön, ülök és tudom, hogy mégis ideláthatsz, arról szóltam, amit láttál, amit láttam, mesélj nekem, hogy hinni kell a Dunának.” Észrevehető a versbeszéd segélykérő, támaszkereső szándéka is, a ciklus többi darabjában azonban már nem nyilvánul meg ekkora erővel. A megszólításnak viszont hangsúlybeli eltérésekkel, de a ciklus egészében szövegteremtő funkciója van.

Jonathan Culler tanulmánya szerint „Az aposztrophé ellenáll az elbeszélésnek, mert *moszja* nem egy időbeli sorozat pillanata, hanem a diszkurzus, az írás *moszja*. ... Az aposztrophé nem reprezentációja egy eseménynek; ha működik, akkor megteremt egy fiktív, diszkurzív eseményt. ...a vers invokálhat tárgyakat, embereket, formákkal és erővel rendelkező időtlen teret, amelyeknek múltjuk és jövőjük van, de amelyek potenciális jelenként vannak megszólítva.”⁹ A *Párhuzamos koporsók* versei sem portrészerűen ábrázolnak, nem is elbeszélnek, hanem a megszólítás, az odafordulás gesztusával teremtenek. A pusztá címet sorolva az is látszik, hogy Nagy Gáspár nemcsak a beszédet, hanem a beszédviszonyt és annak formai, műfaji, élethelyzetbeli kereteit is létrehozta. Ezek a keretek vagy a hétköznapi létből kölcsönzött megnyilatkozási alkalmak (*Sírfelirat, Sz. D koporsójára*), vagy látványteremtő, emlékidéző tudatállapotok (*Merőleges álmom, Kegyetlen álmot kaptam, Szíve álmodik nekünk*), vagy egyszerűen azok a vers-csírák, melyekből a teljes kompozíció kibomlik (*Némaság, Bátyám, aki névtelenül is belefáradt*). A szituációval együtt létrehozott, hangsúlyozottan jelenidejű beszédviszony mindig két szereplős. A költemény súlypontja valahol a megszólító és megszólított között lehet. Dinamikus, eleven struktúrában, szinte önnön alakulástörténetét is dokumentálva születik meg a szöveg: „Mert fagyban nem lehet mondani / számból nem vergődnek elő síró / madarak / torokkalickán Farkasrét-retesz / majd júliusban / sírom el magam /akkor vonatozok haza mikor / születésetől zengőn kéklík / a SOMLÓ / hegy-harangja / kéri hát kéri / legyél a hangja / menny-ígéret” (Majd júliusban). A Nagy László emlékének szentelt költemény mitikus alakká növeszti-stilizálja a költőt, isteni hatalommal ruhazza fel. Mindez azzal az igénnyel történik, hogy az életbe visszahozva újra működjék az ősi erő, egy teljesebb létre kapjon esélyt az ember, emberiség. Az ÉVTIZEDHATÁRHÍD ciklusából a Pár ezer év sorai jelzik ezt a szándékot: „Légbe és vízbe, valamint a / Föld forgómágnés szívébe / befészkelte magát a gyanú: / kifosztott emberiség őgyeleg / vissza első sejtjei felé, / teremtés előtti pillanatba, / hogy amit elrontott, újra élje.”

A *Párhuzamos koporsók* szövegvilága kiegyensúlyozott. Mitikus erői mellett hétköznapi gyöngesség, életelvűsége mellett a halál valósága tartja meg a fájdalmas egyensúlyt. Az értéktanúsítás mindenütt jelenlévő szándéka sem fedheti el a gyász, a veszteség, a hiány jelzéseit. „Úgy látom őt mint aki életben / és sötétben izzó vesszorokban / egymaga millióm halált hordozott. / Mint kit a rettenthetetlen égi körben / (A.B.F.R.A) / már általjárnak a psalmusok. – írja a *Kegyetlen álmot kaptam Jékely Zoltánra* emlékező szövegében. A *Párhuzamos koporsók* közvetlen, személyközi kapcsolat- és élményrendszerre épül, ám a *Földi pörök* történelmi gyásza e ciklus zártabb világát is átjárja: „de ő már elfordul

⁹ Culler, Jonathan: *Aposztrophé*. Ford.: Széles Csongor. *Helikon*, 2000. 3. 386.

nem nézi tovább / lehunyja októbert véresre érett zuhogó / levelekkel s oly időnélküli a gyász mint / a kilőtt szemű házak világvégi bongásában / az egyenletesen halkuló vizesés ámen.” – fogalmaz a *Szíve álmodik nekünk* c. költemény *Huszárik Zoltánt* idéző soraiban. Egyetemesse növekszik a veszteségélmény a legszemélyesebb vonatkozású gyász kimondásakor is: „az elmúlt évtizedben is / csak koszorúk, temetések – / január lélegzik, orkános szelet / sóhajt a nyugat-dunántúlra, / aki teheti ne induljon útnak, / hófúvásban a temetők is... / figyelmeztet éjjeli híreivel / egy hang – aki teheti, az nem hal meg! / örökké él ha lehetséges, nem / rontja az országos életkorátlatot – / mormolom vissza a rádiónak / és megvárom még a forró radiátornak / dőlve a Himnuszt, ha egyszer most / e névtelen halottért zúg” (*Bátyám, aki névtelenül is belefáradt...*). Az idézett – cikluszáró – vers névtelen halottja képviseli azt az ember-sokaságot, akiknek említése nélkül a *Párhuzamos koporsók* hiányos szövegegyüttes maradna, akik nélkül a néven nevezettek sora önkényes válogatásnak tűnne. A névtelen testvér verssé szilárdult emléke – talán nem erőltetett a párhuzam – *Kosztolányi Halotti beszédét* hívja elő az értelmező tudat mélyéről. A megismételhetetlen, az egyszeri élet fenséges csodáját bensőséges egyszerűséggel köti ahhoz a mikrovilághoz, ahol a névhez élet társul, ahol sors nevet idéz: „és hétfőn falujában temetik, / akik a csontkemény földbe vágnak, / névszerint is jól ismerik.”

A *Földi pörök* szerzőjének élete-költészete – *Ágh Istvánnal* szólva – „Olyan, mint a palimpszeszt, áttűnnek élete képei titkaikkal a betűk új sorain, együtt olvashatók a modern és a nyelvújítás előtti mondatok szavai olyan összhangzatban, mintha szaggatott zsoldárt, elfojtott himnuszt hallanának.”¹⁰ A *Párhuzamos koporsók* ha lehet, még koncentráltabban képviseli ezt a palimpszeszt-jelleget, túl a textualitáson, a világot tér-, idő-, sorsrétegek egymást átható szövedékének mutatva. Nyitott, változó rendszert látunk, melyben hol az egyik, hol a másik réteg látszik tisztábban, ráadásul a szövegközi és személyközi kapcsolatok rendre szét is oldják a körvonalazódó identitáshatárokat. az elmosódó bizonyosságok között végül a nemesebb élet igénye teremti meg a maga rendjét.

¹⁰ Ágh István: Egy ars poetica megvalósulása. *Tiszatáj*, 2000. 8. 92.

„A SÍRI CSÖNDBEN KÖVEK ZUHOGNAK”

Nagy Gáspár és a Zónaidő

KARÁDI ZSOLT

Nagy Gáspár 1995-ben sajátos kötettel jelentkezett. A *Zónaidő* abban tért el előző könyveitől, hogy lapjain nem új verseket tett közzé, hanem válogatást nyújtott korábbi műveiből. Ez a válogatás azonban egyedi tematika mentén helyezkedik el. A költő gazdag rétegezettségű lírai világának nem szűkítése ez a kiadvány, hanem nagyon is tudatosan megkomponált egész. Nagy Gáspár ugyanis *közép-európai napló* alcímmel látta el a gyűjteményt, amelyben a legkorábbi szöveg 1977-es, a legkésőbbi 1993-as keltezésű. A mindösszesen 35 művet kínáló könyv Nagy Gáspár egyik legfontosabb gondolati tájékozódási pontját, a közép-kelet európaiság napjainkbeli kérdéskörét analizálja, jobban mondvá a szétszórt opuszokat a kötetbe rendezés gesztusa által emeli az értelmezhetőség fókuszába.

A *Zónaidő* recepcióját az egyöntetű elismerés hangja uralja. Domokos Mátyás Nagy Gáspárt a „magyar irodalom ethoszának, egyik meghatározó törekvésének tudatos folytatójaként” üdvözlí.¹ Nagy Gáspárt – mondja – „ugyancsak ez a történelmi zónaidő érlelte költővé, és szinte indulása pillanatától napjainkig változatlanul úgy érzi, hogy éppen az rejti az ő sorsának is a titkát, amiről hallgatnak a kelet-európai zónaidő évszázadainak-évezredeinek a halottai”.² Domokos Mátyás az *Ady-Kodály-Bartók-Németh László-József Attila-Bibó István* nevével jelezhető szellemi térben véli elhelyezhetőnek Nagy Gáspár törekvéseit.

Vasy Géza recepciójában kiemeli a *Zónaidő* tettértékűségét, hiszen „anyagának nemcsak két évtized alatti elkészítése volt politikai állásfoglalás, hanem mostani egybegyűjtése is”.³ Figyelemfelhívásnak tartja, hiszen a költő „nem a félmúlt hamarost bekövetkező befejezettségére kíván utalni a motívumkör nyomatékos felmutatásával, hanem éppen arra mozgósít, hogy ne feledjük, van esély, mindig megmarad »utolsó esélynek a holnap«”.⁴

A korabeli recepció legösszetettebb elemzését Olasz Sándor írta, aki ismertetésében hangsúlyozza a kötetkompozíció jellegzetességét: nevezetesen azt, hogy a *Zónaidő* mindekelőtt olyan műveket tartalmaz, amelyek a közép-európai népek sorsközösségéről

¹ DOMOKOS Mátyás: Nagy Gáspár „Zónaidejéről”, amely mindannyiunké. *Forrás*, 1995/9, 27.

² U. o.

³ VASY Géza: Közép-Európa és a költészet. Nagy Gáspár új könyve. *Új Forrás*, 1995/10, 37.

⁴ U. o., 40.

vallanak.⁵ Feltétlen erénynek tartja, hogy Nagy Gáspár költeményeinek „centrumában mindig a teljes személyiség áll, aki közvetlenül fejezi ki önmagát, bármiről beszél is”.⁶ A nyelvben konstituálódó személyiség szerepének a kanonizált kortárs befogadásban tapasztalható háttérbe szorulása idején Olasz Sándor erénynek tudja azt, hogy a Nagy Gáspár-i „szubjektum változatlanul uralni, használni akarja a nyelvet”.⁷ Fontos aláhúzni a recenzens azon felismerését, amely szerint Nagy Gáspár szellemi rokonait kivétel nélkül olyan közép-európai költők között találjuk, akik „a megszenvedett műalkotás esztétikáját folytatható örökségnek tartják”.⁸ Olasz Sándor nemcsak arra figyelmeztet, hogy Nagy Gáspár saját verseire is érvényes mindaz, amit ő a *Zbigniew Herbertet* fordító Nagy László kései poétikájáról ír, hanem azt is hangsúlyozza: a költő „élményverseiből kifejlődő ontológiai lírájában a játékkal, az iróniával eltakart fájdalom a tragikumnak, az elégiának és a grotesknek olyan ötvözetét hozza létre, amely költészetét azokétól is megkülönbözteti, akik egyébként a legközelebb állnak hozzá”.⁹

Vekerdi László a fentebb említett három kritika ismeretében megfogalmazott írásának nívója a szinkronizáció-deszinkronizáció kérdéskörének fölvetése. Vekerdi szerint „valószínű, hogy '56 és '68 szinkronizálta leginkább a »zónaidót« egész Kelet-Közép-Európában, a zsarnokok idejét csakúgy, mint a prófétákét”.¹⁰ E szinkronizáció Nagy Gáspár költői elmélkedését messzemenőig meghatározta. A 90-es évtized közepére – veszi észre Vekerdi – „jócskán deszinkronizálódtak a »zónában« az időt jobban vagy rosszabbul mutató »órák«” – tudniillik akik vagy magas pozícióba jutottak, mint Vaclav Havel, vagy messze kerültek innen, mint Milan Kundera, már nemigen éltek elevenen a szép „kelet-európai szolidaritás” álmait.¹¹

Valóban: 1956 és 1968 Nagy Gáspár életének, alkotói eszmélkedésének sarokpontjai. Mint Elek Tibornak egyik interjújában elmondta, 1968-ban, a Párizs felé figyelő fiatalok között, akik közül sokan bevonultak Csehszlovákiába, kezdődött benne, s egész nemzedékében a „totális kiábrándulás abból, hogy itt valamiféle emberarcú szocializmus megvalósítható [...] A csehszlovákiai bevonulás után, az ottani reformok leverettetése után kezdtem el foglalkozni szisztematikusan '56-tal”.¹²

Egy évvel később, Ménesi Gábornak vallja erről az időszakról: „rádöbrentem a közép-európai lét tragédiájára, megtanultam, hogy figyelniünk kell szomszédainkra, bennem munkálkodott – ha nem is tudatosan – Németh László tejtisztviselés-gondolata. Mindenképpen úgy látom, hogy az 1968-as eseményeknek döntő szerepük volt költővé válásomban”.¹³

⁵ OLASZ Sándor: Zónaidő. Nagy Gáspár „közép-európai naplója”. *Életünk*, 1995/11, 1054.

⁶ U. o., 1055.

⁷ U. o.

⁸ U. o.

⁹ U. o., 1056.

¹⁰ VEKERDI László: Nagy Gáspár: Zónaidő. *Kortárs*, 1996/3. 110.

¹¹ U. o., 111.

¹² ELEK Tibor: Hűen történelmünk és irodalmunk hagyományaihoz. Beszélgetés Nagy Gáspárral. *Bárka*, 2003/1, 68. Vö., „...elfoglal Közép-Európa, lefoglal a szégyen”. Múlik a jövőnk, Zónaidő, 6.”

¹³ MÉNESI Gábor: „Nem voltam bátor, csak nem mertem félni.” Beszélgetés Nagy Gáspárral. *Új Forrás*, 2004/4. 35.

Nagy Gáspár teljes életművének átfogó elemzését, így a *Zónaidő* alapos értelmezését Görömbei András adta 2004-es monográfiájában. A kötet rámutat arra, hogy a költő művészi oeuvre-jének fontos vonulata a közép-európai népek sorsközösségének tudatosítása.¹⁴ Hangsúlyozza, hogy Nagy Gáspár a *Duna-táj* egymásra utalt népeinek azokat a költőit szólította meg, akik a „nemzeteket szembeállító politika szellemi-erkölcsi ellenerőiként” ismert el.¹⁵ Görömbei András a *Zónaidőt Közép-Kelet-Európa* ezredvégi életéről alkotott „döbbenetes dokumentumnak” nevezi,¹⁶ a diktatúrák világáról készült „pontos szavú látletnek” tartja.¹⁷ Szerinte Nagy Gáspár azokkal az alkotókkal vállalt szellemi rokonságot, akik eltökélten szembesültek a diktatúrával, zsarnoksággal, ezért bűnhődniük kellett.¹⁸ A *Zónaidőt* „gesztus-értékű műnek” mondja, tanulságtételnek arról, hogy „milyen szeretettel, együttérzéssel lehet érteni és értékelni a más népek kultúrájának értékeit”.¹⁹ A monográfus számára fontos láttatni azt, hogy Nagy Gáspár elsősorban azokkal a költőkkel került kapcsolatba, akik – miként ő – vallják, hogy „erkölcs és esztétikum, egyén és közösség sorsa szétválaszthatatlanul összetartozik”.²⁰

A *Zónaidő* térben és időben történő utazások esszenciáját nyújtja. Az 1968-as eszmélkedés eredményeként fogalmazódott meg Nagy Gáspárban – miként a róla szóló monográfia által is idézett egyik nyilatkozatában elmondta – talán pályatársai hatására is az a gondolat, hogy utazni kell *Lengyelországba, Csehszlovákiába*.²¹

A könyv tehát valós és fiktív közép-kelet-európai utazások foglalata. A kötetzáró, *Filip Tamásnak* adott interjúbán Nagy Gáspár részletesen vall ezekről az élményekről. E beszélgetés fontosságát nem véletlenül emelte ki recenziójában Vekerdi László.²² Az alcímében szereplő *napló* lehetővé teszi azt, hogy a szerkesztés során különböző időben és különböző műfajban keletkezett szövegeket rendeljen egymás mellé. Így kerül be a válogatásba költemény, esszé, interjú, kommentár, fűlszöveg, jegyzet: vers és próza egyaránt. Az egyes darabok sorrendje nem kronologikus, hanem azok az alkotói logika mentén helyezkednek el. A portréversek, ajánlások-fordítások sorában megidézett szerzők gazdag névsora demonstrálja Nagy Gáspár közép-európai tájékozódását. A kortárs román, litván, szerb, cseh, német, szlovén, vajdasági magyar, lengyel költők-műfordítók közül Czeszlav Miłosz, Zbigniew Herbert és Milan Kundera az, aki legtöbbet jelent számára. E szellemi közelséget mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a *Zónaidő* Nagy László fordításában közzéteszi Herbert *Cogito Úr egyenes testtartása* című költeményét, amely mellett szerepelteti *A vers érvényessége* című, a *Cogito Úr testtartásához* fűzött 1986-os

¹⁴ GÖRÖMBEI András: Nagy Gáspár. *Kalligram Könyvkiadó*, Pozsony, 2004. 146.

¹⁵ U. o., 147.

¹⁶ U. o.

¹⁷ U. o.

¹⁸ U. o., 148.

¹⁹ U. o., 150.

²⁰ U. o., 147.

²¹ U. o., 145. Az interjúbán Nagy Gáspár hozzátette: „Persze, a *Zónaidő* nemcsak a valóságos, hanem a képzeletbeli utazások könyve is. S talán a reménykedésé, hogy vannak, maradtak és újra nyílhatnak ösvények egymás felé Európának ezen huzatos régiójában”. OSZTOVICS Ágnes: *A szép illúziókat nem lehet feladni*. Nagy Gáspár Kormos Istvánról és Közép-Európáról. *Magyar Nemzet*, 1995. június 30. 11. Idézi GÖRÖMBEI András, i. m., 145.

²² VEKERDI László, i. m., 110.

keltezésű széljegyzetét.²³ Az ajánlások, mottók, alcímek, jegyzetek, kiegészítések nem töredezettséget okoznak, hanem a fiktív napló lapozgatásának élményében részesítenek. A napló önmagát reflektálja, amikor szerzője közreadja az egyik legindulatosabb, *Köve-telsz? És tartozol?* című, *Valaki emlékére (Mérleg-naplóból – 1991)* alcímű, eredetileg a Magyar Naplóban megjelent esszéjét.

A *Zónaidő* cím (látszólagos) egyszerűségében ugyancsak értelmezési problémát jelent. „A zóna övezet, sáv, valamilyen meghatározott tulajdonságú területrész. Tehát azt sugallja a zónaidő, hogy a hely és a kor meghatározza a létidő minőségét és lehetőségeit” – írja *Görömbei András*.²⁴ Vasy Géza szerint „a zóna: Közép-Európa, s természetesen a zónaidő is ideköt. Elsősorban a jelen, kissé tágabban a 20. század adja a gondolkodásmód idejét, de ezen a tájon aligha kerülhető meg a régebbi múlt”.²⁵ A zónaidő mai természettudományos ismereteink alapján úgy definiálható, mint „egy terület, vagy ország által használt hivatalosan megállapított helyi idő, amely néhány órával (maximum 12 óra) eltérhet a greenwichi középideőtől”.²⁶ A zónaidő „egy kiválasztott meridián mentén húzódó, megadott földrajzi hosszúsági körökkel behatárolt szélességű zónán belül azonos”.²⁷ Ez az azonosság az, ami a közép-európai zónában élő népek történelmi idejét meghatározza, s a költő számára ihletforrással szolgál.

A zóna főnév azonban *Tarkovszkij Sztalkere* óta olyan asszociációkat is hordoz, amelyek – a Nagy Gáspár-i műbe történő beleerőltetés direkt szándéka nélkül – termékenyen tűnő képzetársításokra készlet.

A szó evokálja a *Sztalker* zónájának szimbolikus jelentéskörét. A *Sztrugackij-fivérek Piknik az út szélén* című regénye nyomán készült film nagy része a tiltott zónában játszódik. Ott, amelyről az a hír járja, hogy van benne egy hely, a Szoba, ahol teljesülnek a kimondott kívánságok. Ide, ehhez a Szobához viszi el a *Sztalker* az alkotói válságban lévő író a tudományában csalódott professzort. A zóna titokzatos hely, amelynek kialakulása bizonytalan, ahol az elpusztult civilizáció romjain botorkálnak a figurák, ahol minden csupa törmelék, hulladék, omlás. Ezen a világvégi, vagy világon kívüli helyen viszi keresztül a mindenből kiábrándult férfiakat a *Sztalker*. Ő, aki „megátalkodott”, talán örült, aki kiközösített. Ő, a transzcendentáló. Neve határátlépőt jelent. Ő maga is lepusztult, nyomorult, de hite töretlen.²⁸ Feltétlen. Az út a filmben fizikailag térben előre, voltaképpen azonban befelé irányul. A *Sztalker* ismeri az utat, ahová a két férfit viszi. Ismeri és romhalmazon keresztül eljuttatja őket a Szobához. Önmagukhoz.²⁹ Kísért az asszociáció,

²³ ÁGH István: Egy ars poetica megvalósulása. Nagy Gáspárról. *Tiszatáj*, 2000/8. 92.

²⁴ GÖRÖMBEI András, i. m., 99.

²⁵ VASY Géza, i. m., 37.

²⁶ <http://hmika.freeweb.hu/lexikon/html/zonaido.htm>

²⁷ *Magyar Nagylexikon*, 18. kötet. Magyar Nagylexikon Kiadó, 2004, 867. Vö.: Révai Nagy Lexikona, 19. kötet. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1926. 700.

²⁸ www.tarkovszkij.hu/display.php?tablename=mifilm&film_id=7

²⁹ Ma már tudjuk, hogy a zóna főnév a szovjet korszakban meghonosodott jelentésében a légerek köré vont szabad övezetet jelentette, ahová a légerlakók már nem léphettek be. „Ebben az értelemben beszéltek egykor a Szovjetunió egész területéről, mint a Nagy Zónáról, vagyis a Gulagszigetvilág köré vont szabad övezetről, amit csak az különböztet meg a légertől, hogy oda látogatók nem tehetik be a lábukat.” KOVÁCS András Bálint – SZILÁGYI Ákos: *Tarkovszkij, az orosz film sztalkere*. Helikon Kiadó, Bp., 1997. 231-232. A film elemzését lásd u. o. 227-256. A könyv szerint

amely szerint Nagy Gáspár-i könyvben Közép-Európa szellemi rommezőin át a költő vállalná a Sztalker szerepét. Nagy Gáspár költői énjének transzcendens hite kételyek nélkül való.³⁰ Ezért is írhatta ars poeticus érvénnyel a diktatúra szellemsorvasztó, felejtésre kárhoztató viszonyai között, 1988-ban: „A költészetet végül is egy mély emberi találkozásnak, heves párbeszédnek gondolom. Találkozunk önmagunkkal, hogy ítélkezzünk önmagunk felett, s ez belső párbeszéddé fajulhat igazság és hazugság dolgában [...] A jó vers kegyelméből a szüntelenül ellenkező, az ellenérzésekkel megvert, a világban rohangáló ember eljuthat a maga damaszkuszi útjái: beragyogja a szabadság elviselhető fénye”.³¹

Nagy Gáspár Dan Veronát, Dorin Tudorant, Marin Sorescut, Nichita Stănescu, Czesław Miłosz, Danilo Kiš, Zbigniew Herbertet, Marek Nowakowskit, Bohdan Zadurát, Milan Kunderát, Vaclav Havelt, Volker Braunt, Veno Taufert, Domokos Istvánt, Hajnóczy Pétert meg- és felidéző könyve „keretes” szerkezetű kötet: a nyitó darab, az *Állsz a hózhanyban* (amely maga is keretes mű) a József Attila-i *Őni, állni, ülni, halni* infinitívusaival szemben a *maradni állni lenni* imperativusát állítja a *partizánsötét* város egyetlen fénylő utcalámpája fényhengerében álló, önmegszólító verset mormoló költő elé. A *Filip Tamás-interjút* megelőző, a lírai – és esszéisztikus részt lezáró, *Zónaidő* című, szintén önmegszólító opusz az alkotással küzdő ért láttatja, aki megérti, versei miért *szabadrabok*. Az összegyűjtött műveket tartalmazó kötet címéül is választott érzéketes versszót³² többen is értelmezték: Görömbei András szerint a versek „politikai értelemben is szabadrabok: sokkal többet kimondanak, mint a rab státuszban lehetséges, de mégsem szabadok teljesen az adott zónaidőben, mégis rabok a diktatúra világában”.³³

A *szabadrabok* oximoronból épített hapax legomenonja teljesen aligha verbalizálható nyelvi lelemény, amely a politikai jelentésmező felidézése mellett a nyelvbe zárt gondolat paradox, majdhogynem abszurd voltára is figyelmeztet. Arra, hogy a kimondhatóságnak – az ember nyelvbe-börtönözöttsége következtében – a látszólagos szabadság ellenére alapvető és éppen *nyelvi* akadályai vannak. Külső és belső erők torlaszolja el a megnevezhetőséget.

A külső és belső ellentmondások között hánykódik az *én* a korábban idézett *Mérlegnaplóban* is. A publicisztikai hevületű, a gázság idejét, a szabadelvűség harsogását iro-

a Sztalker „jelki vezető, közvetítő”. I. m., 230. A szó azok foglalkozását jelenti, „akik megsértik a tilalmakat, átlélik a Zóna határát, és a Zónába vezetik a hitetleneket, boldogtalanokat, kíváncsiakat vagy kétkedőket”. U. o., 236. A filmbeli Szoba „maga Isten vagy a hit csodájában megnyilatkozó isteni erő [...] a Zóna ígérete és misztikus értelme [...] A Szoba a lélek mélyén meghúzódo igazság tükre [...]” U. o., 248.

³⁰ JÁNOSI Zoltán: „Két part között a hit”. *Pilinszky-érintkezések Nagy Gáspár költészetében* = J. Z.: *Idő és ítélet*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001. 231-232. Idézi GÖRÖMBEI András, i. m., 35.

³¹ NAGY Gáspár: *Az emlékezés joga. Tűnődések a költészetről*. = N. G.: *Zónaidő*. Széphalom Könyvműhely, Bp. 1995. 22-23.

³² GÁL Ferenc: Nagy Gáspár: Múlik a jövőnk. *Kortárs*, 1990/7. 167-168. és GÖRÖMBEI András, i. m., 99.

³³ GÖRÖMBEI András, u. o.

nizáló esszé zárata a kívül-belül antinómiáját idézi meg: „Követelsz? És tartozol? A síri csöndben kövek zuhognak. Távolság? Közel? Belül.”³⁴

Nagy Gáspár 2003-as *Ezredváltó, sűrű évek* című könyvében a közéleti költészeti magatartást gyakran átjárta ez a *belülre* figyelő, a metafizikai érintettséget megvalló, halálközeli³⁵ élménykörből sarjadó hang. Őt ismerve, tudjuk azonban, hogy hitéből eredően végességét méltósággal fogadta el. És aztán már csak *befelé* figyelt.

Kossuth Lajos mellszobra Rudabányán. Horvay János alkotása, 1907.
(A szobor eredetileg Dobsinán állt, 1972-ben került Rudabányára.)

³⁴ NAGY Gáspár: Követelsz? És tartozol? Valaki emlékére. (Mérleg-naplómból – 1991) = N. G.: *Zónaidő*, 63.

³⁵ PÉCSI Györgyi: Nagy Gáspár: *Ezredváltó, sűrű évek*. *Új Forrás*, 2004/4. 26-28.

BIBLIKUS MOTÍVUMKÖR NAGY GÁSPÁR KÖLTÉSZETÉBEN

NAGY BALÁZS

Nagy Gáspár kötetait fellapozva rögtön feltűnik, hogy erősen kötődik az előtte járó nemzedékekhez és pályatársakhoz. Gyakran belesző műveibe személyes vallomások, évfordulók, nemes események, emlékező beszédek kapcsán rendre megidézi mestereit, barátait. „Költészetének leggazdagabb vonulatát a másokat megszólító, mások értékeit számba vevő versei adják.”¹ Szép példája ez a különböző szellemi tevékenységek találkozásának.² Nemcsak szellemi kötődéseinek gazdagságáról tesznek tanúságot az ilyen esszék és versek, hanem saját ars poeticáját is formálják. Bárkiről is ír, a felelősségtudat, az értékóvás vezeti tollát. Maga is vallja, „A meghalók, meghalni készülőkhöz elé egyenként nem állhatunk oda, a dolgokon máshol kellene igazítani.”³ Megtartó reményeket keres búcsúztató költeményeiben, melyeknek motívumai nem hagynak kétséget afelől, mi ennek a reménynek a forrása. „bizony beteljesedik az írás” – szól B. Nagy Lászlóra emlékezve még a pályakezdő Koronatűz kötetben (*In memoriam B. Nagy László*). „Ott látalak én / álomból riadva / nagy álmok / keresztjén” – írja Jékely Zoltán halálakor 82-ben (Kegyetlen álmot kaptam), majd az *Ezredváltó, sűrű évek* című kötetben a következőképpen búcsúzik *Czine Mihálytól*: „tenger könny zöld hajója / templomi csöndességben / fölúszik föl az Égbe” (*Reménység jegenyéje*). S ahogy ő búcsúzik pálya- és kortársaktól, annak tudatában, „hogy eljött érte / tán utoljára / az a Poprád-csobogású / hajnalillatú Estike lány / és elviszi / mint a jó halál...” (Mint a jó halál...), tőle is hasonlóképpen búcsúznak a költőtársak. „Versek zokognak asztalán, / akár az omló kápolnák” (*Ferenczes István*: Újév 2007, tovább a gyász), „Földi lámpa után, / égi lámpa előtt, / kilobban a nappal!” (*Tamás Menyhért*: N. G. halálhírére), „Mit mondasz? A Nagy Minden a barátodnak és neked az / Urad és Istened?” (*Tornai József*: Dicsérjenek téged mindenek!). A búcsúszavakban fellelhető transzcendens motívumok következetessége nem véletlen, s oka sem csupán az, hogy a halál közelsége minden alkotóban ösztönzi a metafizika irányába történő nyitást, sokkal inkább az, hogy e motívumok mindegyike „abból a jászolból való!” (Jegyezvén szalmaszállal). Nagy Gáspár versvilágának egy olyan organikusan szervezett motívumrendszeréről van tehát szó, mely a teljes biblikus és szakrális képzetkört jelenti.⁴ A bibliai motívumok megjelenése és a szakrális irányba való elmozdulás a modern költé-

¹ Görömbei András: Nagy Gáspár égi megbízása. *Hitel*, 2007. március 24.

² Ld. Vilček Béla: Élre állított versek. *Árgus*, 2003/10.

³ Nagy Gáspár: *Közelebb az életemhez*. Szeged, 2005. Tiszatáj, 282.

⁴ Görömbei András: *Nagy Gáspár*. Pozsony, 2004. Kalligram, 217.

setben egyre gyakoribb, hiszen az emberi ráció korlátaira való rádöbbenés egyetemes léthelyzet. Cs. *Varga István* Szent művészet című könyvében kimondja, hogy a katolikus, illetve a neokatolikus költészet egy XX. századi stílusirányzat,⁵ *Szigeti Lajos Sándor* pedig az immanens költészettörténet új stációinak tekinti azokat az állomásokat, melyek során a költő tárgyatlan büntudatára keres választ, kéri a méltósággal viselhető halált vagy hangsúlyozza az írástudó hitét és felelősségét.⁶ Lassan ki merjük mondani, hogy a művészet eleve szakrális, s csak azok az igazi kérdések, melyeknek metafizikai értelmük van. *Nagy Gáspár* számára ez nem volt kétséges, ő pályája kezdetétől magáénak vallotta azt az erkölcsi mércét, mely az istenhitből táplálkozik. Ez a bizonyosság motiválta szigorú ítélkezését, és a mély hit segítette őt, „hogy költészetében jelen legyen a megváltás bizodalma, a minden mélységekből való felemelkedés lehetősége is.”⁷ Ott élt benne a keresztény ember többre hivatottsága, s olyan jellemet dolgozott ki önmagában, mely érzékeny volt a társadalom rezdüléseire és érdekeire. Hívó volt és maradt akkor is, amikor ez inkább hátrányt, mintsem előnyt jelentett. Az evangéliumi hit sziklaszilárd alapján állva semmilyen vihar nem volt képes kárt tenni jellemében. Az evangélium minden során átütött, s nála az irodalom nemcsak művészet volt, hanem erkölcs is. Pontosan érzékelte, kijózanító egyszerűséggel fogalmazta meg az emberiség elfordulását Istentől, ami hatalmas értékvesztéssel és szemléleti bizonytalansággal párosul. Az önjelében gőgösen bízó ember ugyan nem Isten halálát kiáltja, de hátat fordított a *Teremtőnek*. *Nagy Gáspár* lírájából azonban nyilvánvaló, hogy kétféle dimenzió létezik, egy határolt időbeliség, ez a miénk, és a végtelen, amely az *Úr*. A keresztény hangoltság nemcsak korai ciklusaira volt jellemző, hanem egész munkásságát végigkísérte. S amíg a legtöbb alkotónál a szakrális egy sajátos vonulata az Isten-hiány, a hiátus ábrázolása is, addig *Nagy Gáspár* esetében arra látunk példát, „hogy a költő a földi léte, s a mindenség működését kétségek nélkül s gyakran a sugárzó odaadás oldottságában, a keresztény Isten maximális lét fölöttiségének kontextusában érzékeli”.⁸ A fentiek bizonyosságául, s emellett tanúskodva, hogy a verseiben megjelenő vallásos képzetek nem formális, dekorációs metaforák csupán, hanem egy egységes belső mitológia részei – s itt nem a versszerveződesre gondolok – a következőkben két pályaszakaszának alkotásait hívom segítségül. Megvizsgálom az első kötet, a *Koronaút* biblikus motívumkincsét, s a 2003-as *Ezredváltó*, sűrű évek verseit, ábrázolva annak a folyamatnak néhány fokát, melyen áthaladva a szakralitás egy összetettebb látásmód részévé vált. Megpróbálom a szövegelemek, a költői forma felől is közelíteni azt a bensőséges viszonyt, mely a bibliai forrású költői utalások mögött rejtetten munkál az alkotó és a kezét vezető abszolútum között (*Valaki ír a kezdedel*).

A *Koronaút* számat ad a fiatal költő élményeiről, az addig eltelt 28 év mintegy determinálja versvilágát is. „A paraszti életet és a Bibliát egész apró gyermekként, ha akartam, ha nem meg kellett ismernem.”⁹ Az útjára bocsátó paraszti világról mindent igyekszik elmondani első verseiben, amiket már át meg átfonnak a szakrális motívumok. „Orgona-

⁵ Cs. *Varga István*: *Szent művészet II*. Bp. 1994. Xénia Kiadó.

⁶ *Szigeti Lajos Sándor*: „Isten nélkül isteni életet”. A modern magyar vers genealógiájához. = Sz. L. S.: *Evangélium és esztétikum*, Bp. 1996. Széphalom Könyvműhely, 12.

⁷ Görömbei András: i. m., 211.

⁸ Jánosi Zoltán: *Idő és ítélet*. Miskolc, 2001. Felsőmagyarország Kiadó, 229.

⁹ *Nagy Gáspár*: i. m., 277.

árulásban, odakünt a betlehemi angyal / jászolkarikák kötelét vágja-nyiszálja karddal.” (*Májusi karácsonyban*) – indul a kötet a születés képeivel, ahol a krisztusi párhuzam ad értelmet az ember születésének is. Ugyanakkor az új élet kezdete már magában foglalja a halált „sejtem miként jutok / tejtől a vérig.”, s felvillannak az élet végpontjai között a szenvedéstörténet allúziói is „Könnyen bor lesz a vízből / semmiség ahhoz, mikor / igazam szegekre cserélik” (Amíg a bölcsek ideérnek). Ezekre a párhuzamokra ösztönző lehet a költő bibliai neve is (a betlehemi első király) – ahogy arra *Görömbei András* rámutat¹⁰ vagy ahogy a költő írja *Anyámmal hófehérülök* című versében: „betlehemi első királynak innen elszököm”. A harmadik vers témája már a szülői háztól való elválás, de a tárgyias szemléleti elemek továbbra is a bibliai motívumkörhöz kapcsolódnak. Az önmegszólítás siettetti az elválást a gyermekkor színhelyétől, *Baltavár-Názárettől* „lopj el szíved Názárettből!” (*Lopd el!*), de az elhivatottság érzése mellett a Heródes elől menekülő Jézus képében a védtelen gyermekség érzése is hangsúlyozott. A *Csikó /* című vers visszaugrik az időben, egy háborús karácsonyt idéz. Az édesapa visszaemlékezésében megjelennek a történelem borzalmas képei, melyeket paradox módon csak felerősítenek a versbe illesztett karácsonyi éneksorok „di-cső-ség, di-cső-ség, / menny-ben az Istennek” ... „békes-ség, föl-dön / az em-ber-nek”. A *Sürgönyök* című költeményben folytatódik a jelölt tendencia, de a zárósorok – „üzengeti egy kisfiú nekem / hogy a lesz is csak a volt” – előlegeznek egy jónéhány évvel későbbi kötet-címet – „Múlik a jövőnk” – és annak téma-világát, ahol már a jövő is a múlté. Az alapprobléma változatlan a József Attila-i gondolat-körhöz képest: „Csak ami nincs, annak van bokra, / Csak ami lesz, az a virág. / Ami van, széthull darabokra”.¹¹ A versben egymásra úsztatott filmkockákként jönnek a gyermeki emlékek a *Vas megyei* faluban élő katolikus családból: „jönnek Szent Mihály lován a halottak a családból, rokonságból, huszadik szomszédból, ezüstös füstöltől lóbakol utánuk, és értetlenül hallgatam a circumdederunt-ot”¹². A ciklus záróversének biblikus párhuzama egyszerre mutat esettséget és kiszolgáltatottságot, de ugyanakkor elhivatottságot. Az önerősítő jellegű mózesi vesszőkosár motívum rimel a már említett születést idéző versre (Amíg a bölcsek ideérnek) s ahhoz hasonlóan szintén megjeleníti a halált és a szenvedést is, ami itt már konkretizálódik kozák-szurony és tehervonat képében (Ne fonjatok nekem vesszőkosarat!).

A *Birtokom* című ciklusban bővül lírájának szemhatára, de a közvetlen életrajziaság még mindig meghatározó. A távlatokat kereső, ám „birtoka” korlátaiba ütköző ifjú jelenik meg előttünk „nőttem és loholtam oda-vissza a falakig” (*Születésnapomra*), aki egyelőre a biztonságot adó otthon falai közül szemléli a világot, s még korai élményei is kapuk közé zártak (*Kapuk közt ennyi az élet*), egészen addig, amíg át nem vezeti ezeket az élményeket egy hang a szakralitás szférájába „halk rorátés harangzúgás / közeledne a megváltás?”. A harangszó motívum a későbbi ciklusokban és kötetekben is többször előfordul, „mert ameddig egy harang szól / és a tájban áll kőkereszt / Isten addig ott araszol / ladi-kodban s veled evez.” (*Hullámozó vizeken kereszt*). A versekben asszimilálódó gazdag hagyománynak része az egyházi év is, katolikus ünnepeivel: „a fájdalom bennem fogva van,

¹⁰ Görömbei András: i. m., 48.

¹¹ Szigeti Lajos Sándor: „Jézusos fejlehajtva”. Nagy Gáspár: Múlik a jövőnk. = Sz. L. S.: *Evangelium és esztétikum*, Bp. 1996. Széphalom Könyvműhely, 215.

¹² Nagy Gáspár: i. m., 278.

/ készül advent előtti születés.” (*Advent előtti*); „Február második napján 'Látták szemeim az üdvösséget'” (*Gyertyaszentelő*); „A fónszél szaporán belekap a lángba, / lesz elég hamu majd Hamvazószerdára.” (*Gyújtogató, hamvazkodó*); „halottak napjára, Szent Mártonra / már meg sem érkezek” (*Anyámmal hófehérülők*); a *Stáció-járás* című vers bár közvetett utalásokat tartalmaz (áruló csók, kisorsolt köntösök), Jézus nagypénteki keresztútjának tizennégy állomását folytatja. Az ünnepek mellett imák és énekek egyaránt érzékeltetik az Istenhez való viszony jellegét. Hol az egyház legrégebbi, Istent dicsérő hálaénekéből emel be egy-egy sort: „e csöppnyi falvak népe / csöppnyi templomokban / haranglábakban föláll / hazaindul / s visszhangozzák a léptek: / Ne hagyj soha szegényt érnem! / Ne hagyj soha szegényt érnem!” (*Te deum*); hol az ismert karácsonyi ének szavai szólnak meg: „fenyőkoronás pillanatban / jászoltérdeinken ringassuk meg / a kisdedet, hát »fel nagy öröme«” (*Anyámmal hófehérülők*); hol az Irgalmasság anyjához szóló ima sorát építi be a versbe: „Számlálom össze a holtakat, / »ha a szükség kínja nagy«” (*Advent előtti*). A konkrét idézeteken kívül gyakran az ima mint cselekvésforma jelenik meg evidenciaként a bibliai alapozottságú költészet belső rendjében. Ez felettebb igaz az *Ezredváltó, sűrű évek* című kötetre: „Anyámat látom / nehezen lép már / kékülő ajkán / Mária-zsoltár” (*Látok világra*); „így ragoztam magamban / a napi kötelező zsolozsmát” (*Hózárat nyitogattam*); „Imát mondtam s meghallá / Havat küld a Hegy alá” (*Ment Valaki Hegyen át...*). A fenti kötet két költeménye különös figyelmet érdemel ebben a kontextusban. Az Ima című vers az Istennel való beszéd létmódjáról gondolkodik olyanformán, hogy közben nyilvánvalóvá válik a maga szabta egyértelműség törvénye, amit költészete mércéjének tekint. „A lehuny szemek mögöttiben” létrejövő istenkapcsolat személyességet, közvetlenséget sugall ebben az önvalomásban. A „mécs örök fénye” a megváltás fényére nyitja meg szemünket, a „nem innen, hanem onnan” hallatszó orgonahang pedig fülünket nyitja meg a transzcendens iránti érzékenységre. A palindrómával érzékelteti a szerző, hogy „ami ima, az / már az elejétől a végéig / megfordítva is ugyanaz marad” – azaz a lét minden szféráját a hit misztériuma hatja át. Az utolsó strófában a váratlanul kinyíló szirmos ejtőernyő a lelki készenlét üzenetét hordozó szókép. Az Előkészület az imához című vers már egészen más aspektusból közelít. A máskor békés menedéket jelentő, Istenhez intézett szó most másokért szól „Mondj egy imát értük”, bizonyítva, hogy a szakralitás kérdéseit boncolgató költő a közügyekkel kapcsolatosan nagyon is racionális látásmóddal bír. „A keresztényi magatartás, a biblikusság egyáltalán nem zárja ki, hogy a történelemről, a nemzetről, vagy ha úgy tetszik, aktuális közügyekről beszéljek.”¹³ Ehhez persze a „félelem nélküli lét költőjének”¹⁴ kellett lenni, hiszen akikért az imának szólania kell, „nagyon is tudták / hogy mit cselekszenek / kit figyelnek / kit jelentenek”. Műveiben megkérdőjelezhetetlen bizonyossággal ötvözte a magyar nemzeti értékeket a kereszténységgel. „A biztos istenhit és a nemzeti hagyományok tisztelete a hátszaga annak az írásokban sokszor említett ezredfordulós költészeti ívnek is, amely megújította és új színnel gazdagította a kereszténységen nyugvó magyar költészetet.”¹⁵ A közéletiség és a vallás egyszerre lett tudatformáló erő műveiben.

¹³ Nagy Gáspár: i. m., 456.

¹⁴ Görömbei András: i. m., 192.

¹⁵ Petrik Béla: A Magyar NAGYúrhoz. *Hítel*, 2007. március, 52.

A versbefoglalt konkrét ima- és énekszavak mellett jellegzetes mozzanat a szentírási helyszínek megidézése. Nagy Gáspár már indulásakor a félelem nélküli lét költője volt a jól ismert és sokszor idézett vezérlő elvekkel: „Emlékezni, látni, megnevezni és sohasem félni”. Személyiségének sajátja volt a szakrális lehetőségek felkutatása, mégha világosan is látta, hogy „mily kockázatos ma / megint elindulni / Betlehem iránt.” De meg volt győződve, hogy el kell indulni, még akkor is, ha „se út... se félelem...” (*Se út... se félelem*), mert „kell valami szabadítót mondani / a kapuk alatt / mielőtt tompán becsukódnak” (*Szabadítót mondani*). Átvezet ez az út a „damaszkuszi Sugárúton” (*Mai zsoltár-kivonat*) és „a lélek Genezáreti taván”, s tudja, át kell kelnie „az Olajfák hegyén” (*A fény megérkezik*) is. A *Szabadítót mondani* ciklus már címében is evangéliumi toposz, természetesen társadalmi vonatkozásokkal. Költői küldetéstudat fogalmazódik meg ebben az ars poeticában, s nyilvánvaló, hogy „a szakrális tartomány felől is erős ösztönzéseket kapott a költészet fogalmának kitágításához s a verset történelembefolyásoló eszköznek, tudatformáló erőnek, a szolidaritás kifejezőjének valló közéletiséghez, így műveinek politikáló aspektusához is”.¹⁶

Kultúrélmények sokrétű asszimilációját mutatja az *Egyetlen életünk* című vers, melynek paradox képei figyelmeztetnek a lefokozott létezés elembertelenítő hatására. Abban a világban, melyben „Dobog az urnák csendje”, s melyben „az ember már befelé köpne”, csak egyetlen feladat marad: „meg kéne maradni, túlélni őket”, a júdásokat, mert „sürgetik egyetlen életünket!” (*Egyetlen életünk*). Nemcsak az individuum egyszeri és megismételhetetlen léte került veszélybe, hanem annak a nemzetnek is, mely „szentségtartóként égre mered”, s a legnehezebb körülmények között is Istentől várja a segítséget. A vers már ekkor jelenti „a MIDENT”, előképeként a több mint húsz évvel későbbi gondolatoknak, ahol „Isten hatalmas verse / a teremtett Világ.” (*Isten költeménye*). Az *Ezredváltó, sűrű évek* költeményeiben a bölcséleti irányultság összekapcsolódik a számvetés szükségletével. Ebben a versvilágban a történelmi jelenlét és a túlélés mellett az is fontossá válik, hogy a világban, mint Isten örökkévaló és tökéletes költeményében nyomot hagyjon az ember, akinek saját érdeke, hogy igennel tudjon válaszolni a kérdésre: „hogyan ebben a nagy versben / akár csak egyetlen betű hurkában is / ott van-e a te grafitporod?” (*Isten költeménye*). Nem pusztán művészi küldetés ez, keresztény motiváció is afelé a magatartási és mentális mérték felé, melyhez a változó világ tényei folyamatosan hozzá mérhetők. Szüksége van erre a mértékre a költőnek, de szüksége van az egyes szám második személyű megszólítottnak, kifejezve az általános emberi összetartozást. A mélyen átélt egzisztenciális gondok ugyanúgy részei a privát létezésnek, mint a nemzet létének, melynek „útja mindkét végénél / tömegsírokig ér el”, s e disszonáns élmények miatt időnként az alkotó is „Varrná vissza a szavakat, ha nem lehet / már megsem-született vagy MESSIÁSI!” (*Kristály-havazás idején*). E versnek, s más költeményeknek is alapmetaforája a hó, a havazás, mely közvetlenül nem bibliai motívum, de a tisztaság jelképeként ehhez a fogalomkörhöz tartozik. Gyakran valami mítoszívá növelt, világot beborító havazás képe bontakozik ki előttünk. Alapmotívuma ez Nagy László költészetének is, de nemcsak neki, „mert jóformán az egész magyar irodalomban föllelhető: a kuruc szegénylegény piros csizmájának nyomát befedő hótól kezdve a *Vörösmarty* szabadságharc utáni döbbenetét

¹⁶ Jánosi Zoltán: *Idő és ítélet*. Miskolc, 2001. Felsőmagyarország Kiadó, 241.

érezkeltető havon át »Most tél van és csend és hó és halál« *Illyés* képverséig, a hókásás, téli, *Újévi ablakig*, és tovább.¹⁷ Természetesen *Nagy Gáspárnál* sem mindig ugyanazzal a jelentéstartalommal töltődik meg e kép. Teljesen más képzeteket hív elő belőlünk a Kormos Istvánt idéző ugyanakkor *Weöres Sándort* is eszünkbe juttató „Nakonxipánban hulló hó” (*A tél elé*), vagy az a fehérség, melyben az író oldódik fel: „álom leszek, méreg leszek / vagy hó! – mindent belepek, / rálicitálok az időkre, már / tízförintos pelyhekkel jövök” (*Anyámmal hófehérülök*).

A *Koronatűz* utáni kötetekben megújulva élnek tovább a hagyományos motívumkincs elemei, a költői kifejezésmód és szemlélet egyénibb lesz a biblikus toposzokat illetően is. A konkrét történelmi tényekből építkező versekben a bibliai párhuzamok már nem a fiatal költő önerősítő gesztusai, hanem bizonyosságok a kereszténység magyarságot megtartó értékéről. S nemcsak a magyarságról van szó ebben a motívumrendszerben, hanem arról az egyetemes regiszterről, arról az általános sugallatról, ami még inkább emeli ennek a költészetnek az értékét. Hogy az ő szavaival éljek: „ha a keresztről, a szögekről vagy *Krisztus* bármely tettéről beszélünk, ebben a nagyon elkeresztényietlenedett *Európában* is mindenki érti – épp a közös nevező (egy nagyon is meghatározott szimbólumvilág) révén.”¹⁸ Számos sor illeszkedik ilyenformán egy jellegzetes nagy motívumrendszerbe, s ugyanakkor része lesz az immanens költői egésznek. Olyan szemléleti gazdagságról és felelősségtudatról tanúskodik ez a poétika, mely a profanizálódás veszélyét hordozó világban az egyetlen támpont lehet az értékek melletti döntésben. Alkotó és befogadó szempontjából is szükséges ugyan a racionalizált látásmód, de a csak ok-okozati összefüggések által láttatott világ egyneművé válik, ahonnan az emberi cselekvés kiszorul. Tettek nélkül pedig nem lehet megóvni a létnek értelmet adó – sokszor a transzcendensben megfogható – értékeket. Tudta ezt *Nagy Gáspár*, az író, akinél a tett a szó volt, s a szó, a versírás kegyelem volt, s a személyes és a vallási alapon nyugvó hit nem vált el, hanem összefonódott a transzcendenciák ölelésében. Ugyanígy fonódik össze költészetében a konzervatív és a modern, a hagyományőrző és a megújító, hogy irányt mutasson az élet kiemelt pontjait kereső, egyszerre szent és profán vonzásába helyezett embernek. Így lehet egy „egyenes testtartással” írt „élére állított vers” kenyér és vér.

¹⁷ Tüskés Tibor: Nagy László: Inkamáció ezüstben. *Tiszatáj*, 1995/7. 58.

¹⁸ Nagy Gáspár: i. m., 455.

KIRÁLYLÁNY, ÖRGRÓFNÉ, SZENVEDŐK ISTÁPOLÓJA

(Emlékezés Szent Erzsébetre,
Sárospatak szülőttére)

BITSKEY ISTVÁN

„A nagyon előkelő születésű, tiszteletre méltó és igen kedves Erzsébet, mint e világ felhői között a hajnalcillag, tűnik ki érényeinek fényességével” – írta róla korai életírónak egyike, *Caesarius von Heisterbach* cisztercita szerzetes 1235-ben, alig négy évvel a szentéletű királynő halála után. Noha nyolc évszázad távolából perdöntő adat nem áll rendelkezésünkre születési helyét illetően, a kutatók többségének véleménye szerint legnagyobb valószínűséggel a *Bodrog* partján, *Sárospatakon* látta meg a napvilágot *II. Andrásh* magyar király és *Merániai Gertrúd* leánya. Emlékének felidézése még akkor is indokolt lenne, ha erre nem adna alkalmat a kerek évforduló, most viszont az *Európa-szerte* szerveződő jubileumi rendezvénysorozat méltán erősíti fel a reá irányuló figyelmet.

Szent Erzsébetet ugyanis nemcsak *Magyarország*, hanem a német hagiográfiai irodalom is magáénak vallja: „*Heilige Elisabeth von Thüringen*” néven könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik élettörténetével, csodatételeivel, az általa képviselt érények sokaságával.¹ Nem is indokolatlanul, hiszen a mindössze negyedik életévében lévő királynőt fényes kísérettel *Wartburg* várába vitték, s ott – a kor dinasztikus házassági szokásainak megfelelően – *I. Herman* tartománygróf legidősebb fiának ígérték házastársul. Semmi bizonyos adat nincs arról, hogy a későbbiek során valamikor is látta volna szülőföldjét, rövid, ámde tartalmas életének teljes további szakasza német földön zajlott le, csodatételei is ott történetek, a középkori források Németország dicsőségének („*gloria Teutoniae*”) titulálták. Ha viszont ez így van, jogos-e *Erzsébetet* a magyar szentek galériájában számon tartani?

¹ Albert HUYSKENS: *Quellenstudien zur Geschichte der heiligen Elisabeth, Landgräfin von Thüringen*. Marburg, 1908; *Sankt Elisabeth, Fürstin, Dienerin, Heilige. Aufsätze, Dokumentation, Katalog*. Sigmaringen, 1981.; Reinhold SCHNEIDER: *Elisabeth von Thüringen*. Marburg, 1961, 1997; Norbert OHLER: *Elisabeth von Thüringen*. Göttingen, 1997; magyar nyelvű monográfiája további szakirodalommal: Sz. JÓNÁS Ilona: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Bp. Ecclesia, 1997 (ennek német változata: *Elisabeth von Thüringen, ungarische Königstochter. Bayerische-ungarische Frauengestalten*. Augsburg, 1996). Jelen írás az OTKA TS 049863. sz. pályázat keretei között készült.

Csupán a születési hely és a kisgyermekkor kellő indok-e arra, hogy magyar szentről szólni emlékezésünk a 2007. év során?

Amikor egyértelmű igennel felelhetünk az ilyen kérdésekre, több történeti tényt veszünk figyelembe. Mindenekelőtt azt, hogy a genealógiai szempont, a származás mítosza kiemelkedően fontos szerepet játszott a középkor szemléletében, szentté avatási szokásaiban. A magyar királyi dinasztia ekkor már jól ismert volt a keresztény Európában, István, Imre és László szentté avatása megteremtette azt a szakrális legitimációt, amely kellő tekintélyt adott az *Árpád-háznak* a kontinens valamennyi uralkodói családja előtt. A királyi vérből származás, valamint a szentéletű ősök regisztrálása egyaránt hozzájárulhatott ahhoz, hogy a nagyhatalmú őrgrof *Magyarországról* válasszon feleséget fia számára. Végül is *Herman őrgrof* halála után fia és örököse, *Lajos herceg* lett *Erzsébet* férje, s így *Tübingia* ura olyan előkelő család tagját tudhatta házastársának, aki – a kor elvárásai szerint – őseinek kiválóságát örökíti majd át utódaira, s ezzel *Tübingia* dicsőségét is erősíti. Ez azonban csak a szent királyokat felsorakoztató magyar uralkodó dinasztiával kialakított rokoni kapcsolat révén érvényesülhetett.

Érthető, hogy *Erzsébet* halála után életének színterein, Wartburg és Marburg környékén indult meg a legendaképződés folyamata, s nagy gyorsasággal születtek az akták, a csodatételek jegyzőkönyvei, a biográfiai feldolgozások, a legendák. Legismertebbek közülük *Konrad von Marburg*, *Caesarius von Heisterbach* és *Dietrich von Apolda* leírásai, s bekerült az *Erzsébet-életrajz Jacobus de Voragine Legenda aurea* című gyűjteményébe is, amely a középkori Európa egyik legnépszerűbb olvasmánya lett.²

Magyar nyelven a legkorábbi részletes ismertetés *Erzsébet* életéről és csodatetteiről a *Karthauzi Névtelen*től származik, az *Érdy-kódex* szentek ünnepeiről szóló, *de sanctis* típusú prédikációja emeli példázattá alakját. Már itt szembeötlően kirajzolódik az a két motívum, amely minden későbbi magyar nyelvű feldolgozásban kiemelt helyet kap. Az egyik a királylány magyar származásának, s az atya érdemének hangsúlyozása: „*adaték ez szent mennyei magzat magyarországbeli András királynak, az ő jámborságának érdemes voltáért.*”³ A másik: „*a három rendbeli életnek igaz és bizon idvességés szertartása, szizességnek, házasságnak és özvegységnek tiszta regulássága.*” Ez a hármasság, a női életforma, társadalmi állapot három különböző változata egyetlen életúton belül igen ritkán volt együtt, ez *Erzsébet* alakját egyedivé tette, s különlegesen alkalmassá arra, hogy a prédikátor az erkölcsös életvitel eszményeiről és gyakorlati formáiról egyszerre nyújtson tanítást.

A reformáció után az újraerősödő katolicizmus érthető módon elevenítette fel a magyar szentek kultuszát, ennek ezúttal csupán néhány jellegzetes mozzanatára utalhatunk. Ezek közé tartozik *Pázmány Péter Kalauzának* címlapmetszete, amely 1613-ban a magyar szentek galériájában – István, Imre és László mellett negyedikként – *Erzsébetet* szerepelteti, nyilvánvalóvá téve, hogy a négy legjelentősebb magyar szent között van a helye. A tíz évvel későbbi második kiadás *Szent Márton* és *Szent Adalbert* alakjával bővíti az

² *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről.* Szerk. J. HORVÁTH Tamás és SZABÓ Irén. Bp. 2001. (Középkori keresztény írók, 3).

³ *A néma barát megszólal. Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből.* Sajtó alá rend. MADAS Edit. Bp. 1985. 528.

immár erősen barokkossá alakított kompozíciót, s ebben is ott van *Erzsébet* alakja.⁴ Vársárhelyi Gergely perikópáskönyvének címlapján ugyancsak szerepel az első *Árpád-házi* női szent képe, ami kultuszának terjedését nyilvánvalóan erősítette.⁵

Mint köztudott, a 17. századi magyar katolikus költészetnek egyik népszerű témája lett a szentek kultusza, *Erzsébetről* is számos szép himnusz keletkezett, s ezek többnyire a nemzeti szentet ünneplik benne. *Hajnal Mátyás* 1642-ben, *Pozsonyban* kiadott, fametszettekkel díszített emblémáskönyvének egyik éneke, *Szent Erzsébet asszony napján* címmel a középkori verses officiumok és szekvenciák szólamait barokk pompával szólaltatja meg:

12. Magyarország szép nemes csillaga,
Asszonyi rend tiszteletes taga,
Ki szentséggel hamar kezet foga,
És közöttünk fényesen villoga.
2. Királyoknak nevezetes neme,
Erkölcsöknek tündöklő gyöngyszeme,
Kinek gazdag árja és érdeme,
Romlásunknak gyakran lón védelme.

A szöveg a továbbiakban a szent életének ellentétes helyzeteire utal, a királyi méltóság és az alázatosság, a gazdagság és szegénység kontrasztjait villantja fel: a „dicsőségnek magas pompája” és a „szegénység elvetett ruhája”, a „kevélység felemelt tornya” és a „sárnak fekete pora” feszül szembe egymással a metaforikus megjelenítés során, a textus retorikus-poétikus szerveződése révén. Nem hiányzik a fizikai munkát vállaló, valamint az emberi szenvedéssel mindig szolidaritást vállaló királyi sarj hagiográfikus toposza sem a szövegből:

8. Két kezét a nagy munkára adta,
Ujaival az orsót forgatta,
Szegényeknek ajtaját megnyitva,
S éhezőknek kenyerét nyújtotta.

Sokszorosan is követendő példaként jelöli meg a szerző *Erzsébetet*: ő az asszonyoknak „bölcs tanítója”, az özvegyeknek „jó útmutatója”, a leányoknak „nagy példaadója”, s ebben – miként arra *Holl Béla* utalt – a *Breviarium Strigoniense* latin nyelvű officiumának olvasmányait követi.⁶ A szent által a nemzetre hozott dicsőség motívuma viszont itt jóval erősebb hangsúlyt kap, mint a forrásként számbavehető szövegekben:

⁴ GALAVICS Géza: Későreneszánsz és korabarokk. In: *Művészettörténet – társadalomtörténet*. Bp. 1973. 51.; u. ő.: A barokk művészet kezdetei Győrben. *Ars Hungarica*, 1973. 114–116.

⁵ *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*. Szerk. BORSA Gedeon és HERVAY Ferenc. Bp. 1983. Nr. 1151.

⁶ *Régi magyar költők tára*. (Katolikus egyházi énekek 1608–165). XVII/7. Sajtó alá rend. HOLL Béla. Bp. 1974. 540. A szöveg ugyanitt, 116–117.

11. Országunknak drága szép plantája,
Őseinknek ékes unokája,
Nemzetünknek fényes koronája,
Szent hitünknek gyümölcsös szép ága.

A kifejezetten saját nemzeti szentnek tekintett Erzsébet követésére ad buzdítást az ének zárása:

12. Dicsekedjünk ily fő nemzetünkkel,
Lelki jókkal tündöklő szentünkkel:
Kit kövessünk bizvást életünkkel,
hogy övéle éljünk Istenünkkel.

Ez a szöveg később bekerült *Károni János Cantionale catholicum* című reprezentatív énekgyűjteményébe (Csik, 1676), ahol további két *Szent Erzsébet*-ről szóló ének társult hozzá. Közülük az első nem annyira lírai, mint inkább históriás-epikus jellegű, tanító célzatú alkotás, erénytani útmutatás, nyelvi megformálása nehezebb, darabosabb, mint a *Hajnal Mátyás* által közölt himnuszé.⁷ Ez főként a kórházi szolgálatot és aszkétikus életet vállaló szentet propagálja, szerzője és forrása egyaránt ismeretlen. A másik, rövidebb ének viszont ismét hangoztatja Erzsébet magyarságát:

Magyar Királytúl szármozván,
Nagy Herczegnek eladatván,
De Szent Erzsébet csak Istent szomjúzván:
éjjel és nappal, Istennek szolgált,
sok javaival sok koldúst táplált,
Sanyarúsággal Jézushoz közel járt.

A *Szent Erzsébet*-ről szóló katolikus egyházi énekek népszerűségét mutatja, hogy a 18. századi kéziratos gyűjteményekbe is bekerültek, így többek között a *Pannonhalmán őrzött Szoszna Demeter* énekeskönyvben (1714) és a *Zirci Apátsági Könyvtárban* található *Zirci énekeskönyvben* (1751–1766) is megtalálhatók a róla szóló szövegek.

A barokk kor iskolai színjátszásában is előfordult, hogy *Szent Erzsébet*-ről szóló darabot adtak elő, noha női főhősről ritkán írtak drámát a szerzetesek. 1639-ből egy ilyen tárgyú jezsuita drámáról van adat, 1689-ben pedig Kőszegen mutattak be egy jelenetet *Szent Erzsébet* csodatételéről.⁸

Annál bővebben szólnak a magyar nyelvű prédikációk az *Árpád-ház* női szentjének életéről, a 17. század közepétől szinte valamennyi nyomtatott beszédeggyűjteményben található *Erzsébet-napi beszéd*. Közülük ezúttal csupán kettőre utalunk, ezekben megmutatkozik a kései barokk vallásosság szentkultuszának számos jellegzetessége.

Az egyik *Csúzy Zsigmond* kötetében olvasható, a nemzeti szentekről szóló sorozat részeként. *Erzsébet* itt elsősorban az alázatosság mintaképeként jelenik meg, aki béketűréssel szenved el a reá zúduló csapásokat, az özvegyiséget, a vagyonából történő ki-

⁷ Uo. XVIII/15A, *Katolikus egyházi énekek*. Sajtó alá rend. STOLL Béla. Bp. 1992. 664–667.

⁸ VARGA Imre – PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században*. Bp. 2000. 97–98.

semmizést, s épp ezáltal magasztosul fel.⁹ Nem a szegényekhez leereszkedő irgalmas adakozó képe jelenik itt meg, miként a kor egyházművészeti alkotásainak többségében,¹⁰ hanem sokkal inkább az elesettekkel együttérző, együttszenvető, a „világnak tündér módon futamu hivságos gyönyörűségét” megutáló aszkéta alakja rajzolódik ki a népszerű prédikátor hallgatósága előtt.

A másik a Csete István és Gyalogi János nevéhez köthető szentbeszéd, amely a legmarkánsabban fogalmazza meg azt az erényhármasságot, amelyet a prédikátorok első-sorban Szent Erzsébet életének példája kapcsán tudtak megfogalmazni és propagálni. Az erről szóló tanítás a kései barokk kegyesség jellegzetes vonásait egyesíti magában: „Hogy a fejedelmi méltóság és a kereszténység egy székben elférhetnek, sőt a Krisztus törvénye sokkal is magasb szerencsére és dicsőségre emeli az ő követőit, példa legyen Magyarországi Szent Erzsébet, ki mentől mélyebben a Krisztus lábaihoz földi dicsőségét megalázta, koronáját leterítette, evangéliom igáját viselte, annyival magasb dicsőségre ment mennyen és földön, minden népek, nemzetek nyelvén szent királyné nevezetével tiszteltetvén. Akinek könyvén hármas korona íratatik jelül, hogy szüzességében tükör, házasságában példa, árvaságában az Isten házát világító fényesség lámpása volt.”¹¹

A szentekről szóló prédikációk érthető módon mindig a *genus demonstrativum* jellegzetességeit hordozzák, a *laudatio* alakzatait sorakoztatják fel. Erzsébet esetében ennek fő elemei: előkelő származás, gyermekkori áhítatosság, ifjúkori szüzesség, ezt követően példás házaselet, türelemmel viselt özvegyesség, adakozás, alázatosság, a szegények segítése, betegek gondozása, ferences lelkiség, a fizikai munka vállalása, empátia és felebaráti szeretet. Miként monográfusa fogalmazott: kvalitásai „egyidejűleg vonatkoztak a társadalom margóján élő nyomorultakra és a csúcson elhelyezkedő hatalmasokra”, s ez a középkori európai kereszténység eszméinek, értékrendjének pontosan megfelelt.¹² Ha még halványan, nem is mindig tudatosan, de egyre határozottabban kifejezésre jutott a rendkívül éles társadalmi különbségek enyhítésének igénye, az eredeti krisztusi szegénység és a gazdagodó egyház pompázatos életvitele közötti feszültség mérséklésének kívánalma. Erzsébet erényeinek többsége a legendairódomal ilyen jellegű – tehát korszerű – toposzai közé tartozik, a magyar király lányának eszményített képe mindezen túl még a nemzeti identitástudat katolikus változatának erősítését is szolgálta. A 17. század elejétől erősödő, előretörő katolikus egyház *Regnum Marianum* koncepciójába szervesen illeszkedett a magyar szentek kultusza, az iszlám ellen küzdő keresztény *Hungaria* 17. századi önszemlélete és nemzetközi reprezentációja egyaránt erőt merített az Árpád-ház szentjeinek példájából, így vált ekkoriban különösen is jelentőssé Erzsébet alakja, morális értékrendje, példázattá emelhető életvitele.

⁹ CSÜZY Zsigmond: *Zengedező sipszó*. Pozsony, 1723. 589. Erről részletesebb elemzés: TASI Réka: Magyar szentek ábrázolása Csüzy Zsigmond prédikációiban. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1998/3–4. 80–81.

¹⁰ KOSTYÁL László: Változatok egy témára: Árpád-házi szent Erzsébet. In: *A szentiszlélet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete*. Szerk. BARNA Gábor. Szeged, 2001.

¹¹ CSETE István – GYALOGI János: *Panegyrici sanctorum patronorum Regni Hungariae, tudniillik Nagyszonyról, magyar szentekről...* Kassa, 1754. 274. Modern kiadása: *Régi magyar prédikációk (16-18. század)*. Összeállította SZELESTEI N. László, Bp. 2005. 81–86.

¹² Sz. JÓNÁS Erzsébet, i.m. 154.

„...A METRUM TAJTÉKOS TARAJÁN...”

Az Aquincumi Költőversenyről

SZEPES ERIKA

A költő, a kor és a versforma

A költő, aki meghatározott korban él, személyében többszörösen meghatározottja a kornak: életanyaga, egzisztenciája, műveltsége, világértékelése, vállalt eszmerendszere függ tőle, de ugyanilyen mértékben befolyásolják a kor művészeti irányzatai is. Ezek között – minthogy költő – hatnak rá az abban a korban uralkodó műfajok, formák – versformák; az viszont már személyiségéből, alkotói habitusából fakad, mennyiben hagyja sodortatni magát általuk, vagy mennyiben képes a domináns tendenciák ellenében alkotni. (Önmagában egyik magatartásforma sem helyezhető előtérbe. Főként innen, Közép-Európából nézve. Késleltetett fejlődésünk során olykor levetett divatok követése is lehetett a magyar költészetben újítás, ebben az újító összekacsinthatott a vigyázó szemeit szintén a csodált nyugati mintára vető elit közönségével. Konfliktusba akkor kerülhetett az alkotó, ha új utakat keresve túllépett e közönség elvárásain.)

A modern európai költészet lényegében a könyvnyomtatás eredményeként vált különálló művészeti ággá: általa lett az énekszövegből olvasmány. Körülbelül egy bő évszázad kellett ahhoz, hogy a verseskötetek írói szembenézzenek ennek következményeivel. Különös módon a dallamtól magára hagyott vers önállósága kényszerítette ki alaposabb műgondot, hiszen a szövegnek egymagában kellett hibátlan ritmusélményt nyújtania. A dallam nem korrigálta többé a ritmushibákat. Így egészen a 17. századig senki nem vonta kétségbe – még maguk a költők sem –, hogy a vers az a művészileg megmunkált szöveg, aminek sorozatosan visszatérő, tehát érzékelhető-észlelhető, feszes ritmusa van. A 17. században, feltehetőleg az olasz *madrigálszövegek* hatására, amelyeknek fellazult ritmusuk volt, – ezt *énekvers* jellegük megengedte –, megváltoztak más népek költészeteinek, így pl. a franciának az egyes műfajokban használt versmértékei is: a *verses állatmesék* (pl. La Fontaine) és a komédiák (Molière) a madrigál típusú ritmusban, tehát egy kötetlenebb, hangsúlyváltó jambikus – ritkábban trochaikus – lüktetésben szóltak, amely kötetlenség abban állt, hogy a sorok szabályos jambikus (vagy trochaikus) ritmusúak voltak ugyan, de szótagszámaikban eltértek egymástól. A 19. században igen nevezetes alkotások születtek ebben a „szabadosabb” formában Németországban (Goethe *Faust*-ja), Oroszországban (Puskin, Krilov művei). A magyar vers még sokáig őrzi dallamhoz kötött eredetét: Tinódi krónikás énekét Eger viadaláról eleve dal-formában ismerjük, Balassi

verseinek jó részét *Ad notam* írta, jöllehet ő már tökéletes ritmusban verselt. A Balassi-strófa hatalmas divatja már a dallamtól függetlenedett vers uralmát jelzi.

A *Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!* figyelmeztetés inkább társadalmi, mint művészeti felszólítás volt: a 18. században a művelt Európához való felzárkózás igénye az antikos klasszicizálás egyre nagyobb tökélyre fejlesztését eredményezte. Batsányi maga költeményeiben gyakran szólít meg ókori példaképeket, idéz mottókat (pl. Horatiust: *Az európai hadakozásokra*; *A rab és a madár*; Catullust: *Egy szerencsétlen ifjú sírjánál*). S a *Marseillaise*-t elsőként magyarra fordító Verseghy költőtársa, *Szentjóbi Szabó László halálára* gyönyörű alkaiozsi metrumban írt gyászverset; szerzett még tanító jellegű disztichont (*Az igazi bölcs*); epikus költeményt *A tejárló menekéséhez* hexameterben; felszólító verset *Az igazsághoz* szapphikumban. A deákosok (Baróti Szabó Dávid, Rájnis József, Révai Miklós, Virág Benedek) a római költészet formakincsét ültették át magyar versbe. Földi János egy ritka ritmusban: jónikusban emelte magasba szeretett feleségét (*Enyim Juliska*; ezt a formát Csokonai is alkalmazza a *Tartózkodó kérelem*-ben).

Külön szót kell ejtenünk *Fazekas Mihály* klasszicizáló verseléséről, mert ő, aki minden antik mértékben írt, egy nagyszabású időmértékes költeményével hatalmas lépést tett a magyar nemzeti öntudat felébresztésére: megírta a magyar nép fiát népmesei szereplőből igazi nemzeti hőssé magasztosító eposzát, az addig csak görög és római hősöknek kijáró hexameterben (*Lúdas Matyi*). (Előképe lett ez a hős Arany *Toldi*-jának és *Petőfi János vitéz*-ének, amely eposzok szintén népi hőskről szólnak, de a nemzeti romantika életre keltésének korában a magyaros ütemhangsúlyos eposz mértékében, a felező tizenkettesben.) Csokonai fékezhetetlen temperamentuma minden mértéket és versformát megpróbált, a dionüszoszi misztériumok felelgetős kardaláig (*Bachushoz*), s a máig szinte páratlan hippónaxi metrumig (*Újesztendei gondolatok*), de nem volt hűtlen a magyar formákhoz sem: bőszödött az ütemhangsúlyos vers rafináltabb megvalósításaiban.

A magyar klasszicizmus leginkább *aere perennius* ('ércél maradóbb') patinájú emlékművét Berzsenyi emelte, nem elsősorban azzal, hogy a magasztos óda mértékeiben (alkaiozsi, szapphói, aszklépiadészi) írt, hanem azzal, hogy valamiképpen átlényegítette a pannon tájat hol göröggő, hol rómaivá („Sok Charybdis közt”, „Tarentum vagy gyönyörű Larissa”, „Tiburi forrás”, Camoena: *Osztályrészem*). Antik staffázst kaptak a versek a mitikus toposzoktól („Itt lelem Plátót, Xenophont s Iliissus / Mirtusa berkét...”, *Magányosság*; „Ádáz Erynnis lelke uralkodik [...] A Dardanellák bérczei dörgenek [...] Te Tirusoddal hajdani őseink [...] Ez tette Rómát föld urává / Ez Marathont s Budavárt híressé”, *A magyarokhoz*; „Más az Atridák ragyogó dagályát [...] S Tantalus-szájál”, *A jámborság és a közép-szer*). Tőle tanulta a magyar poézis az óda fennköltségét, pátoszatát, annak minden előnyével és hátrányával. A nemzeti romantika éppen a dagály miatt fordult el tőle, és formáiból csak a hexametert és a disztichont vette át (Kölcsy Ferenc: *Huszt*, Kisfaludy Károly: *Mohács*, Vörösmarty Mihály: *Zalán futása*).

A szabadon használt jambusok divatja Magyarországon a 19. századra teljesedett ki, az időmértékes változat feltehetően legnagyobb vállalkozásai Petőfi epikájában lelhetők fel. A *helység kalapácsa* szabálytalan soraival a hősi eposzok hexameterét figurázza ki, a drámai jambus (ötös, hatodfeles) alapjairól indul, ám azt merészen tördeli, variálja *Az apostol* című poemája. Lirájában ez a ritmika jellemzi a *Felhők* ciklust (ilyenek az *Erdélyben*, *Az őrült*). Ez a jambusvers természetesen nem az antik jambusversek (drámai trimeter, hippónaxi sor, choliambus, azaz sánta jambus stb.) rokona, hiszen azoknak a jambu-

son belüli kötöttségeik (helyettesítő lábak száma és helye) voltak, hanem az ún. hang-súlyváltó nyugat-európai vers magyar módra, azaz időmértékes megvalósításban történt átvétele. Magyaros ütemhangsúlyos változatát is kedvelte Petőfi (*Arany Lacinak*). Ez a félig kötött, félig szabad forma, amelyet a magyar verstan jeles képviselője, Horváth János „szabadсорú” versnek nevezett, mindmáig termékenyen tovább él.

Az európai költészetben közben tovább alakult a folyamat. Az eddig elemzett típusoktól világosan megkülönböztetendő az a vers, amely semmiféle sorozatos ismétlődést nem mutat, s a prózától csak az különbözteti el, hogy írásképe versszerűen tördelt, költői kifejezőmódja intenzívebb, tömörebb. Nehéz is elhatárolni a prózaverstől, vagy a rímes prózától (*makáma*). A mindentől felszabadított vers, a valódi *szabadvers* első klasszikusa az amerikai Walt Whitman, aki 1855-ben megjelentetett kötetével (*Leaves of Grass, Fűszálak*) hatalmas divathullámot indított el. A szabadvers 19. századi expanziójában jelentős szerepet játszottak a francia szimbolisták, akiknek lengyel származású teoretikusa, Théodore de Wyzewa így adta meg felmentésüket minden kötöttség alól: „...a rímek, a szabályos ritmusok sajátos fogalmi jelentéssel bíró határozott zenei módszerek; (...) ezután nem lehet előre a költőre kényszeríteni ezeket a dolgokat mint valami kereteket, hanem úgy kell felhasználni őket, ahogyan az általuk sugallt érzelmi változatok kívánják.” Émile Verhaeren szerint a vers igazi ritmusát a költői képek hordozzák, s a kötött hangforma [azaz a szabályos ritmus, Sz. E.] gátja a valódi ritmusnak, elvetendő hát, miként a kinőtt kesztyű: „A ritmus a gondolat mozgása. A költő számára minden gondolat, minden eszme – még a legelvonatibb is – képpen ölt formát. A ritmus tehát nem más, mint a kép mozdulata, alakulása, viselkedése... A ritmus a kép dinamikája vagy statikája. A régi szabályok – amelyek csak a szótagok számát és mértékét tartották szem előtt –, arra kényszerítették a költőt, hogy gondolatainak minden mozdulatát, alakulását és sajátosságát változatlan forma börtönébe kényszerítse... Szerencsés esetekben ez a forma úgy alkalmazkodott a gondolathoz, mint a kesztyű a kézhez; ám leggyakrabban nem következett be ez az alkalmazkodás... Az új költészetten elveti a kötött formát, az eszme-képnek megadja azt a jogot, hogy fejlődése során bontsa ki formáját, úgy, ahogyan a folyó alakítja medrét (...) A jó költő könnyedén élnek a formával, a többiek hiába erőlködnek. Legfőképpen az előrege-dett formákba zárközhatnak be, hogy egy re ócskábbá laposítsák őket banális gondolataikkal.”

Az új divatnak behódolókkal tekintélyes alkotók szegültek szembe: a metrikus költés-zethez ragaszkodó Verlaine és Mallarmé, de felvonultak ellene az irodalomelmélet kép-viselői is. Mallarmé a szabadverssel szembeni ellenérzése magyarázatában már a társadalmi okokat keresi: „Ne felejtjük el, hogy ingatag és kiegyensúlyozatlan társadalomban nem lehetséges kiegyensúlyozott művészet, végleges művészet. E befeljeztelen társada-lom talaján – a lelki nyugtalanságok társadalmában – az egyéniség megmagyarázhatatlan igénye születik, amelynek közvetlen tükrözése a mai irodalom. Közvetlenebbül szólva, napjaink újításait az a felismerés magyarázza, hogy a vers régi formája nem föltétlen egyedül és mozdulatlan, hanem csak használható eszköz jó versek szerkesztésére...”

Amint polgárjogot nyert azonban a szabadvers a modern költészetben, – sőt kezdett tömegesebbé, szokványosabbá válni a kötött versnél –, a józanabb megfontolások kaptak hangot, mint amilyen T. S. Elioté: „...a vers misztériuma nem az egyes sorokban rejlik, hanem az egész versben. Csak ezt szem előtt tartva közelíthetjük meg a szabályszerű szerkezet és a szabadvers sokat vitatott kérdését (...) A legkönnyebben megragadható

építmény az olyan formáké, mint a szonett, az óda, a ballada, a villanella, a rondó vagy a sestina. Néha úgy vélik, hogy a modern művészet leszámolt ezekkel a formákkal. Én a hozzájuk való visszatérés jeleit láttam, és valóban azt hiszem, hogy a hajlam a feszes, sőt bonyolult formákhoz való visszatérésre nem szűnik meg (...) Csak rossz költő üdvözölheti a szabadverset a formáktól való megszabadulás gyanánt." Egy másik, ezzel egybehangzó vélemény: „Ha a tartalom azt kívánja, írjunk csak bátran hagyományos formában. A kötetlen ritmus, a költői improvizáció versformái mellett szonettek is, jambikus sorok is születnek (...) Mostanában kezdem azt hinni, hogy bizonyos egyensúlyra: a formák szintézisére kell törekednünk.” (Eduardas Mieželaitis litván költő)

És az értékelés libikókája szabadvers és kötött vers között folyamatosan billen ide-oda. Alacsonyabb rendűnek tartotta a szabadverset W. Kayser, a neves svájci német teoretikus is, aki a 20. század közepének szabadvers uralta költészetét „különleges mélypontként” értékelte. Szerencsétlenül társult ehhez az elutasító állásponthoz a konzervatív marxista irodalomelmélet, amelynek képviselői szerint a szabadvers „a burzsoázának azt a végső, anarchikus jellegű kísérletét tükrözi, hogy megszabaduljon mindennemű társadalmi viszonytól e viszonyok negációja által.” (Ch. Caudwell)

Szabadság és kötöttség a 20. század első évtizedeiben Magyarország

Miután a „szabadsorú vers” már a 19. században nálunk is utat tört magának, kettős hatást váltott ki. Egyrészt a Párizs felé forduló Nyugatosok, ellenhatásként, visszatértek az európai tradíció kötöttebb formáihoz (ezt a hagyományt Ady sem szakította meg, csak gazdagította sajátosan kialakított szimultán verselésével, valamint az archaikus magyar formák felélesztésével), főként a szonetthez és a jambusvershez. Már ez is jelzi, hogy a tradícióhoz való visszafordulás két irányban történt: a „valódi” görög-latin klasszikus formák ill. a nyugat-európai verselés felé (amely főként a fentebb tárgyalt jambusvers, szabadon vagy különféle strófaformákban). A Nyugatosok klasszicizálása együtt indult a századdal: Babits meghirdette a klasszikus görög-római hagyomány felelevenítését, visszanyúlva egyenesen az ókori költészethez és nem annak felvilágosodás-kori utóéletéhez. Rögtön megszólalásakor, első kötetének élén áll az *In Horatium*-vers, római példaképe versrészletének mottójával, a versben pedig így vall a költő:

Minden e földön, minden e föld fölött
folytonfolyvást, mint csobogó patak
s „nem léphetsz be kétszer egy patakba”,
így akarák Thanatos s Aiolos.
Ekként a dal is légyen örökkön új,
a régi eszme váltson ezer köpenyt,
s a régi forma új eszmének
öltönyeként kerekedjen újra.

Babits első éveinek költészete – az első két kötet – egészében a klasszicizálás kiteljesítéséért készült, tetőpontként az 1911-es *Laodameia*-val, ami a maga nemében – antik

mítosz feldolgozó, antik típusú dráma, a görög dráma minden versmértékével az annak rendelt dramaturgiai helyen – egyedülálló a magyar költészetben.

Kortársai és barátai közül Juhász Gyula Anakreon és Ovidius sorsát érezte a magáéval rokonnak, s az ő mértékeikben és modorukban szól igen sokszor. Kosztolányi antik témájú verseiben inkább a szonettet és a kötött sorfajú jambust használja. Két kiemelkedő kivétel van e versmértékeken túl: a *Boldog, szomorú dal* különös anapestikus lejtést dobol, aminek alapja egy anapestikus *kólon* (azaz egy meghatározott hosszúságú anapestikus ritmuselem): X – U U – U U – –, illetve a *Marcus Aurelius*, amely szintén kólonvers: egy olyan szerkezet, amely két kólon (egy hatszótagos X – U U – és egy ötszótagos – U U – –) egymással való variációiból építkezik.

Ez a klasszicizálás hatalmas fordulatot vett az első világháború idején, amikor a *poeta doctus*, a klasszicista ideált zászlóként lobogtató Babits még megírja disztichonokban, az antik *idill* mértékében, ellenpontot képezve, a *Május huszonhárom Rákospalotán* című versét (1912. május 23-24.), a *Miatyánk* már zaklatott, rapszodikus, ritmusváltó vers (1914. ősz), többféle antik mértéket vegyít – többségében az alkaioszit – a *Recitativ*-ban (1915. tavasz), a *Húsvét előtt* pedig csak szórvány időmértékes elemeket (itt is leginkább alkaioszit) görget (1916. március). Az 1918. májusi *Előszó* határozottan új útra lépve a Walt Whitman-i hosszú sorokban kúszik kínlódva előre, megdobogtatva bár helyenként időmértékes ritmussal (*Tremolo*, *Mint különös hirmondó*). Szabadvers a *Fortissimo* (1917), az *Éji út* (1917–18. telén), a *Strófák egy templomhoz* (1918. tavasz), az *Új esztendő* (1918), az *Egy filozófus halálára*, *A jószág dala* (utóbbinak nem véletlenül ez az alcíme: *Versek, darócban*, kiem. Sz. E.), bár Babits nem szánta őket szabadversnek, – az ő véleménye szerint minden vers jambusvers, amelynek vége jambikus lejtésű, ezeknek a hosszúverseknek jó része ilyen –, de szabályosan visszatérő elemként nem lelhető fel bennük a jambus. Csapongó, vad, kiegyensúlyozatlan versek. Mint maga mondja egyik címében: *Dal, prózában* (1918. április). Olyanok, amilyeneknek Mallarmé leírta a kiegyensúlyozatlan társadalom verseit.

Eközben, és főként a háború után, mozdul a magyar avantgarde: Kassák Lajos, Barta Sándor, Palasovszky Ödön, Komlós Aladár, a párizsi avantgarde forradalmi lázadását hozzák a háborúgyötört Magyarországra. Tiltakozásuk egy ideig együtt szól a megrendült Babits fájdalmas hangjával, de annál keményebb, karcosabb, harsányabb verseik teljesen szabadversek. Mindüknél más-más izmus a legerőteljesebb: Barta a futurizmust és az expresszionizmust használja önkifejezésként, Kassák e kettő mellett még a dadaizmust is, Palasovszky a futurizmust és a dadaizmust, Komlós leginkább az expresszionizmust. A friss hang magával ragad néhány fiatal, köztük József Attilát és Radnóti Miklóst. József Attilát leginkább a szürrealizmus látásmódja éri egy életre meghatározóan, Radnóti korai költészetét az expresszionizmus. Kettejük szabadverseiben kezdettől fogva jelen van, és az idővel egyre erősödik a realista látásmód is, s az izmusoktól gazdagodott versvilág pedig – a Nyugatosok költészetével párhuzamosan – kezdi újra felvenni a kötött formákat.

József Attila egész életében – a kizárólagosan szabadversben megszólaló viszonylag rövid periódustól eltekintve – igen sok tradicionális formát használt, főként szonettet, és élete végén, a betegség előre haladtával, a mozgalmából való kirekesztettséggel párhuzamosan, a formaversek hegemon helyzetbe jutottak. A költő, a legtudatosabb magyar költők egyike, megadja a láttelelet:

Csak egy bizonyos itt – az, ami tévedés.
Még jó, hogy vannak jambusok és van mibe
beléfogóznom...

(Szürkület)

A fordítottja történik itt, mint a századelőn, ahol a merevvé, kiürültté vált ritmusok, megkövült formák börtönbe zárták a szabadon szárnyalni vágyó szellemet. Most, a szabadvers túlbujánzása idején és után, felismerve azt is, hogy a forradalminak indult (és nem csak szabadverset használó, mert Majakovszkij lesznycái nem azok) orosz futurizmussal párhuzamosan az olasz futurista Marinetti a fasizmus ideológiájának megfogalmazójává, propagálójává lett Mussolini Itáliájában, a szabadosságra torkolló szabadságból a rendre kezdett vágyakozni a költő, akinek a számára a rend és a szabadság egymástól elválaszthatatlan szükségletek voltak

De ugyanide jutott a háború ellen szabadversben – a tiltakozás megszólaltatásának eszközével – szavát felemelő Babits is, aki túlélve az első világháborút, ismét stílust vált. „Miután fölfedeztük a világ sötétebb oldalát: most újra fölfedezni hozzá az egész világot, a maga teljességében, elhanyagolt lelkiségével s már-már elfeledett fényességeivel együtt: mi más ez, mint út az új klasszicizmus felé?” – írja 1925-ös tanulmányában (*Az új klasszicizmus felé*). És másfél évtizeddel később, a nemcsak sejthető, de tudható újabb háború rémképeitől gyötörve, a betegség és a halál félelmével eltelve már nem a klasszika hideg szépsége élteti, hanem egy megtisztult embereszmény, amelynek megvalósításához fontossá vált Babits számára a minél tisztább rend és az egyszerű, díszítetlen forma, a nyugat-európai jambus:

...s úgy hordom régi sok hiú szavam
mint a tévelygő ár az elszakadt
sövényt jelzőkarókat gátakat.
Őh bár adna a Gazda patakom
sodrának medret, biztos úton
vinni tenger felé, bár verseim
csücskére Tőle volna szabva rím
előre kész, s mely itt áll polcomon,
szent Bibliája lenne verstanom...

(Jónás imája)

Radnóti más úton jutott el a formaélményhez. Szabadverses-avantgardos korszaka után 1933 februárjában a Szegedi Egyetemen előadást tartott *Az új magyar költészeti és irodalmi problémák* címen, ebben érintette a szabadvers kérdését is. 1934. július 9-i naplójegyzetében már formaválságról panaszkodott. Ekkor még szembeállította saját verseit Babits formai tökéletességével. Próbálkozni kezdett kötött versekkel – először, Kassák mintájára, az időmértékes verslábakkal vegyített szabadverssel. Saját, belső irányultsága azután afelé a kör felé vonzotta, amely az antikvitásnak egy egészen más élményével ajándékozta meg, mint ami Babits hűvös klasszicizmusát jellemezte. Barátai bevezették a Kerényi Károly által 1930-ban alapított *Sztemma* ('Koszorú') körbe, amelyet az addigra már Európa szerte híres ókortudós szervezett klasszikus filológus, néprajzkutató, vallás-

történész, művészettörténész, régész és irodalmár fiatalokból. A kör kiadványa volt az 1935–1939 között megjelent *Sziget* című időszak kiadvány (összesen három száma jelent meg, a szerkesztésben munkatársai voltak Brelich Angelo, Dobrovits Aladár, Gulyás Pál, Hamvas Béla, Körmendi Dénes, Németh László, Prohászka Lajos és Szerb Antal). Kerényi az egyre erősödő háborús fenyegetettséggel, a fasizálódó nacionalizmussal a humánus szellemi fegyverét segítségül hívva akart szembeszállni, és ehhez hívta bajtársul barátait. A *Sziget* három számán kívül terveztek egy *Kétnyelvű Klasszikusok* sorozatot, amelynek első kötete, a *Horatius Noster* 1935-ben jelent meg. Kerényi választása nem véletlenül esett Horatiusra: paradigmát látott benne saját korukra, életükre, még művészetükre, verselési gyakorlatukra – szabadvers és kötött vers problémájára – is: „... a költőt nem a formátlanokkal való rokonsága teszi költővé, az alkotót nem hasonlósága azokhoz, akik belső gomolygásukból az alkotásig nem jutottak el.” Majd: „A nagy európai költészetet ez a két erő alkotja: a formáló és a felidéző erő. Az első az, amit Berzsenyi így nevezett: hellénika. (...) A romantikus és az akadémikus költészet ezt elfelejtette, mert az uralkodó erő a romantika volt. (...) Valamennyi európai nemzet számára ez a költészet teljessége: hellénika és romantika együttese (...) hogy a költészet teljes legyen számunkra, kellett és kell nekünk Horatius. (...) A horatiusi forma éppen Berzsenyinéél teljesen jogosult: őbenne ott is, ahol a legmegszelídültebb, feszülnek még az átélt viharok és az édesség, amely legnyugodtabb költeményeiből árad, a teljességében elnyugvó erőnek édessége. Horatiusban a feszültség egy síkkal mélyebben honol: nem az egyéni, hanem a római élet síkján.” A római kor lényegét Kerényi ebben látja: a rómaiság (*Romanum*) és az „emberség” (*humanum*) kultusza.

Lényeges dolgot mondott ki ezzel Kerényi, habár e kettősség első római megfogalmazóját, Cicerót nem említette. Cicero alkotta meg a görög Menandrosz (i. e. 3. század) Euripidészről átvett *hellénidzein* kifejezése nyomán a *humanitas* ill. a *humanismus* szavakat: Euripidész a szót a görög módra, azaz hazafiasan – tehát nem barbáru – jelentésben használja, Menandrosznál a kifejezés az emberi módra viselkedést jelentette. Cicero értelmezésében a szó kettős jelentésű: jelenti egyrészt a görög kultúra ismeretét és elsajátítását (ez Kerényi hellénika-kifejezésének megfelelője), másrészt az emberi módon viselkedést. Horatius esetében a *Romanum* felel meg a *helléniká*-nak, a *humanum* az emberi módon viselkedésnek. És ez a kettős értelmű szó nyer újra értelmet és létjogosultságot a háború küszöbén álló Európában és Magyarországon. Horatius látomása kora Rómájáról egy gyökerében megromlott, pusztuló világ, amelytől az istenek rég különváltak, és nem hatják át fenntartó erejükkel. Másfelől Horatius vizionálja a „Boldogok Szigétét”, az örök aranykort, amelyet Juppiter elkülönített az istenek számára lakóhelyül és tiszteletük színteréül. Ez a *sziget-mitosz*: látomásszerű tudomás arról, hogy a tisztaságnak, a boldogságnak van valahol helye a kozmoszon belül, sőt ez a hely az egyedüli és az igazi kozmosz, a világ mindenütt máshol mállik, romlik és a vége felé rohan. A 'sziget' felé való fordulás kétségtelenül a legteljesebb, föltétlen, végleges elítélést és lemondást fejezi ki azzal a világgal szemben, amely nem 'sziget'.”

Ez a 'sziget' pedig Kerényi Sziget-mozgalma: a mindkét (műveltségi és viselkedési) értelemben vett humanizmus megnyilvánulása az „ordas eszmékkel” szemben. Szövegsége 1935-ben *Horatius*, a *Noster*, majd 1939-ben a *Pásztori Magyar Vergilius*, amely kötetben a másik nagy római költő életművéből a 'szigetlakók' az idilleket választották ki, ellenpontban a háborúba lépett Európával. A *Horatius Noster* idején Radnóti már ír idő-

mértékes verseket, fordít más antik költőket, de a Horatius-kötetben fordítása még nem jelent meg. A *Pásztori Magyar Vergilius* számára Trencsényi-Waldapfel Imre felkérésére már fordítja is a IX. eclogát. A *Horatius Noster*-ből azt ismeri meg, hogy „A cél nem egyszerűen... visszatérés a természethez, hanem a *természetes és művészi társas életforma*... [kiem. Sz. E.], az alkaiozsi és a szapphói dal az aiol nemesség társas életéből fakadt – Horatiusnak arra való ösztönzés, hogy egy hasonlóan szerves szellemi életforma fakadjon Itáliában.”

A Vergilius-ecloga fordításának eredménye a magyar líra páratlan gazdagodása: Radnóti nyolc saját eclogája, és az eclogák idején keletkezett többi antik időmértékes vers (*Nyugtalan órán; Mint a halál; Nyugtalan őszül; Rejtettelek; Száll a tavasz...; Éjszaka; Tétova óda; Tél; Halott; Álomli táj; À la recherche...*). És köztük egy olyan vers, ami arról tanúskodik, hogy Radnóti – korábbi elméleti alapvetése és főként a Kerényi-körben magáévá tett világszemlélettel az antik humanista kultúra értékeit őrző saját verseinek születése után – megerősödött meggyőződéssel fordult az időmértékes versformákhoz, amelyek számára nyelvünk, kultúránk olyan kincseivé váltak, amelyeket tőle – szabadságával és életével együtt – el akartak rabolni. Ő, *régi börtönök* című verséből idézek:

A valóság, mint megrepedt cserép,
nem tart már formát és csak arra vár,
hogy szétdobhassa rossz szilánkjait.
Mi lesz most azzal, aki míg csak él,
amíg csak élhet, formában beszél
s arról, mi *van*, – ítélni így tanít.

(1944. március 27.)

Közjáték: a Lobogónk, Petőfi! program

A háború kimenetelét mégsem a toll, de még csak nem is a kétféleképpen is megvalósított humanista ideál döntötte el, hanem – amiként azt a történelemben mindig – a fegyverek. Nem sokkal a békekötés után, úgy 1948-tól – új korszak jött, amelyben a művészetet nem bízták rá önfejlődésére, hanem diktátumokkal alakították: a népies szocialista realizmus költészeti megteremtésére az ütemhangsúlyos magyar verset találta a legmegfelelőbbnek a kultúrpolitika. És természetesen annak is legegyszerűbb formáit, főként az azóta kellemetlen holdudvarú *felező nyolcast*, amelynek ritmusában remek rig-musokat lehetett faragni, imígyen:

Gyűjtsd a vasat és a fémét,
Ezzel is a békét véded!

Az efféle formában és minőségben született, könyvtárakat megtöltő versezetek riasztóan hatottak a diktátumokat nem kedvelő költőkre. Azok közül, akik ezzel szemben a szilenciumot vállalták, igen sokan inkább műfordítás irodalmunkat és gyermekköltészetünket gazdagították. Itt kell hangsúlyosan kiemelnünk Weöres Sándort, aki a világ (csaknem) minden nyelvéről készített műfordításokat, (talán legnagyobb bravúrja a szanszkrit

Dzsajadéva *Gítagóvindá*-jának páratlan átültetése egy különös ritmusban, a ganavritta, azaz moraszámláló vers lüktetésében). Mindezeket a ritmusokat saját költészetében is megvalósította, méghozzá nem is egyszerű átvétellel, hanem megújítva őket azáltal, hogy ötvözte velük a magyar ütemhangsúlyos verset, így teremtvé meg a világon egyedülálló magyar szimultán verselést. Ennek eredményeit mind felnőtt, mind gyermekverseiben olvashatjuk.

A *Lobogónk, Petőfi!* program túlélte 1956-ot, minthogy a szocialista realizmusról alkotott elképzelések nem változtak még jó ideig. A diktátum görcse lassan kezdett oldódni, és feloldódását egy szabadgondolkodó, költészetét szabadabb irányba lendítő, fiatal költőkből szerveződött csoport együttes jelentkezése, a *Tűz-tánc* antológia (1958) mutatta hangsúlyosan: a fordításokon nevelődött ifjak a szabad Nyugat avantgarde formáit, a gátakat nem ismerő szabadverset hozták friss lendülettel. Az antológia megítélése nehéz helyzetbe hozta a dogmatikus ítéseket: ezek a fiatalok – eszméiket illetően – mind baloldaliak voltak, megfogalmazásmódjuk viszont a „dekadens imperializmus formátlanságában” jelentkezett. (Nevezzük meg a legjelesebbeket: Garai Gábor, Váci Mihály, Ladányi Mihály.) Garai fordításokon csiszolódott és érlelődött formakultúrája későbbi költészetében visszatért, majd élete végén, csalódva korábbi hiteiben és eszményeiben, legelkeseredettebb korszakában ismét szabadversben szólaltatta meg alteregóját, a modern szereplőre e korai megtestesülését (*Dr. Valaki töprengései*). Ladányi Mihály, a 20. századi vágánspoéta, tudatosan hártott el magától minden formát. A szonettől való tartózkodását – rá jellemző inverz iróniával – szonettben kesergi el:

Mért nem telik erőmből nékem arra,
hogy olyan költő legyek, aki tetszik,
ki lány dalt penget állva és guggolva,
bár örömeből üröme kitetszik,

ki bánatát könnyed szonettbe tojva
a kávéházban zengőn kotkodácsol,
hol bátran nagyot köszön jobbra, balra,
s ettől dicsőség kel ki a tojásból.

Nincs ellensége és nincs olvasója,
fenséges fejét égre vetve hordja,
bár ha csüggesztené, az volna talány,

akihez mint borbély, szabója,
határidőre érkezik a múzsa,
ki Párizsban volt egykor utcalány.

(Szabályos költemény)

A *Lobogónk, Petőfi!*- program leggyakoribb mértékét, a felező nyolcast is elutasítja:

... mert nem azért születtem, hölgyeim és uraim,
hogy lágy ósinyolcasokat sírjak a Holdról,
amiktől elérzékenyülnek a hivatalokban a hivatalnokok,
egy hősi dalt,
mert a világ nincs kipárnázva eléggé hivatalnokokkal...
(Fohász)

Szabadverseiben – mint e fenti példában is – sajátos lüktetésű, az intellektuális tartalmat leginkább kiemelő prózaritmus figyelhető meg.

A parttalanul áradó, kötetlen szabadvers *nem tartozott a támogatott kategóriába*. További együttes fellépésüket nem is engedélyezték. A 60-as évek közepétől az erőltetett népiesség iránya lehanyatlott, helyette kétféle választási lehetőség kínálkozott: a visszatérés az antik és a nyugat-európai hagyományokhoz (azaz az időmértékes költészet), illetőleg a szabadvers vállalása. Ebben a korszakban (1965–1980-as évek eleje) a végre szabadon megjelenhető szabadvers minden korlátot ledöntő hulláma áradt szét a magyar költészetben (vadvízei egészen az értelmet elutasító költészet érvényesítéséig (pl. *Ver(s)ziók*, Magvető, 1982) törtek utat maguknak. A nyolcvanas évek közepén, amikor a szabad (sőt szabados) már veszített vonzerejéből, az arány a formaversek javára változott, majd a 90-es évek legelején a formaversek előnyben részesültek a szabadversekkel szemben. Mára a formaversek dominanciája egyre erősödik.

Hagyomány és újítás

Milyen okai lehetnek ennek a változásnak? A legáltalánosabb válasz a hatás-ellenhatás törvényével érvel: az újnak induló és illetéknéppen vonzó, divattá váló és divatként burjánzó jelenségek egy idő után elveszítik érdekességüket, és át kell adni a helyüket valami másnak, ami nem ritka esetben a réginek – *mutatis mutandis* – visszatérését jelenti. Kontinuitás és diszkontinuitás dialektikus egységét, illetve hagyomány és újítás folytonos egymásra következését látja ezekben a folyamatokban az esztétika.

Túlmenően azonban ezen az általánosításon: mint minden művészi megnyilvánulás mögött, – amiként erre Mallarmé olyan éleslátóan rávilágított –, úgy ennek a változásnak a háttérében is formálódott valami a környező világban, társadalomban, ami a vissza-klasszicizálódás folyamatát megindította. A költők – minden kor legérzékenyebb szeizmográfjai – észlelték és meg is fogalmazták irányváltásuk okát: kibontakozni láttak egy újszerű világot, amelynek körvonalai, értékrendje még nem voltak tisztán láthatók. Értékvesztésről, elbizonytalanodásról sok írás jelent meg, beszélgetések hangzottak el a 80-as évek eleje óta, nem volt hát ismeretlen az a szorongás, amiről a költők tudósítanak. Egészen pontosan, tisztán regisztrálták a tényt, és indokolták is: rendet keresnek a rendtelenségben, biztonságot a bizonytalanságban, s hogy ne kerüljek az „utólag mindenki lehet okos” gyanújába, megszólaltatom ez ügyben a költőket, közülük is elsőként Nagy Lászlót, aki már a 70-es évek végén született versében, a *Hószakadás a szívre* címűben megrendítő bizonyosságot tesz:

Verssorok verssoraim
ti lehetetlenbe kapaszkodók
ti is akár a katonák

A verskezdet egyértelműen kötetlen, az első két sorban nincs semmiféle ismétlődés, visszatérés. A harmadik sor már ismerősen dobol a fülünkben: *felező nyolcast* formáz, ami viszont még nem tenné verssé a költeményt, ha nem térne vissza ritmikusan ismétlődve. Ám a felező nyolcas és a vele párba állított másik sorfaj, az 5/4 ill. 4/5 tagolású kilences végigkíséri a költeményt. Mitől válik verssé a szabadversként induló költemény? Attól, hogy a verssorok egy *tertium comparationis* (két hasonlító között a bennük közös harmadik elem) – a sor – segítségével rendbe állnak („ti is akár a katonák”, és ebbe a rendbe, mint lehetetlenbe kapaszkodnak bele.

Fábrí Péter *Napforduló* című, 1986-ban megjelent kötetében az antik formák mindegyikében megpróbálja erejét, nemcsak szolgálai átvéve, de igen sokszor leleményesen variálja és megújítja is a ritmusokat (több a külön-külön sorából alkot újszerű strófát, sortöredékeket önállósít vagy társít szokatlan elemekkel, és ő is többnyire szimultánna teszi az időmértékes verset). Mindezt nem a formabravúr kedvéért, hanem költői hitvallásból, amely ismét a rend és a forma utáni vágyódásról szól. Egyértelműen fogalmaz: a rendet immár az örök klasszicizmusban találja meg, az alábbi példa éppen aszklépiadészi strófában:

Míves munka a vers, ritmusa rendtevé,
nyelvek dallamait rendezí értelem,
jaj, mert retteg a szív, lakja a félelem,
s így tán enyhül a szenvedés.
(*Ars poetica doloris*)

A kilencvenes évek végére a formavers csaknem teljesen kiszorította a szabadverset, és ha kimondatlanul is, de feléledt az a régi vélekedés, hogy nem költő az, aki nem tud versformában írni. A leggyakoribb formák az antik görög-római strófák (*alkaioszi, szapphói, aszklépiadészi*), a gúnyversek csaknem mindig disztichonban szólnak, és a levelek, epikusabb költemények formája általában a hexameter.

Az aquincumi példa

Az antik kultúra nem csak a szó útján hagyományozódott, hanem tárgyi emlékek formájában is, ezek pedig talán még becsesebbek torzó és rom voltukban, mint teljes pompájukban, mert mintha arra intenének: feltöbb gonddal forduljunk feléjük. Az értékmérés nem csak hivatali kötelessége az Aquincumi Múzeumok munkatársainak, hanem szenvedélye is: így született meg a szervezésben fáradhatatlan Papp János közreműködésével 1998-ban az a terv, hogy a még meglévő antik romok között keljenek életre a régi múltat megidéző, a vele való kapcsolatunkat tanúsító, antik formájú versek. Az első év kötött témája a múzeum becses kincse, a víziorgona volt, róla zengtek magasztos hangvételű költemények, de már az első évben kiütközött a költők hajlama – legalábbis azoké, akik

az Aquincumi Költőversenyre évről évre beneveztek –, hogy tollhegyre tűzzék napi életünk visszasságait, nehézségeit, gondjainkat. Ez is antik örökség: a szatíra műfaja kedvelt volt már az ókori Görögországban is (legragyogóbb képviselője *Lukianos*), de a számunkra követendő példaként magasodó csúcsokra Rómában jutott, ahol többek között megírta a maga Satyráit Horatiusunk is (a *Noster*), és főként az a Juvenalis, aki kimondta, hogy „*Difficile est satyram non scribere*”, azaz nehéz szatírát nem írni olyan körülmények között, amelyekről igazi, felelősen gondolkodó költő csak szatírában írhat. Ez a két vonulat: a kulturális kincsnek kijáró a magasztos hangvétel, illetőleg az azonnali reagálás életünk fordulataira mostanáig meghatározója a versenyeknek.

Már 1998-ban példát szolgáltatott erre Botár Attila, aki szinte egy napilap gyorsaságával reagált Horn Gyulának a senki hivatalos közeggel vagy illetékes intézménnyel nem egyeztetett, a választási kampány részeként tett demagóg ígéretére, szembehelyezve a látszólagos adomány értékét az ország nyugdíjasainak tényleges állapotával (*Óda a repülésről*). Lászlóffy Csaba alkaioszi formában írott, nagyigényű verse szeretve tisztelt elődjével, Karinthy Friggyessel vitázik annak világérzést, korhangulatot összefoglaló hatalmas költeményéből kiindulva, címében is megidézve a művet (*Számadás a tálentomról*), hitről, reményről, a közös sorsunk iránt érzett aggodalomról. Az alkaioszi forma jelzi a mondanivaló súlyát, mélységét, a modern, mintegy a beszélgetés közepébe belevágó verskezdetet a mű keletkezési idejét (1998).

Az újdídekari Tari István a határokon túl élő magyarság sorsát a verskezdetet iróniájától a zárás tragikusságáig, a hazátlanságtól a tömeg megvásárolhatósága és megalázottsága miatt érzett keserűségig feszíti (*Kiadó a keresztút*).

A II. Aquincumi Költőverseny témáját az a Janus Pannonius-vers ihlette, a *Pannonia dicsérete*, mellyel az antik és a jelenkori magyar művészeti élet közé egy harmadik művelődéstörténeti korszak is beiktatódik: az a reneszánsz kor, amely felelevenítve az ókor egyik nyelvét (a latint) és kultúráját (versformáinak egyikét) példát adott az ókor mindenkor aktualizálására. Janus verse erre az egyik legjobb példa: valóban Pannónia dicséretét írta meg, – igaz ugyan, hogy azért dicséri meg hazáját, mert olyan remek fiat sarjasztott magának, mint amilyen ő –, így büszkeség és irónia sajátos vegyületét olvashatjuk, ráadásul annak tudatában, hogy Janus korában azért mégiscsak volt egy igen remek fia a hazának, akit történetesen Mátyás királynak hívtak... Rigó Béla verse századokat ível át egy verscím és két monogram segítségével: Janus országát és József Attila hazáját veti egybe. Az azonos témát két versformában is megfogalmazza: az első a *gnóma*, a bölcsmondás mértéke, a *leoninus*, azaz a megrímelt *disztichon*, a másik a magasztos *alkaioszi strófa*, amelyet a himnikus megszólítás után a nyomor ránt le a legfenségesebből a legalantasabbra. (*Pannónia dicsérete, avagy háltak az utcán*) Rácz Gábor is társít még egy harmadik korszakot a pannon tárlathoz: ő Babitsot idézi a mottóval, s a mocskonszennyen átvezetve a verset egy reménytelen lemondással vesz búcsút minden álmunktól, tervünkől. (*Pannónia dicsérete*) Magyar László András saját életének reménytelenség és kudarcán keresztül mutatja be az élhetetlen országot (*Monológ*).

Eörsi Sarolta a „pacal-világ” (a plázákat becézik így a fiatalok) akkori legújabb monstreművét, a Mammutot verseli meg buta-szöke-nő csiviteléssel, kedvesen, szellemesen, s az irónia legmosolygósabb fajtájával jelzi, hogy ezekben a plázákban csak a szöke-nő típus érzi magát otthon (*Tegnap voltam a Mammutban*). Rózsa Dániel verse volt az egyetlen, amelynek életérzése nem a pusztulás, hanem az élet felé keresi az utat a világ élő jelen-

ségeiben, miközben az emberiség közege, a hatmilliárdos tömeg az öröm teljes hiányában zárkózik magába. (*Egyszeri ármények*)

A 2000-ben megtartott verseny meghatározatlan témájú, de kötött műfajú volt: szatírárt kellett írni. A művek nem igazán adtak alkalmat a derülésre, elnéző mosolyra: nem apró bottladozásainkon, tévelygéseinken, kisszerű, nevetséges szokásainkon élcelődtek, hanem az élet sötét bugyraiba merültek alá, így adózván hívebben elődeiknek, az antik szatíra mestereinek, akik Arkhilokhosz dühétől Martialis fájdalmas szúrásain keresztül jutottak el Juvenalis mások számára is követendőnek tartott szatíráiról *ars poetica*-jáig. Olyan korról írtak a mi költőink is, amelyről nem lehet nem szatírárt írni, s ha szatírárt akartunk hallani, ne lepődjünk meg azon, ha költőink a bugyrokba való alámerülés során rozsdás dobozokba és bűzlő macskatetemekbe botlanak. E művekben a komikus hatást az Arisztotelész által megfogalmazott katarzis-elmélet egyik kulcsfogalma, a *felismerés, ráismerés* keltette: ismerős dolgok kerültek elő a szatírákban: hogy szépséges hazánk romoktól, rongyoktól, szeméttől, eldobott övszerektől bűzölög; lakóit sok más fontos dolog helyett az izgatja, annak a megvitatásától zajos a város, hogy ki lakja jogosan ezt a hont, milyen származás, vallás, csoportérdekhez tartozás szükséges ahhoz, hogy valaki honpolgárrá, sőt: *polgárrá* minősíthessék (Gyimesi László két verse: *Bámul a báva bakancsos...*, és az identitás-vers: *Egyszerű ez*).

Megtudhatjuk, hogy ugyanaz az otthoni, kemény szűrővel, nehéz próbákkal kiválasztott, kiemelkedő tulajdonságokkal rendelkező polgár miként ismerzik meg külföldön modortalan viselkedéséről, ápolatlanságáról, a nyelvtudás hiányáról (Imreh András: *Magyarok külföldön*).

Rigó Béla vitriolos írásában a költő Vergiliusként (vagy inkább helyette) szólítja útikalauzul Dantét, olyan Vergiliusként, aki mint római költő nem kerülhetett fel a Mennybe, mert nem hazudta utólag kereszténnyé magát, és most idegenvezetőként tevékenykedik az Alvilágban. Ebben a minőségében vezeti Dantét a Pokolban, annak is egy meghatározott területén, ahová „csak egy kicsi, távoli ország/ államférfiait zárták ide össze, örökre / egymással sújtván a közös bűn részeseit, kik / mindig közpénzen hazudoztak az emberiségért.” Demagógia, testvérgyilkosság, hazugság és a becsapott, hiszékeny emberek sírása tölti be ezt a bugyrot. (*Üzenet a Pokolból*) S ahol mindegy, melyik érdekcsoportot képviselik az államférfiak, ott bűzlik a Párt. Hogy melyik? Mind, amelyik a miénk (Rigó Béla: *Pártunk szaga*).

A 2001-es verseny témáját a Millennium adta: Pannónia ezer éve, avagy ezer év Pannóniában. Számvetés a múlttal és a remélhető, feltételezhető jövővel. Optimizmusra ez a téma sem adott okot: költőinkben igen kevés és ingatag a hit, (pedig a jövő, hölgyeim és uraim, ha még emlékeznek rá, ezekben az években elkezdődött). Néhányan, némi önszuggesztíóval, megpróbálnak lelkesen előretekinteni, de alaposabban olvasva, e lelkesedés maró gúnnyá válik, ha „a szervezett bűn országlása, fölfakadó gyülem” előzi meg az „Édes jövőd” áhítását, mint Szarka István versében (*Dőlj majd elébünk*). A legszarkasztikusabb Rigó Béla (rejtett jónikusokkal: U U – – megdobogtatott) költeményének lelkes zárása. „S birodalmunk belelép a gyönyörű új ezerévébe!”, hiszen a zárást egy *Beszédvázlat* előzi meg, amely javaslatokat tesz egy oszló birodalom megmentésére, s ha ez sikerül: „Ezután a delegátus felemelheti a karját. Felüvölt nyomban az aquincumi plebs: Vége! Na végre! Terelik már a keresztény rabokat ki a porondra. Jöhet aztán az oroszlán!”

Rigó Béla, Szarka István és a többi jeles *doctus poeta* igazán mindent elkövettek azért, hogy a porondra terelt rabokkal azonosuljunk, míg az álmodozásra, nosztalgiaira hajlamosabbak a rezignáció hangján szólnak, miként a vergiliusi és Radnóti eclogákat formájukkal és szelídebb szavukkal megidéző Gyimesi László (*Aquincumi ekloga*).

Büki Péter több kultúrát ötvöz egybe sajátos versformájával: a téma a magyar táj, ásványaival, madaraival, szörnyeteg, harsogó zajos gépeivel és a várossal, Büki lakóhelyével, a korántsem antik idillt kínáló panelházzal – „ezt tudjuk mi, magyarok”. *Japán haiku*-ban pendíti meg a kifejtendő témákat: a haiku a világ legrövidebb versműfaja, olyan szimbolikus háttérrel, ami számunkra teljesen idegen, ezért kell „bővíteni”, és a bővítményben ismerős világokat (antik pannon világ, mai magyar állapotok) elébünk tárni. Izgalmas, szép formát alkotott e versével Büki: az első példában a haikut csupán egy hexameterrel bővíti, a másodikban még összetettebb formát hoz létre. A haiku minden sora tematikus bővítményt kap változó sorszámú hexameterekben: az első sor témája a *rigó*, „ő” kap hat hexametert meg egy magyar költészeti vonatkozást – utalást a „verebes” Tandorira. A második sor témája a *légkalapács*, „neki” csak négy hexametert adományoz a költő, végül a harmadik sor témája a *város*, amelyet első bővítményként címmel is ellát, majd magányos-depressziós panélélmény következik.

2002: kisjubileum, az V. Aquincumi Költőverseny és egyben választási év. Az egybeszés ravasz témára adott alkalmat: *Emberi istenek – isteni emberek* gondolkörében érkeztek a pályázatok. Az önjelölt isteneket a szatíra marólúgába áztatták a költők, a kevés fellelhető, isteni méltóságú és nagyságú emberhez himnusz szólt. Az előző típusban Rigó Béla nemcsak a vészterhesen öntelt Caesar-figurát tűzi tolla hegyére, hanem az arénában magukat bárgyú öntudattal feláldozni kész gladiátorokat is (a metrum – a műfajhoz híven – a hexameter (*Circus Maximus*). A – méltán – kegyetlen gúnnnyal szemben megszólalt a humor szelídebb fajtájával mesés-mitikus helyzetképet rajzoló vers is, ez is a római szatíra mértékében (Gyimesi László: *A Medveisten bekukkant Aquincumba*).

A formaritkaságokat kedvelő Büki Péter egy késő-ókori formát, az *ambroziánust* alkalmazza sajátosan emberi himnuszának megszólaltatására egy különleges formában, a *glosszában*, (ennek lényege, hogy a választott mintavers első szakaszának soraival új szakaszokat kell alkotni az eredeti vers mértékében, itt az ambroziánus himnusz formájában, azaz 5/3-ra tagolódó jambikus sorokban). Büki verse az ember – *hic et nunc* saját maga – istenivé lényegülésének esélyét villantja fel: a Teremtő Istent arra készíti, hogy tegye magához hasonlóvá – azaz Teremtővé (Isten a Creator Mundi, a Világ Teremtő Mestere Szent Ambrus himnuszában, a költő az örökkévaló mű létrehozója): Szent Ambrus himnuszának mintául szolgáló első szakasza Sík Sándor fordításában:

Világ Teremtő Mestere,
Ki úr vagy éjen és napon,
Időt idővel váltogatsz,
Nincs műveidben únalom.

(Büki glosszájának címe: *Örök szombatnak csillaga*)

A versenykiírást ebben az évben szegte meg először meg a rendezőség: elfogadott pályaműként egy nem antik versmértékben és nem a megadott terjedelmen (32 sor) belül született alkotást: a kivételt Varga Rudolf művével tette, aki hatalmas árú himnusszal

fordult egy általa *isteni embernek* tartott barátjához, a sokszoros aquincumi díjnyerteshez, az Óbudai Gázgyár hajdani Művelődési Házának vezetőjéhez, Gyimesi Lászlóhoz, akit a hétköznapi életben körülményei éppen nem emelnek isteni magasságokba. A vers egy barátság himnusza, amelyet szellemi és érzelmi kötelékek, közös múlt és közös küzdelmek éltetnek, tesznek magasztosabbá, mint amilyenek az antik istenek hol viszálykodó, hol pártütő, csak az Olümposz kötelező derűjében megbékélő kapcsolatai. A költemény a mély, őszinte érzelmet szembeállítja a kapcsolatot létrehozó valósággal, amit stilisztikai különbséggel is kiemel: a vallomás szemérmes rejtőzködését a világ leírásának alulstilizált alakzataival hozza ellenpontba. Mélység és magasság között vergődik a vers, és a magasságban-magasztosságban mindig ez a különösen meleg barátság részesül csupán, az egyetlen biztos kapaszkodó ebben az infernalisnak leírt világban (*Májusok bolondjai vagyunk*).

Az évek múlásával a versenyt fenntartó anyagi feltételek folyamatosan romlanak. A kezdő évek jelentős pénzjutalmaival már régen nem kecsegtetik a versenyzőket. Az I., II. és a III. díjjal lehet nyerni arany-, ezüst- és bronzkoszorút – természetesen jelképesen: valami örökzöld növényt fest be a kívánt színre a múzeum ügyeskező munkatársa. Könyvjutalom még van az Írószövetség – és itt nyugodtan lehetünk önértetések – a Nagy Lajos Társaság jóvoltából, ez utóbbi még Nagy Lajos emléklapettét is adományoz valamelyik különdíjasnak. Még egy-két irodalomkedvelő képzőművész felajánl egy-egy met-szetet. Még eljön a Trigonon együttes, hogy antik zenével kíséresse a modern verseket. De már régen nem kóstolhatunk római ételeket, a színészek a játék és a vers iránti szeretetből, nem pénzért adják elő a pályaműveket. *Papp Jani van. Ő állandó. Egyike az isteni embereknek.* A pályaművek még érkeznek, ha csökkentebb számban is, de egy egészen pontosan körülhatárolható versenyzői körre mindig lehet számítani, pénzszag nem illatozván, csak azok jönnek el a hívó szóra, akik szeretnek játszani, általuk jól ismert vetélytársakkal erejüket összemérni. Ugyanilyen biztosan lehet számítani egy lelkes, szurkoló közönségre. És még ezek a redukált versenyek is igaz értékeket teremnek.

2004-ben *episztola* (latin epistula) azaz levélíró verseny volt: ezen megszületett az Aquincumi Költőversenyek szereplőirában jeleskedő műve, Weöres Sándor *Psyché*-jének, Kovács András Ferenc *Caius Licinius Calvus*-ának rokona: egy Csokonaival egyidős, „rekonstruált” életű és életművű, a beszédes Képzelmész névre hallgató művész nevében írta Horváth Ferenc a maga levelét költőtársának, korhű stílusban, szókinccsel, kellő archaizálással (*Csokonai Vitéz Mihálynak*). Székely Szabolcs álarcos (rejtett formájú), rövid sorokba tördelt modern hexameterei argóban szólnak (*Ecloga*), Gyimesi Horatius nevében hívja találkára – helyzetdalban – képzelt szerelmét (*Horatius-apokrif*), ugyancsak ő magasztos megszólítás után földi alantasságokba – és pesti argóba – rántja a fennkölt műpártolót, „érték és mérték” dolgában is megkülönböztetve a plebszet a dúsgazdagtól (*Ave Maecenas!*). Rigó Béla az Örök Emberhez, Papp Jánoshoz írja fájdalmas episztoláját, amelyben felpanaszolja az ország állapotát, amit a versenyek hanyatlása tükröz a legnyilvánvalóbban a költészet romjaiban megtartott otthonában. Az ország kettészakadása, érdekcsoportok, pártos gyűlölködők, semmi jövőkép. Itt kéne abbahagyni. De – mint a következő évek mutatják – Rigó sem hagyta abba, és Aquincum elszánt költőgárdája sem (*Aquincumi epistola*).

A mindenki által észlelt és a költők által mindvégig komor hangokkal megverselt köz-állapotok ihlették a 2005-ös év témáját, a Cicerótól kölcsönzött felkiáltást: „*O tempora, o*

mores!” – azaz: Ó, idők, ó, erkölcsök! Bírálatok, tiltakozások, segélykiáltások: az őszinte kétségbeesés hangjai – szarkazmus, groteszk, szatíra: a dühödt tehetetlenség hangjai. E két végleten szóltak ez évben a költemények, s a nyilvános versenyt mégis valami csendes derű, elégedettség, halk beszélgetés zárta be: a nehéz körülmények ellenére a vállalt feladat – az értékmentés – mellett elszántan kitartó emberek öröme amiatt, hogy még mindig együtt maradtunk, hogy élvezzük egymás társaságát, a verseny izgalmát, a született művek új szépségeit.

Az elviselhetetlenné vált életről tudósít Boldogh Dezső verse, megidézve korábbi korzakok nehézségeit (*Két évszak*), a nép szószólóját, érdekeinek képviselőjét keresi szenvedélyes kérdéseivel Payer Imre (*Lenne-e rhétor?*), szarkasztikus epigrammákat ír vitriolba mártott pennájával – a hely szelleme kedvéért – Magyar László András (*Epigrammák*). Saját, megszokott hangjánál szarkasztikusabb – és a verstördelésben poszt-modernebb: a lábhatárokra léniát állít, „hogy a / kor fia, / Mit fia! / Szentje le / hessek!” – Gyimesi László, megoldásával rögtön cáfolva is a mímelt kívánságot: ilyen áron nem akar a kor fia lenni (*Mind szabad itt*). Rigó Béla hangja egyre komorodik: egy nemrégiben elhunyt barátját temeti a *Halotti beszéd* szavaival indítva a szertartásszövegeként megformált litániát, felidézve a sok közös munkát, aminek eredményét szüntelenül „át- és felülírják”, maradandót nem hagyva a változó világban. Ezt a maradandót őrzi most már barátja nélkül a komorságtól rezignáltságig jutó költő (*Halotti beszéd és könyörgés*). Rigó az idézés ürügyén töri be a hexameterekbe az eredetileg prózaként olvasott sorokat. Nyelvünk ritmusát, dallamát határozzák meg ezek a lappangó metrikus szövegdarabok. Varga Rudolf ismét szabálytalan hosszúverssel pályázott, a hosszú poemának már a címe is beszédes: *Bitangidő*, és szövege sem kér kommentárt.

Az eddig utolsó, megtartott verseny a 2006-os volt, témáját magasztosra szabták a rendezők, hátha megemelkedik a verseny hangulata: *Per saecula saeculorum – Aquincum örök!* A versek között mégis kevés volt a patetikus hangvételű, himnikus magasságokba szárnyaló mű: a költőket az örökkévalóság gondolata inkább az ellenpont, az elmúlás felé hajlítottá, hiszen az örökkévalóságban az a fájdalmas, hogy az élettelen dolgoknak olykor megadatik, az embernek soha. Nem adatott meg igazán Aquincumnak sem, per saecula, századokon át dúlták, rombolták, betemették, s így az örökkévalóság számára csak feltárt romjaiban áll – romjaiban él –, de még így is túlél minket. Ezt vagy fájdalommal vesszük tudomásul, olykor vegyítve is a tragikust az ironikussal: a hangulatok és szemléleti módok tekintetében igen változatos palettán festett Aquincum-képet a verseny.

Az Örök Város archetipusa Róma. Hozzá képest Aquincum az, aminek építették: provinciális kisváros, ám számunkra ő az Örök Város megtestesítője, mert a miénk, mert benne lépkedhetünk, levegőjét szívhatjuk, elmélkedhetünk történelme kapcsán a Nagy Történelemtől, amelynek részesei voltunk régen mint aquincumi lakosok, ma pedig mint a romokat őrző és megéneklő polgárok. (Szarka István: *Aquincumi óda*) Némi vigaszt nyújthat, hogy a Nagy Előd, Róma is lehanyatlott, sőt, a múlandósággal küzd az ő elődje, az európai kultúra bölcsőjének tartott görög világ. Ezért kerültek az aquincumi sorson merengő versek közé az előző, nagy kultúrák eltűnése felett töprengő versek (Rigó Béla: *Ponte Sant’ Angelo, a terv*). Ironikus-filozofikus megközelítésben vizsgálva a kérdést: a romlás az örök VAN, ami valóban fennmarad, az a romlandó dolgok szubsztanciáját hordozó NÉV (Magyar László András: *Ki vagyok?*). Az ősi város léte és a romjai közt leélt

emberi élet összetartozásáról, meghittségéről, bensőséges romantikájáról szólnak az óbudai lakos Gyimesi László sorai (*Aquincumi jegyzetfüzetemből*).

A múltba mélyedést nem mindenki látja útmutatónak jelenünk számára: a *Huszt* szavait érzi igazabbnak, s ezért véleménye alátámasztására szavait intarziaként bele is szövi versébe Boldogh Dezső: a „Mindig bús düledékeink” feletti merengés veszélyt rejthet magában (s ezt a veszélyt közelinek és valósnak érzékelteti), ha ember alatti – alantas emberi – lények törnek ránk (*Örök*). Másféle vigaszt nyújt, feledtetni a komor gondolatokat, ha bátran, kihívóan nézünk szembe az elkerülhetetlennel, és élvezzük az élet adományait: a szerelmet (Taábory János), a testi örömöket (Mechler Anna: *Végballada*; e vers különleges lüktetésére itt hívom fel a figyelmet: olyan metrum ez, ami nevében viseli ritmusát, a – – U U – alakú *Maecenas atavis* kólont).

Sokféle hangulat, tematikus sokszínűség, a műfajok és ritmusok kavalkádja: vajon van-e valami, ami ezeket a verseket összeköti, vagy szerzőik között kapcsolatot teremt? Azt kell mondanunk: a szövegekből kimutathatóan nem sok. A *közös nevező a szerzők évek során megismert személyisége*: egymáshoz való ragaszkodása – méltó versenyben, a nemes küzdelem során –; a világhoz való viszonya, a véleményalkotás igénye és megvalósítása, a plebs mint római – itt: aquincumi, azaz budapesti – *polgárok* életminőségének őrzése, az érdekében vállalt tribunusi vétőjog. Mondjuk ki, bár nem divat, sőt ellenjavallt: a nép képviselője. Ez szólt minden évben, bármilyen témát közelítettünk is meg, egy többszólamú, de harmóniában zengő kórusban. A harmóniához a klasszikus mértékek is hozzájárultak: formát adtak a gondolatoknak, rendet teremtettek a szavak között, amelynek segítségével talált egymásra ez a közösség. Művészet és emberi módra viselkedés az aquincumi költők és a játékok rendezőinek és megvalósítóinak *tertium comparationis*-a. Létrejött az Aquincumi Költők már megzavarhatatlan közössége, amelyet jegyeznie kell majd az irodalomtörténetnek, mint a Nyugatosokat, Újholdasokat, Kelet Népét vagy éppen a Tűz-táncosokat, a Kilenceket. Egy olyan közösség, amihez hasonlót Horatius a leszbo-sziak mintájára, Kerényi Károly Horatius mintájára kívánt létrehozni: az antik kultúrát őrző humanistáknak az emberért felelősséget vállaló közössége.

AZ ÁRULKODÓ NYELV

Janus Pannonius erotikus epigrammáiról

ARANY LAJOS

Bizonyos, hogy még a frivolitásra, kicsapongásra leghajlamosabb harmadik évezred-beli középiskolások is összesúgnának és -néznének, ha a katedra irányából a tantervi korlátokat – a lehetőségekhez mért teljességre törekvés érdekében – áthágó tanár szájából ilyen szavak röppennének feléjük:

*Mért áhítja a fűtykös a puncit, a punci a fűtyköst?
– ennek a jámbor nép így magyarázza okát:
akkortájt, amikor Prometheus ós-szüleinket
gyúrta agyagból, még egyfele járt a keze.
Nem formált testrészt, amitől szétválík a két nem,
s mellyel az emberi faj újratерmti magát.
Majd azután később, hogy a természet legyen úrrá,
más-másfélékké tette az embereket.
Úgy, hogy emennek öléből egy keveset kiszakított,
s tette a másik lény lába közé e csomót.
Most ama vájat folyton kergeti ezt a csomócskát,
És e csomó folyton visszakivánja helyét.¹*

Ha nem kötött, előre pontosan tudható tananyagú órán, hanem egy-egy szabadabb, ismeretterjesztő foglalkozáson hangzik el ez a disztichonokból építkező költemény, a kamasz diákok – csodálkozásuk közepette – korántsem biztos, hogy azonnal rájönnek: e sorokat nem ókori római hedonista poéta, de nem is valami tizenkilencedik század végi, füledt erotikájú szalonból – netán vöröslámpás házból – éppen kilépett (vagy oda betérni vágyó), titokban efféle témájú verseket faragó botrányköltő, még csak nem is napjaink valamely szabadszájú rímestere, hanem egy vérbeli magyar *humanista*, Janus Pannonius írta – eredetileg latinul – még kamaszkorában, az 1440-es évek végén, az '50-esek első felében *Ferrarában*. Abban a városban, amelyet *Guido Piovene* légiesnek, de egyben kéjsóvárnak, a legérzékibb és legszabadabb itáliai városnak írt le; s jellemzését ráadás-

¹ *Súlyos és kellemetlen kérdés. Csorba Győző ford.*

képp megtoldotta azzal a statisztikai adattal, hogy *Ferrarában* – a latinul verselő serdülő poéta hajdani tanulólómásán – a legtöbb a törvénytelen gyerek.²

Az irodalomtörténet régi megállapítása – s igaz, pontos fogalmazása – szerint *Janus Pannonius* nem vetette meg az egészséges érzékiséget.³ Hogyan is mondhatott volna ellent egy tizenéves ifjú a vér szavának egy olyan atmoszférájú közegben, amelyről *Pio-vene* beszél? S hogy tényleg egészséges erotika fűtötte a költőt, annak remek „olajnyomatait” a nemegyszer igen szaftos epigrammái, köztük az idézett *Súlyos és kellemetlen kérdés*. Az itt ismétlődő *folyton* határozószó pusztá jelenlétéből közvetetten érzékelhető – az erősítő, nyomatékosító duplázásra nem tekintve is kiolvasható –, hogy ez a frívól kamasz szembeszáll kora mindennemű, az erkölcsre hivatkozó felháborodásával, morgolódásával. Nem volt persze nehéz szembefeszülnie, hiszen mint – Huszti József alapozó könyvére hivatkozva – Szalay Károly írja: „Az igazi, a szenvedélyes és következetes obszcénvers- és Beccadelli-ellenzők a szerzetesi kolostorokon belül forrongtak. Tehát bizonyos értelemben a humanistáktól elszigetelten.”⁴ A költemény kiemelt helyű – második – szava (*áhitja*) pedig a korban legalább olyan szentségtörésnek számíthatott az álszentek szemében, mint jó néhány évszázad múlva Ady *Új versek* kötete nyitóciklusának címe: „*Léda asszony zsoltárai*”. – Zsoltár egy asszonyhoz? – fakadhatott ki a 20. század eleji talmi erkölcs szószólóinak hangos hada. – „*Áhitja?*” – zsörtölődhetett, röföghetett az aszkézist hirdető 15. századiak – bizonyára szintén nem csöndes – serege. S ugyanígy gondolhatta *Janus* pajzán versét olvasva a későbbi évszázadok bármelyikének álerkölcös világa. Szemszögükből joggal: az „*áhit*” [‘óhajt’, ‘kíván’] igéből képzett *áhitat* főnévnek mint a szakrális szókincs részének *pajzán* versebe iktatása – nem elég, hogy a szeretkezés folytonos vágyát és jogát hirdeti – még glorifikálja is az aktust. Az meg főleg megütközést válthatott ki némely befogadók körében, ahogyan másutt – mindennek a tetejébe – a nemi érintkezés számszerűségének hangoztatásától sem riad vissza a költő: nem átalija skandálható versebe szedni – minő skandalum! – *Ursus* szerelmi teljesítményét, méghozzá a modern tudósítók pontosságával... A „*fajtalan*” fiút ugyanis nem akármilyen kéjvágy hevíti: *Nyáréjen ha talál egy pajzántestű leányra, / meg se kottyan akár sorra kilenc ölelés*.⁵ De maga a költő, legalábbis a lírai én (amely ezekben az epigrammákban meggyőződésünk szerint azonos a szerzővel) sem akart nagyon lemaradni... Mint a saját nemi vérmérsékletét jellemző alábbi sorok tanúskodnak róla, a mérhető teljesítménnyel a beszélő magáról szólván is szeretet kérkedni. Ügyel rá, hogy *Ursus* nemi étvágyáénál az övé se látsszék csekélyebbnek, csak éppen ő nem a szám, hanem – *varietas delactat* – az idő mértékével iparkodik leejteni az olvasó állát: *Ó, de dühös vagyok én! Mindzso ha kerül közelembbe, / tüstént rászállok, s csak nem unom soha meg*.⁶ Persze, kérdjük: a

² Az *Utazás Itáliában* (1971) című könyvet idézi: Nemeskürty István: *Diák, írj magyar éneket!* – A magyar irodalom története 1945-ig. I–II. Gondolat, Bp., 1983. I. 75. p.

³ Gerézyi Rabán: *Janus Pannonius*. (1.) In: *A magyar irodalom története* (három kötetben) I. Gondolat, Bp., 1964. 40. p.

⁴ Szalay Károly: Erősz és satíra. *Janus Pannonius* epigrammái. Kortárs, 1999. 1. sz. A hivatkozott mű: Huszti József: *Janus Pannonius*, 1931.

⁵ A *fajtalan Ursusról*. Kurcz Ágnes ford.

⁶ *Magamagáról*. Csorba Győző ford.

történelem bármely szakában vajon melyik kamasz nem ugyanígy érzett, s – ha alkalma nyílt rá – tett is?

S noha része ezeknek az epigrammáknak a szám nagyságával, az idő hosszával, az extenzivitással, a szerelmi atlétasággal hivalkodás, mégis: a temperamentum, illetve az intenzív teljesség verssé élése még lényegesebb a beszélő számára, sőt utal arra, hogy az ő – mint egyéniség! – nemisége másokénál magasabb rendű, azaz korántsem a gépies, az ösztön vezérelte és uralta szexuális viselkedést, a biológiai kielégülés öncélú hajhászását pártolja. Ellenkezőleg: olyan barátnőt szeretne, aki nem az eredendő, meglevő – tehát afféle passzivitást, lelki restséget sugalló, bárkire jellemző – adottságaival, hanem egyéniségből fakadó és/vagy elsajátított, tanult tulajdonságaival, lelki érettségével hat rá: *Hogyha velem fekszik, legyen ingerlő, fenekedvű, / nem fontos, hogy túl szép legyen és szűzies. / Hatni ne kislánykodva, ijedt sutasággal akarjon: / mindennél inkább kell bujasága neked.*⁷ Azaz: az intelligencia a szexualitásban is fontos volt a számára!

Szó sem lehetett akkor még a mai értelemben vett szerelemfilozófiáról, illetve szexuálpszichológiáról. Meg egyáltalán: miért is filozofálgatna, pszichologizálgatna bármely korban tudatosan egy akár nagyon tehetséges kamasz is a szerelmen? De ő művész! Ezért bukkannak fel ebben az epigrammaköltészetben modern kérdések, gondolatok. Olyanok, amelyek – noha például *Faludy György Test és Lélek* című műfordításkötetének tanúsága szerint a nemiség *Janus* előtt és azóta is mindig foglalkoztatta a költők, írók fantáziáját – többnyire majd csak a 20. században válnak a szerelmi költészet vállalt témaivá. Ilyen a kölcsönösen örömet szerző konzummálás vágyának, illetve megélésének versbe emelése. *Janus* a modern idők eszményi természetességű, azaz önzetlenségre törekvő szexualitását vetíti előre: érvek sorával győzködi az aktus felemelő voltáról kedvesét, hogy végül egyetlen versmondatba sűrítse a kölcsönös gyönyörserzés vágyával áthatott, érzelmekkel megélt testiség gondolatát, allúzióját: *Ez neked is nagy élvezet lesz*⁸ – írja *Ágneshez*, arra biztatva a hölgyet, ne szabódjék, igyekezzen megszabadulni szűzességétől. Érvelés közben a versmondatokat bőven fűszerezi humorral, érzékeliük a beszélő elevációs tudatát, felülemelkedettség-érzését, azt, hogy ez a humanista úgy tud udvarolni, hogy megőrzi méltóságát... (Egy pillanatra sincs itt jelen afféle középkori trubadúr-kiszolgáltatottság, a beteljesülésnek egyedül a női szeszélytől való függése. A versbeszéd alapján mellérendelt a pár mindkét tagja.) Az ő (testi – s lelki) szerelemeszménye rokon a mai (és mindenkori) ember által vágyott teljes összefonódással, feloldódással, egygyéevadással: ... *életem, én, addig vágy nálak ölelni, / míg a futó repkény fönt van a tölgy derekán; / akkor szünnélek csak meg csókolni, ha már a / kagyló kagylóját önmagahagyja oda.*⁹ S – újabb példaként – mily szemléletesek e sorok is: *Egybefonódik a két pározó kigyó s oly erősen, / minthacsak egy testből nőne a két kicsi fej. / Én meg, Laelia, úgy*

⁷ *Milyen barátnőt szeretne?* Csorba Győző ford. Efféle sorokat olvasva valószínűleg még a mai, szabados, atomkori tizenéves is nyelne egyet, mint a *Súlyos és kellemetlen kérdést* feltevő, itt elsőnek idézett verset pásztázván... S netán megjegyeznék magában: „tök jó fej lehetett ez a *Janus*”. A diákok többsége persze aligha mondhatna ilyesmit, mert efféle versekről nem beszél nekik senki, sőt olyan személy sem igen akad, aki ezek létezésére a fiatalok figyelmét felhívna... (Tán fél, hogy erkölcsrontónak nézik...)

⁸ *Egy leánnyal szeretne lefeküdni.* Csorba Győző ford.

⁹ *Szintén barátnőjéről.* Csorba Győző ford.

vágyom veled összefonódni, / hogy ne legyen többé még a fejünk se külön.¹⁰ A kötődésre, egyésváladásra más kitűnő példát is említhetünk: *Vénusz láncai bár úgy kötnék a szeretőket, / Mint ahogy a nőtény- s kankutya összeragad.*¹¹ A pusztá ösztön vezérelte szexualitásnak éppen a – fok-mértékhatározóinak is felfogható – módhatározói alárendelő, hasonlító sajátos jelentéstartalmú mondat mellékmondatába parancsolásával, a profán testiségnek (*összeragad*) a lelkivé párlásával, sőt mitikussá, szakrálissá növesztésével (*Vénusz*), az *öztönszerű* hasonló erejének a *lelkiséggel kísért* hasonlított erejére való átvitelével hangsúlyozza erősebben az emberi szexualitás minőségi voltának esélyét.

Korántsem valamiféle *pornográfia* (a szex, a szexualitás obszcén ábrázolása) vagy *obszcenitás* (trágár, szeméremsertő magatartás, illetve a nemiség ilyen szavakkalilletése, közönségességre valló kifejezések használata társas kapcsolatban) tehát e költészet lényege: hanem az *erotika*. Vagyis a lelkiséggel, szellemmel is áthatott, áhitatra képes együttlétek sora. Szalay Károly e három szó értelmezése közben utal arra, hogy az erotika fogalomkörébe tartozik pl. az *élvezetes* és *gyönyörkeltő* mellett *szerelmes* is!¹²

Modern jegy a kielégíthetlenség is, illetve az ezzel összefüggő – majd csak a 20. században kifejtett – „*nemek harca*”-gondolat, a „*gyönyörű teher*”¹³ egy fajta reneszánsz kori változata, s a férfi-nő kapcsolat mint öröm s egyben probléma, harc felvetése, a két nem örök egymásra utaltsága (vö. a dolgozat elején említett *súlyos és kellemetlen kérdés-sell*). Egy, a kérdés közepébe találó *Karinthy Frigyes*-aforizmával szólva: „*Férfi és nő hogy érthetnék meg egymást? Hisz mind a kettő mást akar – a férfi a nőt, a nő a férfit.*”¹⁴ S mint Szalay Károly utal rá: „*A Lucia-sorozat a hölgy mohó telhetetlenségét és illetlen viselkedését gúnyolja. E versekkel érintkeznek azok, amelyekben a szeretők kielégíthetetlenek, és füvel-fával lefeküsznek. Közülük a legközismertebb a Sylviáról szóló epigramma.*”¹⁵ Közelít a „*nemek harca*” századokkal későbbi problematikájához a lírai alany barátnőjéről írott kétsoros (*Bár Procolusnál is tehetősebben herebélek: / Szeretlen étvágyad nem lakatom soha jól*¹⁶), vagy az az epigramma, amelyikben egy buja kéjhölgyet, „egy fehérmájút” vádol szexuális önzőséggel: „*...Repkénynél szorosabb ölelésed, a csókod a kagylót / Múlja felül, besegít nyelved, a kéz, a farod. / Ám amikor szétárad a gyors kél, Lúcia, rajtad: / Már ez elég, liheged, már ez elég, jaj, elég. / Mért lankadsz már most? mond, Lúcia, mért hagyod abba? / Dákóm még meredez, ez neki még nem elég.*”¹⁷ Ugyanez egy másik fordításban: „*...Repkény így nem ölel, kagyló így nem tapad egybe, / szorgos a markod, a szád, friss a farod, kicsikém. / Ám, amikor kielégültél már, s únod a hajtást, / egyszeriben: „Ne tovább!” – így nyekeregysz – „Ne tovább!” / Mért ne csinálnánk hát? Mit iparkodsz úgy befejezni? / Lúcia, várj addig, míg nekem is sikerül.*”¹⁸ Az idézett vers még a korszerű pszichológián (és életgyakorlaton) nevelkedett mai embert is képes

¹⁰ Laeliához. Csorba Győző ford.

¹¹ Barátnőjéhez. Csorba Győző ford.

¹² Szalay Károly: i. m.

¹³ V. ö. Simon István verskötete címevel: *Gyönyörű terhem* (Szépirodalmi, Bp., 1976.)

¹⁴ A *Capillária* terjedelmes bevezetője (Levél H. G. Wells-hez) fölél mottószerűen illesztett aforizma

¹⁵ Szalay Károly: i. m.

¹⁶ Barátnőjéről. Csorba Győző ford.

¹⁷ Egy buja kéjhölgyre. Csonka Ferenc ford.

¹⁸ Egy fehérmájúra. Csorba Győző ford.

szembesíteni élő kérdésekkel: felveti az emberpár eltérő nemi temperamentumának problémáját, s az utóbbi fordítás nyelvi nyitottsága a férfi- és női test különböző nemi működési mechanizmusának bonyolult kérdéskörére éppúgy utal, mint a nemi élet összetett időproblémáira (pl. az orgazmus szinkronítására). Mondhatni: modern vers tehát! Évődést, nemi küzdelmet hoz hírül egy harmadik epigramma is: *Én akarok, – te nem; én nem, – hát pont akkor akarsz te. / Tisztázzuk, Liberám, végre: mikor mit akarsz.*¹⁹ Mintha ultrasebes-gű, semmire rá nem érő korunk – a folytonos időzavar feszültségével terhes – szerelmi élete köszönne itt az olvasóra... (Mennyire megbotránkozathattak e versek még a 20. század elején is olvasókat, olvasó „hivatalosságokat”! Sőt lényegében máig tabu az efféle probléma nyílt boncolgatása – így például az iskolafalak között, tizenévesek számára – mind az irodalomról, mind az életről szólva.) Az említett motívumok egészen a 20. század kapujáig érnek, a 19. század végi modern szerelmi líra problematikájáig, így a *Telekes Béla* felvetette „csak győtrő kéj, nem üdv az, amit érzünk”²⁰-féle lelki kielégít-(het)-etlenségig, az igazán csak a 20. századi költészetben – pl. Ady: *Csókokban élő csóktalanok* (Pállott harctér szegény testünk / S jaj, örömré hiába lestünk”) vagy *A fehér csönd* című versében („Karollak, vonlak s mégsem érlek el”) megfogalmazott győtrelemig lendítik a képzeletet.

Janus Pannonius erotikus versei – eszményként – tehát nő és férfi közötti, eredendően természetes vágyaktól fűtött, kölcsönösen kielégítő, szenvedélyes, érzelmekkel, lelkiséggel is áthatott, áhitatra képes nemi életre szavaznak. Vagyis – ismételjük – *erotikus* epigrammák. Szalay Károly etimológiai, értelmezési analízise valószínűsíti, hogy az *erotikus* szó „a természetes, heteroszexuális szeretkezéssel kapcsolatos szó elsősorban”.²¹ S látuk: a reneszánsz kamaszköltő felveti, sőt a maga módján körül is járja a férfi és nő közötti nemi küzdelem lényegét. Ám erotikus epigrammáinak beszélője „nem híve a szélsőségeknek, a túlzásoknak. Semminek, ami nem természetes. Habitusa eleve az ésszerűtlen ellentmondások fölismerésére és tagadására van hitelesítve, s ennek következtében megnyilatkozásai jobbra gunyorosak, szatirikusak.”²² Tehát „vitatott, átkozott, eltitkolt erotikus epigrammái a magyar civil, világi szatíra történetében a jellem- és az erkölcsszatíra kezdetei”²³. Természetes hát, hogy az aberrációkat, a perverzítást az öncélú szexualitást maró gúnnyal, szarkasztikusan (nemegyszer öngúnnyal!) illeti a beszélő. (Az öngúnyra lásd: *Drága Telesphorusom, mérges pör dül miközöttünk, / mégse a sok buta vád, döntőn ügyünkben az ágy. / Mit habozunk? Bizonyítok: hagyd útjára dorongom. / S nem sínyled te se meg, hogyha álom fekszől.*)²⁴ Ám amit nem ítél természetesnek és egészségesnek, legtöbbször eltaszítja magától, distanciózza. (Egészségesnek és természetesnek – épp e versek tanúsága szerint – a reneszánsz idején is lényegében ugyanaz számított, mint ma, eszményi természetességűnek *Janus* is egy férfi és egy nő testi-lelki-szellemi összeolvadását véli.) Míg *Ursus* idézett teljesítménye részint elismerést is kiválthatott

¹⁹ *Liberához*. Csorba Győző ford.

²⁰ Idézet a *Csalódás* című *Telekes Béla-versből*, amely több mint egy évtizeddel *Ady Új versek* című kötetének megjelenése előtt, 1894-ben keletkezett.

²¹ Szalay Károly: i. m.

²² Szalay Károly: i. m.

²³ U. o.

²⁴ *A fájtalan Telesphorusához*. Csorba Győző ford.

belőle, hiszen a duzzadó fizikai erőnek szóló elismerő fejbólintás a mindenkori kamaszokra, vagy épp süldő leányokra éppannyira jellemző, mint az egymás *fizikai, biológiai* teljesítményére való rálicitálás vágya. Ám *Ursusba* az ifjúnak biszexuális hajlamaira és tevékenysége utalva már egyértelműen belecsíp: *ha legényt lel, s már hét fart széttűrt a dorongja, / vigan tűri, hogy ők rajta tegyék ugyanezt.*²⁵ A *fajtalan* Leóra írott epigrammában a nevezett férfiú ténykedését pedig – fokozással – egyenesen kigúnyolja, helyzetkomikumot idézve elő: *Egyszer nőt játszik, máskor meg férfiszereplő, / hátulsó fele ám tűri, el is viseli.*²⁶ Ugyancsak pontosan érzékelteti ezt a komikumot egy másik fordítás: *Hol nőt játszik a párosban, hol férfit (ilyenkor / persze a hátsóját dugja becére) Leó.*²⁷ Egy másik fajtalanra pedig ilyen sorokat szór: *Sem mást, sem magadat te hág-ni, -atni / Nem tudod, noha néha úgy szeretné, / Mert tested maga semmi más: nyílás csak.*²⁸ Íme, a pusztá vegetáció elutasítása mint a minőségi szerelem közvetett védelme! A lelkivé nőni végképp lehetetlenné vált szex előbb-utóbb a pusztá biológiai funkciót sem képes betölteni, így a saját elnevezését is megkérdőjelezi, nevetségessé válik. Így hát megkapja a magáét a *farcicerét* javalló *Linus* is, aki „a fiúkat szerette, s ezt a ténykedését – állítólag ördögűzésnek minősítette”²⁹: *Iszkol az ördög – ilyent magyarázol – a farcicerétől. / Hát, ha igaz, mért nem farcicerél kicsi, nagy?*³⁰

Megfricskazza az öncélú bujálkodást, a lelki szerelem élésére való képtelenséget, a házasságtörők gúnyolásával pedig közvetetten ugyancsak a minőségi, a nem pusztán testi párkapcsolat mellett tör lándzsát: *Míg más ágya ropog, ledér, alattad, / Nőd ágyát, Severus, nagyon kíméled. / Mint Hodus, ki aszút ihatna otthon, / s a szomszéd lebugokba jár vedelni.*³¹ E két férfi a beszélő szerint talán maguk ellenére is cselekednek az öncélú – vagy annak tetsző – szex üzöiként. Mert a metaforikus képpel – aki noha „aszút ihatna otthon”, mégis „a szomszéd lebugokba jár vedelni” – vajon nem azt érzékelteti-e Janus, hogy magának árt, aki így cselekszik? Szerinte az illető a saját – egyébként valahol mélyen meglevő – igényeit („aszú”) szállítja le, önmaga testi-lelki minőségét rontja (a „*lebugokban vedel*” – a szöveg kifejtetlenségében is nyilván valami rossz csiger képét idézi az olvasó lelki szemei elé). Nem egészséges – a beszélő szavával ledér – viselkedésű az ilyen cimbora, mert fű alatti tevékenységét még csak nem is az sarjasztja, hogy hiányt szenvedne a nemi életében, hanem valami önsorsrontó szenvedély. Tehát ha a lírai alany a szűz Ágnesnek a szexbe való bevezetését természetesnek tartotta (*Ágnes, add, amit adsz uradnak is majd; / légy nyugodt: kicsi sem kopik le róla*³²) – hiszen nem vétek az örömszerzés: ellenkezőleg –, *Arbus* és *Crispus* mentalitását már vétőzza: a „*tílos szerelem*” hajszolójára gúnyos kérdésőzont zúdít, azaz megkérdőjelezi viselkedését, mondhatni, etikátlannak minősíti azt: *Mért koslatsz még Crispusnál is jobban a szomszéd- / asz-*

²⁵ *A fajtalan Ursusról.* Csorba Győző ford. V. ö. az 5. hivatkozással.

²⁶ Kurcz Ágnes ford.

²⁷ Csorba Győző ford.

²⁸ *Egy fajtalanra.* Csonka Ferenc ford.

²⁹ Gerézy Rabán: Janus Pannonius. (2.) In: *A magyar irodalom története I.* Főszerk. Sőtér István. Bp., 1964. Akadémiai, 232. p.

³⁰ *A farcicerét javalló Linusra.* Csorba Győző ford.

³¹ *Egy házasságtörőre.* Csorba Győző ford.

³² *Egy leánnyal szeretne lefeküdni.* Csorba Győző ford.

szony után, Arbus? Mért nem a nőd öle kell? / Ellankaszt-e talán a szabadság és a jogos kéj? / S nem hergel-e föl egyéb, mint a tilos szerelem?³³

Idéztük: nem volt ugyan fontos az erotikus epigrammák lírai alanyának, hogy túl szép legyen a kedvese, ám a festék, a ruha, a díszek által – jótékonyan – még el is rejtett csúnyaság (tehát az álság, a talmiság) taszította. Taszította a látszat mögötti lényeg csúfsága is: *Úgy tűnt, Alkméné vagy Andromakhé, aki elem állt, / oly cselesen dagadó, csábteli volt cicomád. / Ám ha lehúzd a göncöd, Teklám, rémes a látvány: / egy behemót, csupa csont, tolla kihullt bagolyé.*³⁴ Egy efféle negatív vizuális (s lelki) élmény után nehéz elképzelni, hogy bármiféle kapcsolat létrejött a két fél között... S ebből talán nem erőltetett arra következtetni: méltatlannak tartotta magához válogatás nélkül bárkivel nemi kapcsolatot létesíteni. Mert ha ki is jutottak neki bőven pusztán biológiai kielégülést nyújtó, tehát hamar múló, illanó „élmények” – voltaképp kínzó kielégületlenségek –, az igazi kielégülésre még szomjasabb vágyakat termelő futó kapcsolatok, magát is kikacagva, szövegeit önironikus reflexiókkal telítve teszi nevetségessé az olcsó, tehát az igazi vonzalomtól, a szenvedélyességtől, az áhítattól mentes, netán veszélyes viszonyokat... Orsolya ágyékát négszer, Lúcia nemi életét még többször illeti maró gúnnal, szarkazmussal.

Az erotikus versek élményanyagáról, élményi háttéréről kialakított véleményeket összegezve joggal írja Szalay Károly: a „*tejét ivó és bordalt író Petőfiről vallott szerepjátszó-elmélet köszön vissza a Janusról kialakított irodalomtörténeti véleményekben*”³⁵. Ám Janus élményei ügyében néhány vélemény egymásnak igencsak ellentmond, illetve árnyalja azt az álláspontot, mely szerint egyértelműen szereplíráról volna itt szó. Hegedűs Géza Janus-arképe azt írja, hogy a költő a „*verseinek tanúsága szerint igen változatos szerelmi életet élhetett*.”³⁶ Orlovsky Géza úgy látja, „*sokszor szinte a pornográfia határait súrolóan szokimondó*” költemények ezek, ám bennük „*aligha kell valóságos élmények nyomait keresnünk*”³⁷. Szalay Károly véleménye ez: a kamaszkori epigrammák „*gyöngéden csipkelődőek, kamaszosan hivalkodóak, hencegőek, valóságosan megélt buja élmények nélkül*.”³⁸ S az Ursula (Orsolya)-versekről – „*amelyek elsősorban a leányzó mindent magába faló, hatalmas vulváját gúnyolják*”³⁹ – megjegyzi: „*Azt, hogy minő személyes élmény serkentette erre a szikrázó gúnykitörésre, nem tudhatjuk. Önmegtartóztató élete, a lélektan logikája szerint aligha.*”⁴⁰ Csorba Győző azt mondja: „*bár nincs kizárva, hogy az akkor még egészséges, fiatal Janus – csak formálisan egyházi ember – gyakorlatilag sem vetette meg egészen a női nemet, pajzán verseit kevés kivétellel mégis inkább kölcsönélmények ihlették*.”⁴¹ Bán Imre nyitva hagyja a „*kölcsönélmény vagy megélt élmény*” vitáját:

³³ *Egy házasságtörőre.* Csorba Győző ford.

³⁴ *Teklára.* Újvári Károly ford.

³⁵ Szalay Károly: i. m.

³⁶ Hegedűs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka.* Trezor, Bp., 1993. 10. p.

³⁷ Orlovsky Géza: *A magyar irodalom panteonja – Janus Pannonius.* In: *21. századi enciklopédia – Magyar irodalom.* Pannonica, 2002. 81. p.

³⁸ Szalay Károly: i. m.

³⁹ U. o.

⁴⁰ U. o.

⁴¹ Csorba Győző: *Utószó.* In: *Janus Pannonius: Pajzán epigrammák.* Szerkesztette, fordította, az utószót írta és a jegyzeteket készítette Csorba Győző. mek.oszk.hu.

„Obszcén, de olykor igen szellemes epigrammákat szentel kamaszkora valóságos vagy kitalált kalandjainak...”⁴² Nemeskürty István és Gerézdi Rabán közvetetten foglalnak állást, olvasatunkban inkább a valóságos élmények meglétére utalnak, mintsem arra, hogy kölcsönélmények lettek volna a *Januséi*. Előbbi ezt írja: „*Ferrarában érték Janust életének legfontosabb hatásai. Korai szerelmi érettsége, az élet gyönyörűségeinek okos élvezete éppúgy innen ered, mint Guarinónál szerzett műveltsége...*”⁴³ Utóbbi az epigrammák jellemzőjeként jelöli meg egyebek mellett ezeket: „nyers szókimondás, az apró részletekben megnyilatkozó tárgyiasság”, s ugyancsak Gerézdi Rabán tollából a *Fohászkodik, hogy társai bordélyházba csalták* című vers elemzésében ezt olvassuk: „Hová cipeltek cimboráim, hová? – játssza meg az ártatlan ügyefogyottat [...]. Csak nem a fertelmes bordélyházba? S miután rendre leírta az ott tapasztaltakat, kezdi el újra a sópánkodást...”⁴⁴ Csorba Győző úgy látja, „*ma már lehetetlen eldönteni*”, hogy „*társai valóban elcsalták-e egy alkalommal bordélyházba. Előfordulhat, hogy ezt az intézményt is csak hírből ismerte. A befejező sorok mégis inkább arra engednek következtetni, hogy valóban megtörtént eseményről van szó. Hiszen mintha Janus méltatlankodása s fenyegetése, hogy beszámol mindenről Guarinónak, hiteles lenne.*”⁴⁵ S bár Horváth János alábbi állítása mindegyik fenti véleménynél korábban íródott, az idézeteket mégis mintegy szintetizálja. Rendkívül pontos és árnyalt jellemzését kicsit hosszabban, összefüggésében idézzük: „*A humanista költészet forrása nem az egyén valódi élete; épp ez az új műveltség kezdett az irodalomban valami életfölöttit, életen kívülit látnia szellemi gimnasztika oly szabad területét, mely csak a beavatottnak, a hasonló tanultságúaknak kereste kedvét, s fogadta el ítéletét. A mi ferrarai diákunk is élt hát az új szabadsággal egészen a virtuskodásig, pedig hiteles adataink vannak életmódja feddhetetlen erkölcsi tisztaságáról.*”⁴⁶ Csorba Győző utal rá, hogy „*Janus személyes ismerői – egyebek között az egyik Guarino-fiú, Battista, aki évekig szinte családtagként együtt élt vele vagy Vespasiano da Bisticci, szintén személyes ismerőse – különféle változatokban többször hangoztatták a költő gondolkodásának és viselkedésének feddhetetlenségét. »Egész életében igen nagy tisztaság jellemezte.«. »Az a hír járta róla, hogy szűz volt.«*”⁴⁷ A gondolkodásnak és az életmódnak az az erkölcsi tisztasága, amelyről a beszámolók tanúskodnak, bizonyára Janus Pannonius életidejében is összeegyeztethető volt a kamaszkor természetes szabadságával, a „virtuskodással”... Az „erkölcsi feddhetetlenségen” pedig nyilván akkor sem aszkézist értettek, nem azt, hogy valaki tartózkodott még az *igényes szerelmi élettől* is! Ezért sem hisszük, hogy szűz lett volna. Mert amint valakiről ennek az ellenkezőjét, így ezt is a legkönnyebb kimondani s elterjeszteni. Ki volt ott? Ki látta? Végül ehhez még annyit: noha voltak korok, amelyek álerkölsöt hirdetve még az egészséges nemi életet, illetve a szerelmet is erkölcstelennek próbálták hirdetni, egészséges korok mindig mellette álltak az igaz szerelemnek, vele a természetes érzékiség megélésének.

⁴² Bán Imre: *A magyar irodalom története a romantikáig*. Tankönyvkiadó, Bp., 1980. 28. p.

⁴³ Nemeskürty István: i. m. I. 75. p.

⁴⁴ Gerézdi Rabán: *Janus Pannonius*. (2.) 231. p.

⁴⁵ Csorba Győző: i. m. (Utószó.)

⁴⁶ Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Magyar humanizmus. Akadémiai, Bp., 1988. 83. p. (Az 1935-ben megjelent kor-szakmonográfia reprint kiadása.)

⁴⁷ Csorba Győző: i. m. (Utószó.)

Igen változatos szerelmi élet, azaz tapasztalat birtokában keletkeztek tehát, vagy megélt élmények nélkül, az antik, valamint a kortárs humanista minták nyomán, illetve a fantáziában születtek ezek a pajzán költemények? Stílszerűen tehát – mint *Babits Mihály Erato* című fordításkötetének *Colinja* (*Piron* versében) – a kettő között keressük az igazságot... Vagyis – azt mondjuk, a versekből azt véljük kiolvasni – *Janus Pannonius* nem válogatás nélkül s nem mértéktelenül élte nemi életét, de nem is lehetett szűz, hanem egészséges s többnyire igényes szerelmi kapcsolatokat alakíthatott ki. Íme, az *Életkoráról* című remek epigrammájának részlete, két kiváló fordításban is: *Hangom vastagodik, s ágyéka körül kotorászik / már a kamasz; vágytól duzzad a vesszeje is. / Szívem lángba borul, ha csupán ránézek a lányra, / forró álmoktól lucskosodik lepedőm.*⁴⁸ Illetve: *Mélyül a hangom, az ujjam mind többet kaparászik / lágyékom táján, s mind virulóbb a botom. / Lányt látok – tűz önt el, reszket bennem a lélek, / s gyakran nedvezi át álmom a gyolcs lepedőt.*⁴⁹ E citátum önmagában is ellentmond mindkét, említett szélsőségnek: a szív, a láng meg az álmok és a tűz meg lélek és az álmom tagadják az „igen változatos”, tehát az olcsóságot sem elutasító szerelmi életet, de ugyanígy ellene mond ez a nyílt leírás is annak, hogy ifjonti élete mentes lett volna a testi kapcsolatoktól.

Ihletforrásként tehát a vergiliusi, martialisi, beccadellis minták követésén túl (vagy innen) – a valóságos élményekre voksolunk. *Elsősorban a költői nyelv okán.*⁵⁰ Mert az irodalom nyelve olyan, mint a *tekintet*: lehet, hogy néha – mondjuk elragadtatottságában, önfeledtségében – túloz, de nem hazudik, illetve mindig árulkodik. A majdani pécsi püspök kamaszkorának nőktől való érintetlenségét szerintünk eleve tagadja ugyanis az, hogy a költőnek a nemiségről, az erotikáról írott verseiben erőteljesen érzékelhető a – fentebb már hivatkozott – szókimondás, a részletek tárgyiassága, az, hogy ezek az opuszok gyakran a pornográfia határait súrolják szókimondásban. S cáfolnak mindenféle feltételezett szüzességet és önmegtartóztatást a „sanda sejtetések, obszcén utalások, két-, sőt egyéretelmű szójátékok”, s az, hogy az erotikus epigrammák „az olvasóra cinkosan kacsintó, pajzán kamasz-humorral telítettek”.⁵¹ Vétó az is, hogy – mint már szintén idéztük – obszcén, de szellemes alkotások a lírai műnemnek e rövid remekei. Jellemző hangvételük és szerveződésük a „frivolitás és a meglepő fordulatokra, groteszk túlzásokra épített költői technika”.⁵²

Csorba Győző, a kiváló fordító a kendőzetlen szókimondásról beszélve az olvasóközönségre is gondol: „*Egynémely vers okvetlenül súrolja a szokványos jóízű szokványos határait. Itt azonban fölvetődik a hűség és az eufémia viszonya. Én a hűség mellett – a hang hűsége mellett – döntöttem. Általában is fordítói ars poeticám alaptörvénye ez. Egyébként kötve hiszem, hogy amit a reneszánsz fül elbírt, az a mai ember füle számára*

⁴⁸ Kálnoky László ford.

⁴⁹ Csorba Győző ford.

⁵⁰ Hivatkozhatunk a fordításokra: az irodalomtörténet rég kimondta már, hogy „a pannóniai költő” – a kiváló tolmácsolásoknak köszönhetően – „lassan már magyar költővé válik”. V. ö. Gerézdi Rabán: *Janus Pannonius*. (2.) 246. p. Hogy epigrammáinak mennyire kitűnő fordításai vannak, fémjelzik a dolgozatban idézett példák!

⁵¹ Gerézdi Rabán: *Janus Pannonius*. (2.) 231. p.

⁵² U. o.

sok lenne. Persze, ha nincs tele előítéletekkel vagy álszeméremmel.⁵³ Igen, mint láttuk, vannak e költőnek – eufemizmusával – nem szalonképes szavai... Pornográf és obszcén elemeket is tartalmaznak epigrammái. De – mint utaltunk már rá – szarkasztikus, szatirizáló céllal!⁵⁴ A zseniális irodalomtörténész, Horváth János patikamérleg-pontosságú megfogalmazása szerint: „Úgynevezett obszcenitásban valójában fölötte áll az obszcénnek, csak tárgyul használja, hogy legyen mit kinevetnie, tudósan, szellemesen vagy csúfondárosan kifiguráznia.”⁵⁵ Hasonlóan vélekedik Szalay Károly: „A durva szó, nyers és egyértelmű megnevezés tagadás, degradáció is lehet egyben. A szókiválasztásban egy-fajta erkölcsi állásfoglalás, kritikus véleménynyilvánítás fejeződik ki.”⁵⁶

A szókimondással, illetve a szatirizálásra legmegfelelőbb szavak kiválasztásával függ össze a Janus-versek újabb nyelvi jellemzője: a testi-lelki szerelem leírásának hiteles, érzéketlen, szemléletes, erősen evokatív leírása – az a pontosság, amelyet kizárólag megélt élmények ihlelhetnek. Mert noha „például egy bizonyos Orsolya titkos bájainak megörökítéséhez a középkorban szentnek tisztelt Vergilius Aeneise híres hatodik énekének alvilág-leírásából kölcsönözte a fordulatokat és a színeket (De vulva Ursulae)”⁵⁷, s bár „a De vulva Ursulae címen hírhedtté vált négy Janus-epigramma ihletői kétségtelenül Beccadelli azonos című, illetve hasonló tartalmú versei voltak”⁵⁸, a nemi konzummáláról – álljon rendelkezésére, lebegjen előtte bármiféle minta – aligha írhatott volna ennyire pontosan s tökéletes művészettel az, aki élmény hiányában próbálkozik a fogalmazással: „Édes a húsod, a szád kedves, búbájós az arcod, / s míg nem kezdjük, egész lényed imádnivaló. / Ám, ha csináljuk már, oly könnyen csusszan az öcskös, / mintha nem is mindzso volna, amit döfögl. / Nem leli oldalait, végét, s úgy véli az árva: / légben inog valahol, vagy folyadékba esett. / S mert a szegény ily bő lyukban tüsténkedik, izzad, / célját érni bizony nem sikerül sehogyan. / Nem használ sem a far-játék, sem a mellet-a-mellhez, / az se, ha válmagasig rándul a comb, meg a térd. / Meghiusul minden küzdés, meddő az igyekvés, / céltalanul lihegünk, fájnak a csontok, az öl. / Vagy ne eressen rád soha senkit az Ég szeretőnek, / Orsolya, vagy csak olyan kant, aki győzi veled.”⁵⁹ Mondandónk alátámasztására álljon itt ugyanennek a versnek egy másik fordítása: Mézes a nyelved, bársony a tested, csábos az arcod, / S Orsolya, munka előtt tetszel egészebe’ nekem. / Ám ha terád fekszők, fütyim úgy lezuhan valagadba, / Hogy nem punciba bújít, sejtetni kezdi legott. / Oldalait s fenekét nem is érzi, akár ha a roppant / Légben lengene vagy tőba merülne alá. / Csak dözsöl tehetetlen-erőtlen a szörny hasadéokban, / kéjre hiába eped makkja gyötörve,

⁵³ U. o. (Külön kellene foglalkozni ezzel összefüggésben a bevezető sorok említette speciális befogadói világ, a középiskolások és költőnk kapcsolatával. Egyáltalán azzal: hol húzható meg a szellemi termékek határa abban a tekintetben, hogy mi az, amit szabad, sőt kell a kezükbe adni, mi az, amit nem... S van-e egyáltalán, amit nem szabad vagy nem kell? A szókimondó értékes irodalmi művek elzárhatók a kamasz, a serdülő korosztálytól? Itt csak néhány példára szorítkozunk: Ady: *Vad szirt-tetőn állunk*; Weöres Sándor: *Psyché*, illetve *Fairy Spring*; Faludy György: *Test és lélek* című műfordításkötete.)

⁵⁴ Lásd a 22., 23. hivatkozást!

⁵⁵ Horváth János: i. m. 83. p.

⁵⁶ Szalay Károly: i. m.

⁵⁷ Gerézdi Rabán: Janus Pannonius. (2.) 231. p.

⁵⁸ *Régi magyar szöveggyűjtemény I.* In: Kempelen Farkas Digitális Tankönyvtár (hik.hu).

⁵⁹ *Még mindig Orsolya mindzsjáról.* Csorba Győző ford.

szegény. / Mit se segél fara tánca vagy átkaroló szorítása, / S nem nyújt az se gyönyört,
térde ha vállamig ér. / Kár ez a küzdés, s fogy lihegő kebelem veritéke, / Farkam kínjaitól
fájnak a csontjaim is. / Vagy vaginádat az isteneink szűkebbre szereljük, / Vagy neked ad-
janak dákót ők, megfelelőt.”⁶⁰

A citált számos költeményben oly telitalálatosan, pontosan fogalmaz a beszélő, hogy meggyőző(he)t olvasóját arról: a szüzesség nemcsak elméletben, a gyakorlatban is idegen lehetett ettől az életes fiútól, a kamasz *Janus Pannoniustól*. Oly láttató, evokatív erejük e strófák, mint *Krúdy* vagy *Ady* csókról, érintésről írott szövegei, a „vad szírtetőn állunk” mélységeit és magasságait átélő alkotókéi. Élmény híján, pusztán kölcsönélménytől vezéreltetve szinte lehetetlen volna olyan színvonalon írni, amilyen nívón e *Janus-költemények* megszólalnak. Valami hiányozna. Márpedig ezek a 15. századi versfutamok e tekintetben sem keltenek hiányérzetet. Mint *Gerézi Rabán* is mondja: e versek „tömörek, kerekék, rafinált irodalmi igénytelenséggel készítették”.⁶¹ Szellemesek. Összetett a humoruk. Nyelvi megalkotottságuk rendkívül művészi.⁶² Megítélésünk szerint *megéltéséről* tanúskodnak.

Az a tudat, hogy *Janus Pannoniust*, illetve versének beszélőjét nem merevítjük élettelen, aszkéta szoborrá, semmit sem von le a költő és az ember érdemeiből. Amint nem lesz senki értő szemében a férfiasabb, ha azt feltételezzük, hogy önkontroll nélkül merült volna meg a nemi mocskokban. Hogy mennyire *humanista* volt a szerelemben is, éltetve az emberpár kapcsolatában a kép üdvé magasodásának, a testi szerelem egyszersmind lelkivé finomulásának lehetőségét, s mint minden nagy művész, mennyire a szépség kol-dusa volt, mennyire a mindenséggel mérte magát ez a több mint félezer éves poéta, arra álljon itt egy három disztichonból komponált epigrammája – legyen az övé *az utolsó szó* (a legszorosabb értelemben is):

Ágnes, drága szívem, ha szemembe tekintsz, a szemedből
csillagpárt látok sütni felém ragyogón.
Mégpedig egyik legfénylőbbet az égen, amelyben
Vénusz tartja a Főisten a karjai közt.
Vagy pedig azt, melyben fönt, messze, az égi tüzek közt
Arcturushoz forr Sirius, őt öleli.⁶³

⁶⁰ *Orsolya muffjáról*. Török László ford.

⁶¹ Gerézi Rabán: *Janus Pannonius*. (2.) 231. p.

⁶² A szellemesség, a humor, a nyelvi megalkotottság külön dolgozat tárgya lehetne.

⁶³ *Ágnesről*. Csorba Győző ford. Kardos Tibor tolmácsolása az üdv gondolát a *menny* szó szerepeltetésével erősíti. Íme a költemény első két sora az ő fordításában: „Életem, Ágneském, ragyogó szemeidbe tekintek, / S mintha a menny páros csillaga tűnne elém.”

A fordítások lelőhelyei: *Janus Pannonius Összes Munkái*. Közrebocsátja: V. Kovács Sándor. (Bp. 1987.); *Régi magyar szöveggyűjtemény I.* In: *Kempelen Farkas Digitális Tan-könyvtár* (hik.hu); *Janus Pannonius: Pajzán epigrammák*. Szerkesztette, fordította, az utószót írta és a jegyzeteket készítette: Csorba Győző (mek.oszk.hu).

ELŐJÁRÓ SZAVAK GÁL ELEMÉR HÉTHAVAS CÍMŰ REGÉNYÉRŐL

CS. VARGA ISTVÁN

Gál Elemér a Székelyföld szülötte, Kolozsvárott szerzett magyar szakos diplomát. Szatmárnémetiben sok kiválóság, köztük a költő *Szilágyi Domokos* és a drámaíró *Kocsis István* tanára volt. Tanított, írt, szerkesztett: a *Tanügyi Újság* munkatársa, 1990-től a *Szamoshat* című szépirodalmi lap főszerkesztője volt. Munkásságát tisztelet, megbecsülés övezte. 1994-ben települt át Egerbe. *Héthavas* című regénye valóban *sorsjelző* (*Bertha Zoltán*): értékővő tanúskodás a magyarság irodalomba menekített sorsáról, bizonyság nemzetünk történelmi jogairól, életrevalóságáról.

Történelmi regény – őstörténeti hitregény

A magyar epikatörténetnek igen fontos része a magyar *történelmi regény* alakulástörténete. A magyar történelmi regény főleg Jósika, Jókai, Mikszáth, Gárdonyi nyomán hozta létre literatúránk jelentős teljesítményeit, melyet Móricz *Erdély* trilógiája koronázott meg. A XX. században kiemelkedő vonulatot képeznek Tamási, Nyíró és Kodolányi történelmi regényei.

A *Héthavas* című *őstörténeti hitregény* a magyar történelmi regény sajátos, művészi válfaja. Az erdélyi *Jósika Miklós* a magyar történelmi regény megteremtője. Prózafejlődésünk genezise a távoli gesztáig, legendáig vezethető vissza. Történelmi regényeink európai vonatkozásban a skót mondavilágot szerető *Walter Scott* mintaadó műveivel rokoníthatók.

A történelmi regény műfajfogalma eléggé képlékeny, *trazitorikus*, időben változó; időről időre más jelentéssel telítődik. (A kritika fogalomhasználatja is bizonytalan, újabban a szerzők sem szívesen nevezik munkáikat *történelmi regénynek*.) A magyar irodalmi gondolkodásba erősen beépült a *történelmi regény* – lexikonjaink, az iskolai tanítás, a kritika révén is. Igaz, történelmi regénynek elsődlegesen azokat a műveket ismerik el, amelyek *korfestő* jellegűek, dokumentált és hitelesnek tekintett korban játszódnak. Se a műfaj, se történelem problémája, elmondhatóságának kérdése nem jelenik meg ezekben a könyvekben. Az olvasók többsége továbbra is a 19. század kánonja mentén olvassa a *történelmi regényt*.

Az utóbbi 60 esztendőben volt alkalmunk bőségesen megtapasztalni, hogy az irodalmi művek sorsát nemcsak a befogadó olvasóközönség ízlésváltozása formálja, hanem az írás és olvasás viszonyába gyakran durva adminisztratív eszközökkel beleszólt a politika is. Jellemző beállítódás: az irodalmi közgondolkodásban nálunk még nem válik szét határozottan a történetírónak és a történelmi regény szerzőjének anyagkezelése, műlthoz való viszonya. Az értelmezés pragmatizmusa erőteljesen hat, miközben a funkciók eltolódása figyelhető meg, melyet az irodalom erősen megszenved. Gyakori a historizáló regény, a pszeudo-historikus regény, az áltörténeti regény. Ezeket a fogalmakat sokszor nem is saját jelentésükben, hanem a történelmi regény megnevezésének eufemisztikus megkerülése céljából alkalmazzák. Ha konzekvens a szemléletünk, akkor a *történelmi regény* kizárja a *historizáló*, *pszeudo-historikus* és *áltörténeti regény* megnevezéseket. A „*történelminek*” mondott regények poétikai-nyelvszemléleti, mnemotechnikai, értelmezésbeli kérdései élő irodalmunk érdekfeszítő feladatai közé tartoznak.

Napjaink „*történelmiként*” olvasott regényeinek poétikai jegyeire összpontosítja a vizsgálódásait, a poétikai teret szemlátomást a *jelentésképzés* narratológiai komponenseire igyekszik korlátozni. *Hagyomány* és *újítás* jegyében fontosak az elbeszélő és elbeszélés „világképző” lehetőségei, a metonimikus és metaforikus elbeszélés-szerkezet, a tér és idő konzisztens vagy destruált összetartozása, az alakok identitásának kérdései stb. Ma a regényíró másként fordul a műlthoz, szabadabban bánik a múlt tényeivel is, nem lehet számára elvárás a *referencialitás*- és *igazságigény*. Ma nem a tények visszaadása, hanem azok esztétikai funkcióba helyezése a cél. A *szövegszervező eljárások*, epikus tényezők szerepe a világteremtés módja ezeknek megfelelően módosul a történeti munkához képest a történelmi regényekben.

Ezt a sorsregényt csak szeretettel, vagyis nyitott lélekkel érdemes olvasni. Igazi szellemi-lelki táplálékot nyújt, látásunkat, életkedvünket, egyéni és közösségi felelősség-tudatunkat lebilincselő stílussal, emberi és erkölcsi hitellel frissíti föl. Írója elsősorban nem módszerként, hanem szemléletmódként használja a *mikrotörténelem* fogalmát, amely nem *re-*, hanem *dekonstruálja* a makrotörténeti folyamatokat, amennyiben nem a „történelmet”, hanem a személyes, alternatív történelmeket állítja az ábrázolás centrumába. Gál Elemér nem a ma divatos episztémétörténeti tudatossággal alakítja regényét, mert indíttatásai miatt a történelemnek másfajta moduszait ismeri el az egyén életében, mint számos jelenkori írótársa.

A történelmi regény mai fellendülését érdemes a múlt, a történelem kulturális átértékelődésének a folyamatában is szemügyre venni. A kitalálás az emlékezés munkájának elidegeníthetetlen elemévé vált. A múlt kulturális megképzésének mai gyakorlatában a történelem változó identitású képződmény. Napjaink ábrázolásával szemben támasztható hagyományos követelmények, mint a történelmi hűség vagy hitelesség érvényüket veszítették. A történelem poétikája átrendeződött, mindez a lezajlott, átfogó kulturális folyamatokkal, a posztmodernnek nevezett helyzettel függ össze, amelyben magától értetődővé vált kitalálás és felidézés, képzelet és emlékezet összetartozása. A múlt képének kulturális megalkotásában a történelemhez való kollektív viszonyulás jellegzetes formái is kifejeződnek. Az európai viszonylatban *köztes* térségünkre jóval inkább jellemző a történelemnek való kiszolgáltatottság tapasztalata, s ebből következően az elfedés vagy a felejtés, mintsem a felelősségteljes feldolgozás munkája.

Viktor Žmegač *Történeti regénypoétika* (In: *Az irodalom elméletei*. Szerk.: Thomka Beáta. Pécs, 1996. 99-170.) című tanulmányában a XX. századi regény két alakulási irányának, a szöveg- és valóságirodalomnak, kijelöléséhez alapvetésként állapítja meg: a regényelmélet terminológiájának alapvető megújulása szükséges, lévén hagyományos terminusaink kiüresedtek, semmitmondóak. A segítségükkel nem írhatók le a XX. századi regények, nem jöhet létre érvényes tipológia, nem születhet megfelelő műfajtörténeti leírás. Irodalomtörténet-írás ma is három „t” uralma alatt áll: *teória, terminológia és tipológia*, amelyek egyidejűleg egymást is meghatározzák, sőt feltételezik. Megfelelő teória nélkül nem alakulhat ki adekvát terminológia, amelynek a hiánya pedig lehetetlenné teszi a tipológiát.

A történelmi regény zárt, teljes világot épít fel a múlt eseményeiből: egy működő, adott korabeli, emberi életvilágot hoz létre, ami nem történelmi éppíglétének ábrázolására, önmaga pusztá bemutatására hivatott. A magyar történelmi regényben olyan ízlésvilág, értékpreferenciák, beállítódások lépnek működésbe, amelyek elsősorban közéleti, a nemzeti lét kérdéseit megfogalmazó művet látnak a műfajban. A történelmi regényekre jellemző tartalmak (történeti hitelesség, történelmi igazságérzet, nemzeti, közösségi tartalmak megjelenítése, azonosulásminták felmutatása stb.) hiányoznak, ezért a mai történelmi regényekben a szövegek valóban „történelmi voltát” ezek a hiányosságok kétségbe vonják az irodalomolvasásban, és elbizonytalanítják a fogalomhasználatukat.

A nyolcvanas-kilencvenes évektől számíthatóan kritikai »fordulat« váltotta fel a korábbi, elsősorban a művek valóságreferenciáját vizsgáló realista olvasást: egy alapvetően a szövegvilágok nyelvi létesítésére reflektáló kérdezés. Ugyanebben az irányban hatott az új olvasási opció kibontakozásának lehetősége: a művészi nyelvhasználatban létesülő többértelmű valóság elmélyült vizsgálata. A szövegközpontú elemzések mellett hangsúlyt kap a fikcionalitás, a mítoszteremtés, a lélektani sajátosságok, az életrajzi vonatkozásoktól függetlenített megítélés és sok más, például Móricz alkotásaira is jellemző írói eszköz és eljárás. Napjaink divatos értékelési referenciájának egyik alapvető jellemzője a szövegvilágok és a szövegvilágok nyelvi létesítésére reflektáló kérdezésre koncentráció.

Héthavas – őstörténeti hitregény

Gál Elemér regényét olvasva, Tamási *Szülőföldem* című, szociografikus vallomásregénye jutott eszembe, mely szerint *Erdély lételeme a változás: itt „ember és természet egyaránt játszik”. „...jókedvet is láttam, melyből vér csordult, mire észre lehetett volna venni. S jártam völgyekben és állottam hegyek tetején: s amíg a völgyet néztem, a hegyek felett megváltozott a fény, a amíg a hegyeket néztem, a völgy színt és kedvet cserélt.”*

Gál Elemér sikeresen bizonyítja: lehet egy regény egyszerre *őstörténeti és hitregény* is. Íróhoz méltó feladat léthelyzetünk természetének a felismerése a régmúltban. A műfaj a regény eszmeiségét és szerkezetét is meghatározó célkitűzésre utal. Két párhuzamos szerelem történetével kelti fel a hihetőség művészi illúzióját, ebbe illeszti a sámánhitből a kereszténységbe való átmenet hitvilágának ábrázolását. A fő cselekményvonalat Zsögöd és Ajnád szerelmi versengése tölti ki, túlmutat az egyéni boldogságkeresés céljain. Csen-

ge a hitében erősen emberi, jellemében megbízható lelket fedez fel Zsögödben, akinek alapelve, hogy a dolgokat használni kell, az embereket pedig szeretni – és nem fordítva!

A legcsodálatosabb, ahogyan férfi és nő kapcsolatában az író, az egyik fél a másikat (s a másik az egyiket) a szeretet mindhárom – helyesebben: négy, mert még az Eroszt is kettéválaszthatjuk – „szférán” átvezeti (*felfelé* vezeti) a „szerelek, mert szeretlek”-ig (mindnyájan egy Napnak a fénysugarai vagyunk) alapfoktól eljut a *Philán* túlihoz (a testvéri, baráti szereteten túlra), a *nem baj, ha engem akár nem is szeretnek: fő az, hogy én szeressem!* fokozatáig. A szeretet által olyan boldogsághoz, teljességhez és megismeréshez érkezhetünk el, mely szabadbá tesz, elvezet az igazi „kozmosz” szeretetig, az isteni szeretet, az *Agapé* közelébe. Megismerés és szeretet itt talán egyet jelent.

Csőndbe térnek a dalok Szerintem Gál Elemér művészete sokban hasonlatos Zsögödi Nagy Imre festői világához, ahhoz, ahogyan *Héthavas* világát a homály-, s ködoszlás után kitisztuló levegő, egyenesen *bőfény* szállja meg; ahogyan fényáradat lepi, teríti be, itatja, hatja át a tájat, amely egy időben és egyszerre válik világossá, sugárzóvá, fényessé: színnel telítve a Hargitát...

A szellemi és lelki időutazást, a művek világában való megmártózás kérdéskörét jellemezzük néhány, a művet egészében minősítő gondolattal, melyek egyidőben jelentenek megmérettetést és az érdeklődés felkeltését az író személye és alkotásai iránt. Gál Elemér óriási fölkészültséggel, európai műveltséggel, elfogulatlan józan ésszel, minden szenzációhajhászást kerülő tapintattal közelített tárgyaival. Regénybeli történelme csak időbeli és formai keret, népmondák, regényes krónikák, ősvallási hitelemek, hitregék és írói fantáziából született eredetmondákból áll össze. Az író arra keres választ, hogy mi tartotta fenn 450 éven át a székelységet a széthulló hun birodalom romjainak egy kis erdélyi szigetén, hogy nyelvét megtartva megőrizze identitását és bevárja magyar testvéreit? Az író válasza: az őseiktől örökölt szellemi-lelki kincsük: a kegyelem műve, az újulni képes hitük, amely rátalált az egyént és közösséget megtartó kereszténységre.

Tudjuk, Tamási Áronnál a csodának nem a lélektani, hanem hitbéli és keresztény magyarázata a döntő, mert a csoda forrása sokkal mélyebben van, mint a folklór hagyományos kategóriái. Gál Elemér Tamásihoz hasonlóan a maga jelképes, biblikus világába mélyen beleágyazta Erdély, a székelység sorsának értelmezését. A magyar-székely közös országalapítás hajnalán tudatosítja az Újszövetség, mindmáig meg nem értett, krisztusi parancsát is: „*Szeresd ellenségedet, mint tenmagadat.*”

A felépítésében logikus, argumentációs szerkezetét tekintve meggyőző és a szakmai narráció intelligens technikáit biztonságosan alkalmazó regény ebben a formájában, szélességében és mélységében is az első átfogó, szisztematikusan feldolgozását adja a legújabb magyar hittörténeti regény kérdéseinek. Eredményeit példamutató anyagismeret, komoly szakmai munka alapozta meg. Kisebb hiányosságai és fogyatékoságai vannak a regénynek, de ezek jórészt könnyen javíthatók és nem változtatnak azon, hogy ez a színvonalas kidolgozású regény példaértékű. Az őstörténeti kalandozás regénye *tanúságul és tanulságul* szolgálhat a jelenkor emberének.

Gál Elemér meggyőzően bizonyítja: a magyarságban mindig volt és ma is létezik *sensus communis*. Ez a közkeletű kifejezés érzékelteti, hogy mi ment és megy végbe az emberek szívénél a mélyén. A *sensus* jelentése *érzés, érzék*; arra utal, hogy minden az érzékek által érkezik lelkünkbe. A *sensus communis* elemi fogalom, amelynek jelentése a *józan ész, belső érzék*, a társadalmi értelemben vett *közös érzék, általános ész*: a mérték-

tartás, közmegegyezés a butaság ellenében – az okosság javára. Ez a jelzős szó szerkezet a rómaiaknál nemcsak *józan ész*t, de *emberséget és érzékenységet* is jelentett. Voltaire ismerte fel, hogy a rómaiaknál ez a teljes fogalom később franciául már csak a felét jelentette. A *raison* a *józan ész*, célszerűség, az ésszerűség – kimaradt belőle a lényeg: az *emberség*, az, amivel többek voltak a rómaiak utódaiknál. Gál Elemér rámutat arra, hogy a primitívnek vélt társadalmakban is létezett *sensus communis*, születettek érző lelkek, akik lemondtak önös érdekeikről, ha a megmaradás, az összetartozó népek érdekei áldozatot követeltek. *Lélekben tudtak nagyok lenni*, magukhoz emelték a kisembert is, hogy mindenki otthona legyen a közösen védelmezett haza.

Epilógus – Csöndbe térnek a dalok

Egy ősi mitológiai analógiával világítom meg Gál Elemér értéktudatának jellemzőit. Kantór meséjében a *Gazdagság*, a *Kéj*, az *Egészség* és az *Erény* a *legfőbb jó* rangjáért vetélkedik. A *Gazdagság* szerint ő a *legfőbb jó*, mert vele minden javak megvásárolhatók. A *Kéj* szerint őt illeti a győzelem, mert a *gazdagság* is csak arra való, hogy őt megvásárolhassák. Az *Egészség* azt állítja: nélküle nincs értelme sem a *gazdagságnak*, sem a *kéjnek*. Végül az *Erény* kijelenti: fölötte áll mindháromnak, mert *gazdagon*, *gyönyörök közepette* is nyomorult lehet az ember, ha helytelenül él. A győzelmet az *Erény* szerzi meg.

Gál Elemér tudja az *erény* – bár nem a *legfőbb jó*, és ez a mese sem oldja meg a *legfőbb jó* képtelen kérdését –, azt tudatosítja, hogy az *erény* egyáltalán nem *valamiféle jó*, hanem *kötelesség: más, magasabb rendű kategória*, amely az értékskála tetején áll. Éppen ezért a *van* helyett a *kell* valóságára eszméltet. Hősei a néphez hű emberek életét példázzák: a „*sajátosság méltóságának*” (Sütő András) genezisést mutatják: a szülőfölddel és népével való lelki egységet.

Arra kell figyelnünk, amit a mű üzen, amit a szöveg felkínál. Nem veszíthet, csak nyerhet az irodalomtörténész, a bíráló, ha a mű központi fontosságát kidomborítva, az írástudók felelősségét, sőt közéleti szerepét sem hanyagolja el az alkotó teljes képének feltárásában. Mindez nem messiáskodás, hanem apostolkodás. Szükséges lenne egy magunkbaszállás, egy messzehangzó „*Pater, peccavi!*” bevállása: „*Vétkeztem, Atyám!*” 2004. december 5-én vétket, ünneprontást követtünk el. De ezt korifeusaink képtelenek kimondani.

Cserhalomban, az 1996-os Szent László-szoboravatáson hangzott el: „*Segíts nekünk, Szent László király, hogy visszavehessük jogos tulajdonunkat a nyelvrabló lovagoktól. Segíts, hogy megszűnjön nyelvünk alattvaló státusa Erdély területén!*” A regényíró Erdély számos, történelmi gondjának beépítésével erősíti üzenetét, igyekszik lélekben a magyar nemzettest részévé integrálni a Héthavas népet, Székelyföldet. Ma a földrajzi szomszédság különösen predesztinálja a Székelyföldet, hogy a csángóság anyaországává váljon, ezért fontos annak felismerése, hogy a tömbben élő székelységnek a földrajzi határain túlmutató felelőssége, küldetése is van. A Héthavas lármafaként figyelmeztet feladatainkra: a történelem fölé magasodó földrajzi szimbólum, lelki erőforrás, mint Csíksomlyó: a székely Lourdes.

A Héthavas népének múltja bizonyítja: az erdélyi magyarság számára ősi erény maradt a vitézség és tudás, a kitartó küzdelem, a belső önépítkezés, az egyéni és kisközös-

ségi ellenállás, a meg nem alkuvás szimbólumai, annak felismerése, tudatosítása, amely a szárhegyi írótalálkozón fogalmazódott meg: „a nemzeti megmaradás pallérozott nyelvet, józan történelmi tudatot, önértékelést és öntudatot követel meg”.

Legendák földje a Héthavas. A legendából hiteles világ bontakozik ki, évszázadok keservektől, csapásoktól sújtott, a megmaradásért vívott véres küzdelmek, közelmúltunk és napjaink realitásai. A Héthavas csúcsaként a Csiki medence fölé magasodik – Csik-szentdomokos szülötte, Márton Áron püspök alakja, akinek életpéldája és tanítása máig érvényes. A kisebbségbe taszított magyarság szellemi pásztora bátran szólt a kisebbséget elnyomó hatalommal szemben, például 1946-ban Csíksomlyón: „a világ sorsát újra-rendező nagyhatalmak hallgassák meg az erdélyi magyarság hangját, ne döntsenek nélküle, ne ítélkezzenek könnyelműen fölőtte, ne ismételjék meg a trianoni vétséget, újabb igazságtalanság nem adhat lelki békét sem a győzteseknek, sem a legyőzötteknek...” Fájdalmas tragédia, hogy Európa mentora és cinkosa lett a bennünket megfojtani kívánó szomszéd nemzetek agresszív törekvéseinek.

Márton Áron akkor következetesen védte népe és egyháza érdekeit, Petru Groza miniszterelnökhöz írott levélben hangsúlyozta: „ahol a nemzeti érdek egyoldalú és türelmetlen eltúlzással minden más érdek fölé emeltetik, és ez a felfogás behatol a lelkekbe, ott kisebbségi ember számára szabad emberhez méltó élet nem lehetséges. (...) Élni akaró nép kisebbségi sorsban sem törődhetik bele abba, hogy magát föláldozza a többségi nemzet önzésének, amely természetjog és az isteni törvények által megvont határokat túllépi”.

Gál Elemér a Tündérkert írójától tanulta, remek tanulmányban bizonyítja: Erdély Tündérkert-álma szívdobogtató elképzelés: a belülről egységes, szomszédaival szövetséges Erdély megtörheti a török hatalmát, és Tündérkertet építhet. Bethlen mindennél nagyobb fájdalma, hogy ez az álom csak álom maradt: „Másoknak a fejedelemség dicsőség és öröm és jóérzés: nekem teher és lesújtó sors... Bizony Tündérország elmúlt Erdélyből... Már nekünk nincs más Erdélyünk, csak egy kipusztított tündérkert (...) Báthory Gábor nagy lélek volt: a legkülönb, akit valaha ifjában remélhattunk: igazi tündérkirályfi, de a tündérek nem e világra valók... Aki emberfia magasabb szellemekkel fog kezét: belepusztul a szerencsébe...” Bethlen a valósággal szembesülve, álmait a valósághoz méri: „szegények vagyunk, kicsinyek vagyunk, tudatlanok vagyunk”. Erdély senki másra nem számíthat, ezért mondja Báthorynak: „nem lehet olyan álmot álmodni, amelyet akar, csak amit lehet... Nem is csak amit lehet: de amit kell...” Egy kicsi ország világmegváltás helyett csak belső ügyeivel törődjön, építkezzen, erősödjön a jelenben a jövőnek is.

A kisebbségi létértelmezéseknek óriási hasznuk lehet, mert a kisebbségi élet törvényszerűségei felértékelődnek. Az Európai Unióban kisebbségi helyzetbe jutott magyarság lemaradásának egyik fő oka: nem ismeri eléggé önmagát, sem múltját, sem azt az életkezetet, amelybe került. A napi küzdelmekbe torzult politikai vezetésnek és a kisebbségi, társadalomirányító erőknél nincsen kellő szemléletformáló ismeretük a korábbi periódusok nemzeti, kisebbségvédelmi, társadalomépítő tapasztalatairól. Kitarotán kell foglalkozni múltunk kisebbségi tanulságaival, mert illúzió, hogy az Unióban megszűnik a „kisebbségi kérdés”. Abban reménykedhetünk, hogy újjáteremthető a kárpát-medencei magyarság szellemi-lelki egysége, ha hitelesen újra tudjuk fogalmazni a nemzettudatot.

Gál Elemér írói célkitűzése hasonló Áprily Lajoséhoz: „S gondoltam rá, ki jő száz év után, / arcába tűz az új világ sugára. / S szentszánnalommal néz majd vissza rám, / kortól

kifosztott, koldus dédapára.” (A kor falára.) Átala Reményik Sándor Atlantisza harangoz, mert rokonlélek a Templom és iskola költőjével: „Tudnod kell, Népem, hogy én itt hogy jártam: / Szédülő fejjel és halálra váltan, / Amíg neked az üdvösség borát / És az örökéletet prédikáltam.”

Gál Elemér érdemét senki el nem vitathatja, el nem veheti. Magunkat tesszük kisebbé, ha regényét nem rangjához illően méltatjuk. „*Seul silence grand; tout le rest faiblesse*” – „A csend, az nagy, a többi gyengeség”. (Alfred de Vigny: A farkas halála) Hallgassuk a csendet, hallgassunk a csendre!

A hazánkban egyedülálló kettős szentélyű tornaszentandrásí római kat. templom. (13-15. sz.)

„ERDÉLYISÉG” NAPJAINKBAN, A KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIAI ÉRDEKLŐDÉS VONZATÁBAN

SIMON ZOLTÁN

Az „erdélyiség”, mint fogalmi konstrukció a dolgozat címében alighanem a homályos és kényszerű kreáció egyik alapesetének tűnhet, legalább annyira, mint a kulturális antropológiai, a maga paradigmaticus valóságával, és a több mint egy évtizedes intézményes voltának prosperálása mellett is. A Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék megalapítójának, Kunt Ernőnek a kulturális antropológiáról alkotott nézetét az iskola jelen képviselői a következőképpen adják vissza: „...*Hitt a kultúrák szerves továbbélésében és komplex kutathatóságában; eredeti szakmáját, az etnográfiát nem csupán a paraszti életmód nosztalgikus leírásának tekintette, hanem élő, életképes tudománynak, amely nem áll ellen az új módszerek és eszközök bevezetésének, s amelyet a filozofikus valóságértelmező szemlélet jár át.*” (Bán András – Biczó Gábor – Kotics József: Antropológia veduta. Megjegyzések a tudásterület múltjáról a jelen perspektívájából és a jövő érdekében, Józsay Zsolt Kunt-emlékszobra kapcsán. In: *Új Holnap*, 2005/4. [a továbbiakban: Bán – Biczó – Kotics 2005/4], 31. old.).

Az „erdélyiség”-et, mint *filozofikus valóságértelmező szemléletet*, a dolgozat során *etnopolitikai, kulturális-társadalmi, vallási-etnikai* tartalmakkal igyekszem kiegészíteni, és e fogalompárokat (amelyek, így ebben a formában megint csak társadalomtudományi érdekű fogalomként hangzanak), hogy milyen megfontolásból rendelem alá a kulturális antropológiának, szóljon mellette/mellettem A. Gergely Andrásnak azon elképzelése, mely szerint a kiváló antropológus Clifford Geertz az „ideológia mint kulturális rendszer” alapértelmezése, megfordítható „a kultúra mint ideológiai rendszer” elméletére, és így az antropológiai gondolkodásmód határterületéről nézve talán megfoghatóvá, leírhatóvá válhat az „erdélyiség”, mint nemzeti, kulturális lét, vagy mint „mikrotörténeti-lokáliszociológiai” esetleírás (vö. A. Gergely András: *Létmódok és kimódolt létek [politikai antropológiai tanulmányok]*, MTA Politika Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, 2000 [a továbbiakban: A. Gergely 2000], 19. old.).

Ilyés Zoltán azt írja a Gyimesi-szorosról a történeti Magyarország egykori határának az utóbbi tizenegynéhány évben annyira felülértékelt, felülértékelődött, a turisták és a helyiek által kreált határtermelési szimbólumai kapcsán, hogy: „*Az 'ezeréves határnak' a Vereckei-hágón kívül talán nincs még egy olyan szakasza, amely az elmúlt években olyan erőteljesen beépült a Trianon előtti országterület megismerését célzó (etno)turizmus repertoárjába, mint Gyimes (...). A versengő narratívák és térelmények földjévé váló*

Gyimesi-szoros népszerűsége karakteres orográfiáján túl minden bizonnyal abban az elgondolásban gyökerezik, hogy tömbmagyar, kulturálisan homogén terület csak a Székelyföldön érintkezik a történelmi határral és ez valamiféle otthonosságot és biztonságot nyújt az egykori határvidéket felkeresők számára. Ez a határelmény intenzív emlékezetmegerősítő szemiotikai munkát indukál.” (Ilyés Zoltán: Szimbolikus határok és határjelek. A turisták és a helyiek határtermelő és -olvasó aktivitása Gyimesben. In (szerk.): Biczó Gábor: *Vagabundus Gulyás Gyula tiszteletére*. Miskolc, 2004. Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék [a továbbiakban: Ilyés 2004], 189. old.)

A fenti idézetből kiemelve az olyan fogalmakat, meghatározásokat, mint az *(etno)turizmus, versengő narratívák és térélmények, tömbmagyar, kulturálisan homogén, otthonosság, biztonság, intenzív emlékezet* – és ezeket „globálisan” átültetve az „erdélyiség”-re mint mnemonikus fogalomra, bebizonyosodik, hogy az „emlékezés kultúrája, az „identitástermelés kultúrája” (lásd: Ilyés 2004, 200. old.) a tágabb értelemben vett Erdélyt is, mint kulturális zónát¹, a tér szempontjából közelíti meg.

Az (etno)turizmus általános narratívái Erdélyt, mint kulturális zónát, nemhogy a Székelyföld református vagy katolikus vallási térbeliségére (vagy éppen egyéb vallási térbeliségekre/térbeli megoszlásokra) nem bontja le, hanem sok esetben igen tévesen székelemek említ a kolozsváriakat, mezőségieket, stb., vagyis a „székelység” mint („az igazi magyarok”, „azok még nem felejtették el magyarságukat”, „ott van az igazi összetartás”, „kemény, székely bicskások”, stb.) (etno)kategória mitizálódott, térbeliségében ráragadt, rátapadt a Székelyföld határ- és peremterületeire is, ahol a székely öntudat mára már teljesen megkopott (minden bizonnyal ide sorolhatjuk a mai Maros megyét, az olyan kompakt magyar többségű kistáj-egységekkel mint az Alsó- és Középső-Nyárad-mente), de a „hamis mítoszok” sora sokszor a partiumi területek lakóit is a székely toposz soraiba állítja.

A *versengő narratívák* az „erdélyiség”-et etnotoposzizálják, úgy, hogy ezek a párbeszéd alig-alig vagy egyáltalán nem számolnak² adott esetben az etnokulturális viszo-

¹ A „kulturális zóna” fogalmát Paládi-Kovács Attilától kölcsönöztem, aki a zóna, zonalitás fogalmainak értelmezése kapcsán a következőképpen fogalmaz: „Azok a geográfiai nagytérsegek, amelyek hosszú történelmi korokon átívelően kötődnek államalakulatok, országok, tartományok, régiók létezéséhez, aligha nevezhetők makrozónának. Sem Erdélyt, sem Bajorországot nem nevezném így. Az ilyen típusú egységek regionális kultúrája csak igen sok komponens elemzésével jellemezhető. Ezeknek a tartományi szintű regionális kultúráknak számos konstans, viszonylag állandó komponensen van, ami viszonylagos állandóságot kölcsönöz és tartós jelleget ad az egész struktúrának. Egyes jelenségek térbeliségének leírásához, történelmi változások folyamatok jellemzéséhez azonban a bajor vagy az erdélyi kulturális régióban a zóna is alkalmas fogalom és terminus lehet. Olykor történetileg rögzült, sok évszázados múltú visszatekintő jelenségcsoportok térbelisége is leírható vele. Példa rá a Székelyföld keleti és nyugati felének, katolikus és zömmel protestáns zónájának a jellemzése (Paládi-Kovács Attila: Megjegyzések a zóna és zonalitás fogalmának néprajzi értelmezéséhez. In: Kalmár Zoltán [szerk.]: *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében*. Nemzetközi Tudományos Konferencia 2004. augusztus 26-28. Aszód, 2005, 10. old.).

² Példaként szolgálhat az „otthonosságot” kereső magyarországi turista esete, aki szinte felháborodva jegyzi meg, hogy Kolozsváron az utcán sétálva „alig-alig hallott magyar beszédet”, továbbmenve

nyok különbözőségeivel, a „tömbmagyarság” fogalmával, amely sok esetben aktualitását nézve a történetileg változó más és más vallási-etnikai csoportok halmazát tömbösíti, etnikailag homogenizálja, tovább nem számol az etnikai szempontok szerinti centrális vagy marginális helyzetekkel, peremterületekkel, az esetleges kontaktzónákkal, az asszimiláció, akkulturáció meglétével és tényleges hatásfokával. A rendszerváltás után hirtelen meglóduló és mára már tömegessé váló „néptánc-, folklór- és vallási turizmus” (a fogalmat Ilyés Zoltántól kölcsönöztük: Ilyés 2004, 194. old.) vagy az „ősi és még romlatlan magyarság” újrafelfedezésének pátosza által generált, szintén menetrendszerű „tömegkirándulásoktól” aligha lehet számon kérni ezt a fajta „jártasságot” vagy éles(ebb) „szemlélődést”. Továbbá pedig nehogy azt higgye valaki, hogy jelen írásunkban az Erdélybe „kirándulók” vagy „szemlélődők” csoportjait opponálni szerettük volna, vagy ami még borzasztóbb félreértésre adhat okot, hogy hiábavalónak, esetleg etnopolitikai szempontból károsnak ítélnénk az ilyenfajta megismerési vágyakat, tetteket. Erdély vagy az „erdélyiség” megismerése, újraismerése igenis fontos feladat, túlzás nélkül nevezhetjük „nemzeti koncepciónak”, és ebben a folyamatban mindegy, hogy ki (kik) milyen kapcsolati formában (csoportos, családi, baráti, egyházi, rokoni stb.) formában teszi meg akár többszáz kilométeres útját, az igazán fontos feladat (amelyet a fentiekben sugallni igyekeztünk, és ezúttal mindenki maga döntse el politikai, nemzetfelfogási, stb. fókuszát) az adott kisebbségi csoport, etnikum azonképpeni konceptualizálása, amely lehetőleg mentes az átpolitizáltságtól és a különböző sajtó- és egyéb híradásoktól, vagyis ahogyan A. Gergely András fogalmaz: „...a nemzeti identitás és a nacionalizmusok klasszikus elméletei közé ékelt modernista logikájú tudásközvetítés”-től. (A. Gergely, 2000. 19. old.)

Michael Foucault életművének egyik alap gondolatát szintén A. Gergely András hozza, amely egyben legyen az általunk használt „erdélyiség” fogalmának etnopolitikai, kulturális-társadalmi kibeszélésének alap gondolata is a továbbiakban, mely szerint: „...a hatalom és a társadalom működésében, együttes vagy egymás elleni mechanizmusaiiban a társadalmi tér újraelosztásának folyamata zajlik megannyi huzavona közepette, s hogy a hatalom szerepe, az állam eredendő funkciója aligha több vagy kevesebb, mint a politikai tér határainak, frontvonalaiknak kijelölése újra meg újra. A megoldások, hogy ugyanis éppen társadalmi alkuról, konszenzusról, konfliktusról, válságról vagy kölcsönös függésről van-e szó, az egyes társadalmak, politikai erőcsoportok és történeti körülmények függvényei. Századunk globalizációs, regionalizációs vagy lokalitásokra és csoportidentitásokra szétosztó folyamatait tehát ebből az aspektusból is indokoltan vizsgálhatók.” (A. Gergely, 2000. 20. old.)

Az afféle bevezetésnek, fogalmi meghatározásnak szánt rész lezárásával még egy alap gondolat feloldásával vagyunk adósok, nevezetesen a kulturális antropológus, mint személy egzaltáltságának a feloldásával, nevezetesen azzal, hogy: „Miként lehet biztos abban a kutató, hogy azt írja, amit a terepen tapasztal, és ha értelmezését szövege tárgyává tesz, vajon a maga konstruálta textusban nem számolja-e fel de facto azt a kulturális originalitást („másságot”), ami kutatásának kiindulópontjául szolgált.” (Bán – Biczó – Kotics 2005/4. 34. old.)

a Székelyföldre pedig „csodálkozva” jegyzi meg, hogy „Kézdivásárhelyen még az üzletekben is magyarul van feltüntetve a termékek neve és ára”.

A bátorságért, amelynek során szerény antropológusi képességeimet a Clifford Geertzével vetem össze, előre elnézést kérek, de jelen esetben a személyes „antropológusi” dilemmám valami hasonló azzal, amelyet ő így fogalmaz: „... *hogyan egyesek ugyanúgy próbálják definiálni az „antropológiát”, mint az irodalmat, a „nyelvészetet”, vagy a rovatant, vagyis mint egy bizonyos dolog tanulmányozását, pedig az antropológia inkább különféle tudományos pályafutások laza kollekciója. Ez a rendhagyó diszciplína számtalan, önmagát definiálni próbáló hivatást foglal magában. Az én esetemben legalábbis erről van szó. Az én szakmai életem pályagörbéjén, amely se nem szabályos, se nem tipikus, amely szeszélyesen alakult, és meglehetősen határozatlan irányba tart, mégis egy antropológus pályája bontakozik ki. Ad hoc és ex post üggyről van szó. Csak akkor érted meg, mit csináltál (ha egyáltalán megérted), amikor már készen vagy.*” (Clifford Geertz: A tény után. Részletek a könyv egyik fejezetéből. In: *Lettre*, 18. szám, 1995. ősz. Forrás: www.mek.oszk.hu).

A kulturális antropológia módszertani bázisának egyik legalapvetőbb elemét, magának a terepnek a legfontosabb módszereit aktualizálva, álláspontom mindjárt kettős vagy többes kötődésűvé válik, mint erdélyi magyarnak (aki Magyarországon végezte tanulmányait, és nem közvetlenül „otthon” kamatoztatja tudását, vagy ahogy sokan mondanák, akinek az „erdélyiség”-gel való kapcsolata mára csupán emocionális alapú) az „erdélyiség” belülről való leírása egyszerre „émikus”, illetve „étikus”³ pozicionáltsága. A résztvevő megfigyelés⁴ pedig esetemben az „ottlétem” szükségállapota is volt egyben, és az jelenleg is, így hát biztosan van, aki mindjárt azt kérdi, hogy „Hol az objektív leírás így?” Objektív leírás nincs, talán csak objektívizálható igyekezet, annak érdekében, hogy a „kivülálló” a „legközelebb” képet kapjon valamiről. Amit dolgozatunkban pillanatnyilag kerülni szeretnénk, az az etnocentrikus leírás, illetve maga az (ál)etnocentrizmus.

A fentiekben ígértük, hogy az „erdélyiség” fogalmát – természetesen lehetőségeinkhez mérten – felruházzuk *etnopolitikai, kulturális-társadalmi, vallási-etnikai* tartalmakkal.

³ „ÉMIKUS: Tartalmi, lényegi, magából a vizsgált kultúrából fakadó, a kutatott társadalmi vagy kulturális közösség saját nézőpontját tükröző. Kutatás során az antropológus feladata, hogy saját kultúráját (amely szintén émikus a saját kulturális közösségében, de étikus, kívülálló a megismerendő közösség belső tartalmához képest) időlegesen „félre tudja tenni” azért, hogy megismerhesse a kutatott terep saját kultúrafogalmát, önképét vagy képzetét. (A két kifejezés egyaránt a nyelvészetből származik, megkülönböztetésük gyakorlatilag a fonémikus és fonetikus szakszavakkal könnyíthető). Az angol nyelvhasználatból következően a fogalom pár emikusként/etikusként is használható, de megtevesztő lehet az etikával azonos szövegek, ez utóbbihoz azonban nincs köze”.

(Forrás: <http://www.nyitottkonyv.hu/documentaciok/antropologia/tukor-fogalomtar.pdf>)

„ÉTIKUS: Egy kultúra kívülről történő ábrázolása (émikus nézőpont: belülről kialakított szemlélet). Az adatok elemzése nem feltétlenül úgy történik, ahogy az adott kultúrában élők gondolkodnak (nem az őslakosság szemléletével azonosulás a cél itt, mint az émikus megközelítésben). Pike szerint: etisch; elemző perspektíva (megfigyelő álláspont)”. (Forrás: <http://www.nyitottkonyv.hu/documentaciok/antropologia/tukor-fogalomtar.pdf>)

⁴ „RÉSZTVEVŐ-MEGFIGYELÉS: A 20. századi antropológia legfőbb jellemzője a közvetlen terepmunka, amely a szociokulturális valóságok megértését jobban lehetővé teszi, mint a másodlagos információkra hagyatkozás. Ez a bensőséges kapcsolat, amely létrejön a résztvevő-megfigyelő munka során, kihathat az adott alkalmazott kutatás kiteljesítésére is.” (Forrás: <http://www.nyitottkonyv.hu/documentaciok/antropologia/tukor-fogalomtar.pdf>)

Ezek a tartalmak együttesen, de akár külön, külön is a kisebbségi-etnikai identitástudat markáns komponensei is lehetnek. A kisebbségi lét, így az erdélyi magyar kisebbségi lét is, számol a fenti tartalmakkal, de a tartalmi komponensek körüljárása a kisebbségi lét megélhetőségének a kérdését veti fel, annak minden pozitív és negatív összetevőivel.

A rendszerváltás utáni kisebbségi lét Romániában (mint ahogy egész Kelet-Közép-Európában, ide értve a Balkánt is) gyakorlatilag átértelmeződött. Új politikai akarati formák jelentek meg (ne feledjük, hogy a Ceaușescu-érában a *kisebbség/kisebbségi jog, etnikai/közösségi érdekek, lokális/regionális identitások* teljesen elszigetelt fogalmak voltak, a románság maga is a rendszerváltás után szembesül igazán a politikai akarat demonstrációjával a magyar kisebbség részéről), nem feltétlen etnikai ellenállások formájában (de az óvatos visszagondolás okán a marosvásárhelyi 1990-es román-magyar összetűzést mindenféleképp be kell ékelnünk), hanem annál inkább a *szimbolikus önmegjelenítés formáinak* érdekében. Az egység képzete, az összetartozás tudata, a politikai perifériára való kikerülés félelme, esetenként a vallási, kulturális különbözőség érzékeltetése, a kisebbségi lét intézményesítése, mind-mind az „erdélyiség” kulturális-társadalmi-politikai repertoárjai közé tartozik, és talán a legélesebb a határon túli magyarság politikai törekvéseinek rendszerváltás utáni hozadékában. A kulturális, politikai különülés vágya is a legerőteljesebben jelentkezik az erdélyi magyarság körében, amelynek természetesen – a Kárpát-medencei magyarság legnagyobb (és legerősebb) lélekszámú kisebbségének csoporttudatán túl – sok más gazdasági és területi oka is van.

Annak érzékeltetése, hogy a román politikai akarat miként rezonált válaszaiban, tetteiben ezekre a kisebbségi létérdekekre, messze meghaladja dolgozatunk problematikáját, de nem is tekintjük feladatunknak a közelmúlt efféle jelen idejű átpolitizáltságtól terhes „historizálását”, amelynek az útvesztője több tízszerese lehet, mint jelenlegi vállalkozásunknak.

Az „erdélyiség” kibeszélésének lehetőségén túl mi magunk, mint ahogy Szarka László írja, a *beszélőközösség(ek) képének* ábrázolására törekszünk, annak a beszédtemának a leírására, amely „...a – régiókban még inkább csupán feltételezett, mint valóságos – poszt nacionális és posztmodern világ szemszögéből az etnikai közösségelvűséget, a nemzetépítést, a nemzetben gondolkodás létjogosultságát megkérdőjelezi, és az etnicitásnak, a nemzeti tudattartalmaknak, tudáskészleteknek az egyéni és csoportos identitászerkezetekben való fokozatos leértékelődését prognosztizálja”. (Szarka László: A kisebbségi magyar közösségek helyzete és fejlődési tendenciái a kutatások tükrében. In: *Korunk*, 2004. 1. szám [a továbbiakban: Szarka 2004]. Forrás: www.mek.oszk.hu.)

Az „erdélyiséget”, amit immár úgy vizsgálunk, hogy figyelembe vesszük a „magyarországi beszélőközösség képét”, figyelembe vesszük az erdélyiek „saját beszélőközösségét” és a „kettő közötti huzavona beszélőközösség-képét”, és beleültetjük a fenti, Szarka László-féle etnopolitikai konstellációba, de a magunk elgondolásában is mindjárt feltehetjük a kérdést, hogy ki (kik) tartoznak; ki (kik) tartozhatnak a 21. századi magyar nemzet-fogalomba, vagy tényleges formában, fizikálisan a magyar nemzethez.

Szarka László a *magyar nemzetközösséget* (mint félreértésekre okot adható kifejezést) *létező közösségi keret-ként* elfogadja, annak szándékában, hogy értelmezve a magyarországi és a kisebbségi magyar nemzeti közösségek, valamint a diaszpóra-magyarság közötti kapcsolatokat, az etnikai identitás, a magyar nyelv, a magyar nyelvű kultúra fenntartására irányuló kooperációkat, kijelenti, hogy a *19. századi romantikus vagy éppen*

*nacionalista harmincmillió*s Nagy-Magyarország *teoréma*ival szemben az aktuális magyar nemzetfogalom összetettebb, vezérelve, hogy a nemzeti kultúrát, történelmi tradíciót úgy őrizze és tartsa fenn, hogy az nemzetközileg is versenyképes legyen, olyan *feladat*közösségnek nevezi, amelyet a különböző intézményrendszerek tartanak össze, és amelyek a szolidaritás dimenzióival is leírhatók.

Szarka László továbbá leírja, hogy a 20. századi államjogi, politikai döntések, a migrációs kirajzások, a gyakorta nagyon összetett és többes identitás-képletek kialakulása, a nyelvi és etnikai identitás feladása, kicserélődése mind-mind ellene szólnak az olyan „nemzetelgondolási” modelleknek is, mint az *illyési őtágú síp* metafora, vagy a Csoóri Sándor-féle *mozaiknemzet* kifejezés (vö. Szarka 2004).

A jelenlegi kisebbségi magyar nemzeti közösségek sorsa ebben a *magyar nemzet-közösségben* a dekomponáltság érzetét diktálja. Az „erdélyiség”, mint megannyi más ebben az új agyonintézményesített és versenyképességre orientált nemzetfogalomban negligálódik. Itt nem arról van szó, hogy az „erdélyiséget” piederstálra kell emelni (olykor-olykor sajnos erre is van példa, de ez legalább annyira árt, mint maga a rossz szándékú kiközösítés), hanem lehetőség szerint egy olyan irányú nemzetépítés jöjjön létre, amely nem pusztán a kétféle entitás azonosításán alapszik, és a reintegrálódás folyamatát gerjeszti, hanem a sajátos kelet-közép-európai interkulturális modellek kialakítását is célozná (Vö. Szarka László: A kettős állampolgárság jogintézménye a kisebbségi és a migrációs léthelyzetek kezelésének eszköze. Forrás: www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu.)

Az erdélyi és a magyarországi entitások valóban mások, és a (kulturális) másság azonosítása, az azonosításra való törekvés sajnos a legtöbb esetben elmarad, vagy éppen séggyel félresikerül. Az ok nem mindig a rossz szándék, annál inkább a dezinformáció, vagy a társadalmi párbeszédbe annyira beékelődő, a határon túli magyarokkal szembeni etnikus sztereotípiák.

Az erdélyi és a magyarországi entitások ellehetetlenedésének, összeütközésének egyik példája lehet a Feischmidt Margit írásában megfogalmazott határkutatási irányzatok azon elve, amikor is határátlépési gyakorlatok, a határral kapcsolatos distinkciós mechanizmusok előidéznek a határ két oldalán élő nemzeti-etnikai csoportok megosztottságát, s annak kulturális következményeit. Ilyen a *román stigma* is, amelyet nemcsak a román nemzetiségű (feketemunka, turista stb. céllal) határátlépők éreznek diszkriminatívnak, hanem a magyar nemzetiségű (fekete- vagy idénymunkából élők, rokonai, baráti kapcsolatokat erősítő, továbbtanulási szándékú stb.) rendszeres határátlépő csoportok tagjai is. Sorin Antohira hivatkozva állapítja meg Feischmidt Margit, hogy ez a negatív önkép az utóbbi kétszáz évben mélyen beleivódott a román kultúrába (vö. Feischmidt Margit: A határ és a román stigma. In: Kovács Nóra, Osváth Anna, Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Az MTA Kisebbségkutató Intézetének 2004. évi évkönyve*. Budapest, 2004. Akadémiai Kiadó [a továbbiakban: Feischmidt 2004]. Forrás: www.mtaki.hu), de megállapításunk szerint az erdélyi magyar kultúrába is adaptálódott, mint kényszerű állampolgársági mimikri, gyakran hívja életre a hiábavaló és soha véget nem érő opposziós nemzeti,etnikai hovatartozást eldöntő, diszjunktív jellegű társadalmi közbeszédet.

A rendszerváltás utáni időszak és napjaink határátlépési gyakorlatát jellemző „szabadságérzet”, vagy a határok ellégtelenedésével, a simmeli metafora szerinti *hid és ajtó*

kitárulkozásával⁵ viszont az a fajta magatartás is kezdetét vette, amely jóhiszeműen a kulturális, vallási, civil-társadalmi kapcsolatok visszaható kiépítésén fáradozik, legtöbb esetben pozitív irányba terelve a nemzeti összetartozás tudatának állapotát.

Az „erdélyiség”, mint szimbólum napjaink Magyarországnak a politikai porondok eleire, vagy azok bandériumi zászlaira van kítűzve, esetlegesen a zászlókon levő szégyenfoltok bevarrására van ítélve. A magyar igazolvány ügye, de méginkább a kettős állampolgárságról szóló népszavazás (2004. december 5.) óta eltorzult „magyarországi közbeszéd” az erdélyi magyarságról még mindig úgy beszél, hogy annak igazi félelmeit, dilemmáit nem ismeri.

A magyar igazolvány, illetve a kettős állampolgárság exkluzíve a népszavazás pillanatában, illetve utólag aktuálisan is még mindig stigmatizál, valami hasonló módon, mint a fent említett *román stigma*, természetesen annyi különbséggel, hogy itt a nemzeti sztereotipizálás pozitívabb kicsengést kaphat, a nemzeti mimikri pedig nemzeti lojalitássá változhatott/változhat át.

A politikai felhangok kicsengésének elkerülése érdekében, de maradva a megígért kulturális antropológiai tolmácsolás egyik leghitelesebb eseténél, az alábbiakban egy rövid interjúrészletet idézek a kettős állampolgárság ügyén. A témával kapcsolatos – több személyvel és órán át tartó – interjú-beszélgetéseimnek végkicsengése minden esetben megegyezett a most idézettével. Az interjúk kizárólag idősebb személyekkel történtek, elsősorban olyanokkal, akik egykoron magyar állampolgárok voltak katonai szolgálatuk okán, illetve akik 1940-44 között „a magyar világban” születtek, vagy végeztek általános iskolai (I–IV. osztályos) tanulmányaikat. A fiatalabb generáció megszólalásait, véleményét ezesetben azért nem idézem, mert a jelen dolgozatban elsősorban a kettős állampolgárság azon hatását tartjuk fontosnak, amely érzelmi, emocionális véleménykülönbségeket jelenít meg, vagyis azokat, amelyek a kulturális emlékezet tárgykörébe sorolhatók, és egyben a kisebbségi sors narratívái⁶ is.

A kettős állampolgárság utáni népszavazást követően hazatérve (mondhatnánk a terepre menve), mint huzamosabb Magyarországon tartózkodó, de még az „erdélyiek” so-

⁵ Böröcz József egy simmeli metaforapárral („a híd” és „az ajtó”) jelzi a határ két lehetséges értelmezését és a kettő kapcsolatát. A híd metafora: összekapcsolást, kontaktust jelent, amelyen keresztül felülkerekednek a politikailag konstruált kettészakítottság fölött. Az ajtó metafora lényege, hogy két állása van: nyitva és zárva, aminek alkalmazásával a közhatalom az áthaladást és a javak áramlását szabályozza. Böröcz a „határ szociológiájáról” szóló írásában különösen azokról a formális és informális intézményekről beszél, amelyek a határ fölötti vonzás, illetve kizárás folyamatait meghatározzák. Raimondo Strassoldót is idézve a határhelyzetek ambivalenciáját hangsúlyozza. – A határvidék társadalmát gazdasági, politikai, kulturális, nyelvi tényezők két irányba húzzák, ennek következménye az az ambivalens identitás, amely hol a kooperáció, hol a konfliktus alapja a határ két oldalán lakók társadalmában. (Feischmidt 2004).

⁶ A gyűjtő ritkán szokott beszélni kutatási tárgya, a szöveg létrejöttéről. Pedig olyan tudás, olyan élmény ez, amelynek egyedül ő van birtokában. A szöveg az ő jelenlétében, sőt az ő jelenléte miatt jön létre. Nem is tudja kivonni magát a szöveg teréből, láthatatlanná tenni magát, mert ezzel a szöveg megérthetőségét veszélyezteti. A szöveg csupán úgy létezik, ha egyik oldalán ott van a beszélő, a másik oldalán pedig a hallgató. Ha valamelyikük, akárcsak a közöttük zajló-alakuló kapcsolat leírása hiányzik, az olvasó kényszerül rá arra, hogy a rendelkezésére álló információk és képzelete segítségével rekonstruálja a szöveg mikrokontextusát.

rába sorolt személytől egyik idős rokonom, aki ekkor hirtelen interjúalanyommá is vált, az alábbiakat kérdezte: „Há kérdezni, hogy mű magyarak vagyunk vagy nem? Há nem szégyellik magukat, há én a magyar hadseregbe szolgáltam, ott harcoltam a magyar hazáé, a Kárpátokba meg is lőttek, há ha olyan nagy okosak, akkó ezt mé nem tudják. S akkó a végén le is szavazzák, há ez elég szégyen... De nehogy azt higgye valamelyik okos politikus, vagy akámelyik magyar (magyarországi magyar állampolgár), hogy ő mondja meg nekem, hogy magyar vagyok, vagy nem, azt nem ők mondják meg...”⁷

Bármennyire is tudománytalan, de az interjúrészlet közvetlen szétbontását, továbbgondolását önökre bízom. Én magam (hogy ne maradjak adós a véleménynyilvánítással) az interjúrészlethez áttételesen újfent Szarka László *A kettős állampolgárság jogintézménye, a kisebbségi és a migrációs léthelyzetek kezelésének eszköze* (forrás: www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu) című írása egy-egy szegmensét igyekszem parafrázisba szedni.

Szarka László az állampolgársággal kapcsolatos jogi szakirodalom átvizsgálása során hangot ad azon kérdésének, kételyének, mely szerint a nemzeti, etnikai hovatartozást lehet-e az állampolgársági dimenzióval azonosítani, illetve, hogy egy esetleges kettős állampolgárság jogi szempontból hogyan destabilizálná például az államterülethez, közigazgatási rendszerhez való jogokat. A jog szempontjából a másik releváns kérdés, hogy a jogegyenlőtlenségeket miként lehetne felszámolni a kettős állampolgárság esetében, ugyanis az európai jogrendszer jó néhány európai államban (ahol a többes vagy kettős állampolgárság létezik) a választ még nem találta meg.

A magyarországi kettős állampolgárság ügyénél maradvra Szarka László tovább hangsúlyozza, hogy a magyar kisebbségpolitika, etno- és identitáspolitika, bevándorlás-politika közötti különbségtétel mindenekelőtt a fontos, illetve hangsúlyt adva a 20. századi nemzetállam-építési koncepciók gyászos kimenetelének, jelzi, hogy minden ilyenfajta kísérlet történeti szempontból meghaladt.

A 2004. december 5-i népszavazás alkalmával nem is annyira a *nemzetszervező* vagy *államszervező* víziók ütköztek, hanem a következményeket „jóhiszeműen” és „negatívisztikusan” megfogalmazók tábora. Anélkül, hogy a két tábor akkori és jelenlegi álláspontját vita tárgyává tennénk, maradjunk az „erdélyiség” problémájához közelebb álló álláspontnál – amelyet akkor és most sok erdélyi politikus osztott/oszt –, nevezetesen a *kisebbségi magyar közösségek migrációs potenciáljának felgyorsulásától való félelemtől*.

Dolgozatunk problematikája szempontjából tegyük fel a magunk kérdéseit is – támpontul hagyva Szarka László fent idézett írását –, vagyis hogy: a kettős állampolgárság megszavazása esetén ténylegesen felgyorsult volna-e az erdélyi magyarok migrációs hajlandósága Magyarország, illetve Nyugat-Európa irányába? A kettős állampolgárság elvetése vajon tompította-e a migrációs hajlandóságot? A jó ideje egyre jobban meghatározó honkeresése befolyásolható-e egyáltalán? A válasz mindenfajta merész gondolatlól mentesen is az, hogy: nem.

A kettős állampolgárság elvetésének ténye talán tompította a migrációs hajlandóságot, talán nem, annyi bizonyos, hogy a hirtelen kiáramlás, a több tízezres vagy akár mil-

⁷ Interjúalany: Veress Lajos (született: 1924-ben), somosdi lakos (Maros megye, Románia), hanganyag, 2004. december 20.

liós nagyságrendű erdélyi magyar (és egyéb „erdélyi lakóhelyű”, de nem feltétlen ma-gyar nemzetiségű vagy anyanyelvű) betelepülők, munkavállalók Magyarországon való megjelenésének híre továbbra is téves, és az a folyamat marad csupán, amelyet „...a bal-oldali kritika olyan hatásosan szembesített a törvény nemzetépítő logikájának lehetséges következményeivel szemben.” (Szarka László: A kettős állampolgárság...)

A családi stratégiákban benne levő elvándorlási késztetés, a fiatalabb és képzettebb csoportok migrációs késztetései, az évente több száz letelepedési, állampolgársági kérelmet indítványozók sora leginkább a kényszerasszimiláció fogalmával függ össze, vagyis a gazdasági, kulturális kapcsolatok, munkaerő- és iskolaválasztás lehetőségeinek kitágulásával, a magyarországi letelepedést kultúrája, nyelve, származása révén megoldani képes, valamint a gyorsan integrálódó és élni akaró stratégiákkal függ össze. (vö. Szarka László: A kettős állampolgárság...)

Ezek a stratégiák a társadalomtudományi diskurzus érdeklődési fókuszában, vagy az empirikus társadalomtudományi tenniakarásban legalább annyira (de talán jobban is) élénkek, érthetőek és kontrollálhatóak (még akkor is, ha a közvetlen beavatkozás nem történik/nem történhet meg, legfeljebb csak a felhívó írások „magunkról írunk magunknak” halmaza), mint a politikai érdeklődés és tenniakarás szférájában, így hát magunk megint csak maradunk abbéli szándékunkkal (nem vészjóslóan, hanem annál inkább diszciplinátorikus megismerési palettával), hogy kijelentsük: az „erdélyiség” fogalma körül lengő kettős állampolgárság, státustörvény, magyar igazolvány politikai ügyei mellett is az erdélyi régiókban az asszimilációs folyamatok mindenféle történeti előzményeikkel együttesen továbbra is jelen vannak, a nem számolt kontaktuszonák léteznek, mi több, egyre jobban kitolódnak, a klasszikus szórványvidékek határai szélesednek, a kettős identitás vagy a többes kötődés, az identitásváltás folyamatai rurális és urbánus térben egyaránt fokozódnak, a szülőföld fogalma mindinkább a régió, település szintjére szűkül le, a magyarországi ki- és belépési gyakorlatokban továbbra sem csökkenek a fenntartások, negatív tapasztalatok, ambivalenciák (vö. A. Gergely 2000, 47. old.).

Zárszó helyett

Az „erdélyiség” fogalmát dolgozatunkban laza keretek és értelmezési határok között hagytuk, szándékosan. Merész vállalkozásnak és jelenlegi szakmai kompetenciámat meghaladottnak tűnt volna, ha csak kísérletet is teszek annak definiálására, hogy mi az „erdélyiség”. Bizonytalan vagyok abban, hogy egyáltalán meghatározható, behatárolható-e, hiszen folyamatosan változik, alakul és alakítja, olyan, mint maga a kultúra fogalma.

Az „erdélyiségről” kifejtett gondolatainkkal az volt a szándékunk, hogy diskurzus, afféle nemzeti párbeszéd tárgyává tegyük. Napjaink túlinformált világában a nemzeti párbeszéd konszenzusa azon kategóriák egyike, amely leginkább kifordítható, visszafordítható, bal- és jobboldalra állítható stb.

Jelen dolgozat éppen ezért legyen az aktuális nemzetstratégiai pozíciók megismerhetőségének egyik pontja, jelesül az „erdélyiség” állapotának kulturális antropológia általi leírása, úgy, mint kiegészítő perspektíva. Ha a fenti gondolatok vita tárgyára érettek, akkor a dolgozat elérte célját.

FÖLNÉZÜNK KÁRPÁTALJÁRA (2007)

JÁKI SÁNDOR TEODÓZ OSB

Már azóta fölnézünk – 1938 novembere óta –, mikor a *Felvidék* túlnyomóan magyarlakta területe visszatért az anyaországhoz. A trianoni békediktátum (1920. jún. 4-e, délután 1/2 5 – akkor volt ugyanis az aláírás pontos időpontja!) elszakította tőlünk a *Felvidéket* és vele együtt az ország mintegy 3/5 részét. Érthető hát, hogy egy kilencéves győri kisdíák (J. S. T.) emlékeiben még ma, 78 esztendőskorában is élénken él jó szüleinek és elemi iskolai tanítóinak biztatása a szeretetre az elszakított magyar testvérek iránt.

Az I. bécsi szerződéssel (1938) nemcsak a *Felvidék* magyarjainak örvendhettünk, hanem velük együtt *Kárpátalja* gyönyörű, történelmi emlékekben olyannyira gazdag magyar városainak is: *Ungvárnak*, *Munkácsnak*, *Beregszásznak* és *Nagyszőlősnak* – a hozzájuk tartozó községekkel együtt.

Szívesen sorolnám akkori élményeimet róluk, de be kell vallanom: alig van 10 éve annak, hogy először eljuthattam *Kárpátaljára*, akkor is – luxemburgi barátaim révén. Mint-ha hazaérkeztem volna hozzájuk!

Erőst tudtam (hogy moldvai csángómagyarosan és erdélyi székelyesen fejezzem ki magamat), hogy az az északkeleti határ ott a *Kárpátokban* a legszilárdabb határ volt a *Kárpát-medencében Magyarország* számára. Köszönhetem ezt annak a remek térképnek, amelyen minden száz évig tartó országhatárt egy milliméterrel szélesebbre húztak. Megdöbrentő volt a látvány: tízmilliméteres lett a Keleti-Kárpátoknál jelölt határ, mivel 1000 évig senki sem változtat(hat)ta meg. Csak 1945-ben egy ádáz hatalmi vágyát nem titkoló kommunizmus! Hiszen még a csehek is miattunk követelhették „maguknak” *Kárpátalját* 1920-ban.

Ennek a térképnek köszönhetem, hogy világossá vált előttem: a *Rákóczi-szabadságharc* első hatalmas sikere is (1703) azon a vidéken történt, hiszen a GENS FIDELISSIMA RUTENORUM csatlakozott Esze Tamás seregéhez. (A rutének* leghűségesebb népe! – vagyis *Kárpátalja* rutén többségű „magyarjai”!)

Az 1990-es évek elején egy budapesti összejövetelen (előadássorozaton és ünnepi ebéden) találkoztam egy fiatal férfival. Szépen beszélt magyarul, egy egészen kicsi akcentussal. Nekem ott a moldvai csángómagyarokról kellett beszélnem, önöki pedig *Kárpátalja* lakosságáról. – Az ebéd végére már mindent tudtunk egymásról: ő azt, hogy én dunántúli bencés szerzetestanár vagyok, én pedig róla a következőket:

* A ruszinok régebbi elnevezése. (A szerk.)

Mikor 1944-ben a „felszabadítók” bejöttek fiatal barátom kárpátaljai falujába, a legmagyarabb érzelmű ruténeket lemészárolták házuk udvarán: szülőket, gyermekeket, nagyszülőket. Akkor ő, a hatéves kisfiú sietett haza a lövések zajára, de a szomszédok berántották magukhoz, és így ő megmenekült. Megkapta a szomszédék nevét, és mivel osztályelső volt az általános iskolában, elvitték Moszkvába katonaiskolába. Ott is osztályelső volt, de nemcsak az orosz nyelvben és a testnevelésben, hanem később még a politikai gazdaságtanban és a hadtudományokban is. Sőt még korosztályában a legfiatalabb főtiszt is lett – a Szovjetunióban. Ő, a rutén, akit árvává tettek.

Igy nyílt a szemem, és mikor először kijutottam Kárpátaljára, hamar megláttam, hogy Ukrajnának a Kárpátokon innenső részén (ősz szerintük: a Kárpátokon túli területen) nem állnak már a drótkadályok Románia (vagyis Erdély) felé hosszan a Tisza mentén, mert az ügyeskedők a határ egész hosszában egyszerűen „eltulajdonították”, de a határ mellett a határőrség „galambdúcai” továbbra is álltak, sőt még vigyázó „határőrök” is voltak fenn a „galambdúcon” a diverzánsok elijesztésére – de már csak fából kifaragva: kalasnyikovosan és büszke határőr-egyenruhában.

Ismerőseim megmutatták Huszt közelében azt a „védőerődítményt” is, mely mögött 1939 tavaszán egy 30-as létszámú csapat várta a közeledő magyar hadsereg egységeit, akik pillanatok alatt kifüstölték őket onnan.

Az egyik akkori magyar tisztől tudom – később zongoraművész tanárom lett, majd atyai jó barátom, Sztankay Lajos –, hogy mikor 1939-ben Kárpátalján vezette föl századát a Kárpátok gerince felé, az ő alföldi katonái a tetőpontra érve csak elámultak és elnémutak a csodaszép látványtól, mert onnan a hegytetőről már csak kelet felé – kifelé és lefelé – lehetett látni. Szép és igaz, amit Petőfi írt az Alföld rónájáról, de azért mégiscsak gyönyörűek voltak a Kárpátok hegyei-völgyei Kárpátalján az alföldi fáradt magyar katonák számára! – Zongorametodika órán aznap – 1958 márciusában – nem a hangok zenéjét, hanem a Kárpátok látványának muzsikáját tanultuk meg tanárunk mesélő jóvoltából – egy egész életre!

Felejthetetlen élmény volt Huszt vára is számunkra. Föl is mentünk rá! – „Bús dűledékeiden, Husztnak romvára megállék.” – Mi ezt akkor ott el is énekeltek: Kodály férfikari művét, ahogyan annak szövegét Kölcsey megírta.

Ungvárott hódolattal elzarándokoltunk az 1646-os Ungvári Unió első görög katolikus székesegyházának – romjához.

Munkács várát sose feledjük el Zrínyi Ilonának, II. Rákóczi Ferenc hős édesanyjának emlékezte miatt. És még azért sem, mert egyszer kórusommal, a győri bencés templom kamarakórusával úgy teleénekeltek a munkácsi katolikus székesegyházat, mint ahogyan az egy jó magyar kórus számára szent kötelesség volt. Sok köszönet a meghívásért és fogadásért a kárpátaljai latin szertartású püspökség első főpásztorának, a magyar ferences megyés püspök atyának, Mons. Majnek Antalnak.

Nagyszőlős: Hunyadi János hős fegyvertársa volt Nándorfehérvár védelmében az a Kapisztrán Szent János, akinek sírja minden valószínűség szerint Nagyszőlősen rejtőzködik. Ha újra odajutunk, zárandokként meglátogatjuk úgy, ahogyan P. Tömördi Viktor budapesti ferences atya majd odakalauzol bennünket, hiszen tanulmánya ebben a témában már meg is jelent.

Nem tudunk soha elfeledkezni Szolváról, ahol a Szovjetunióba fogolyként „kicsi robot” címen rabszolgamunkára szállított magyarországi ártatlanok első „pihenőhelyüket”

töltötték. Több tízezen lették ott a halálukat. „Temetkezési helyükre”, hogy nyoma se maradjon, autóbusz-állomást építettek és benzinkutat is, de azoknak betonalapja kegyetlenül megsüllyedt-beomlott a magyar halottak csontjai fölött. A *Latorca folyó* szétnyíló völgyét is megcsodálhattuk. Ott, ahol *Árpád fejedelem*, mint az első erre alkalmas helyen, a szemlét tarthatta honfoglaló magyarjai fölött. Megcsodálhattuk ezt azért is, mert nem sokkal korábban *Ópusztaszeren* a *Feszty-körkép* egy egész életre segített megnyitni a szívünket a honfoglalás kezdetének nagysága és szépsége előtt.

Nem juthattunk el azonban a *Vereckei-hágóra* – 1996-ban. Oda, ahol őseink *Árpád fejedelem* vezetésével bejöttek, mert azon a nyáron lezárták annak megcsodálását – az 1100 év dicsőségére emlékezni szándékozó magyarok előtt.

Babilna: ez megmaradt számunkra *Kárpátalján*. Ha tudták volna az „illetékesek” annak idején, miért is megyünk arrafelé *Munkácsról* nem is messze, talán „elzárták volna” előlünk annak még a megtekintését is. *P. Daczó Árpád Lukács* erdélyi ferences atya felfedezése, hogy a magyarok ősi hitében élt a *Babba-istenasszony*, és a kereszténység felvétele óta pedig él a BABBA MÁRIA, Jézus Krisztus édesanyja kultusza. (*Csiksomlyó titka*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000; könyvemnek pedig – *Csángókról, igaz tudósítások* 47. fejezete, Justra Szolgálató és Kereskedő Kft., Budapest, 2006. 5.) Mióta ennek a *Babba-gondolatnak* első megfogalmazását olvastam a szerzőtől – még 1981-ben, a *Néprajzi Dolgozatokban*, azóta minden *Báb*, *Babba*, *Baba* kezdetű magyar helynév megállít – akár *Felvidéken* olvasom az útmentén a kiírást: *Báb*, akár Erdélyben vagy a *Dunántúlon* –, hogy ezzel is a székelek, a gyimesi csángók és a moldvai csángómagyarok ma is hittel vallott *Babba Máriájára* gondolják.

Bárcsak eljönne az idő, hogy olyan egyszerűen lehessen már oda is bejutni, mint a *Kárpát-medence* többi részére, hogy külső megkötöttség ne akadályozzon bennünket, hogy sokszor fölnézhesünk még *Kárpátaljára*! – Hiszen még amiatt is otthonosan érezhetjük ott magunkat, hogy nem kell náluk az órákat előreigazítanunk, mivel időszámításukat sokan nem a kijevi óra (ukránul: kijivi) szerint számítják, hanem – ahogyan ők mondják: „miszerintünk”: vagyis – a közép-európai (a budapesti) szerint.

EGY ELFELEDETT TÉNY: SZENDRŐ, MINT GÖMÖR VÁRMEGYE SZÉKHELYE

BUDINSZKI ISTVÁN

Szendrő városa jelenleg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található, a Bódva folyó völgyének központi részén, 39 kilométerre a megyeszékhelytől, négy egykori vármegye határában.¹ Szendrő már a korai időktől fogva Borsod vármegye területén helyezkedett el, amely a 12. században egészen a Szepességig felnyúlt, s magába foglalta a későbbi Torna vármegye területét is.² A tornai erdőispánság terepuma a tatárjárás után – Borsod megyéből kiszakadva – fokozatosan formálódott önálló vármegyévé. Ispánságát 1272-ben, ispánját és várát 1274-ben említik először.³ Az 1332-1337 közötti dézsmajegyzékek tanúsága szerint a tornai esperesi kerület legdélibb pontja az Égerszög-Perkupa vonalon feküdt.⁴ A mintegy 100 km hosszú Bódva-völgy egyik legtagasabb területe, valamint központi része a Szendrői-medence, melyet a Telekes-patak szurdokvölgye, a Perkupa-Szalonna közötti hegysoros a szalonnai Hármás-heggyel egymáshoz kapcsolódva a Bódva völgyét keresztező tájválasztót képeztek, ahol a Borsod és Torna vármegyék közötti határvonal is húzódott.⁵ A 14. század elején még a Szendrővel északról határos Szalonna szerepel Borsod megyében határtelepülésként, 1436-ban viszont Szalonna falut is Tornához tartozónak mondták.⁶ Azonban már a 16. századi dicális összeírásokban újra borsodi faluként szerepel, s ettől kezdve egészen a 20. századig a megye északi határfaluja. A nyugatról szomszédos Gömör vármegye Borsoddal határos települései a 14. században Trizs és Alsószuha voltak.⁷

¹ A történeti Borsod, Gömör, Torna és Abaúj vármegye határán.

² Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 388.

³ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1966. 740.

⁴ Kristó Gy., 1988. 391-392.

⁵ Dénes György: A Bódva-völgy felső szakaszának Árpád-kori története a Tatárjárásig. = Bodnár Mónika – Rémiás Tibor (szerk.): *Tanulmányok a Bódva-völgy múltjából*. Putnok, 1999. 131.

⁶ Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. Bp. 1890. 179.

⁷ Kristó Gy., 1988. 388.

A következő évszázadok folyamán a vármegyeszerkezet változása *Felső-Magyarországon* egészen a törökök megjelenéséig számottevően nem változott. *Borsod megye* déli településeinek hódoltatása már 1544-ben megkezdődött, ekkor a budai pasa vezetett ide hadjáratot, majd a következő évben megszervezett hatvani, majd 1554-től a füleki szandzsák törökjei, 1566 után pedig a jászberényi és szolnoki török várak hódoltatták a *Szendrő* közelében lévő falvakat.⁸ A török adózásról a dicális összeírások adják a legmegbízhatóbb képet. A szabad porták száma 1553-ban *Borsod megyében* 1513 volt és egy sem fizetett török adót. Az 1564-es összeírásban már átbillent a mérleg nyelve, 609 és fél szabad portával szemben 656 hódoltatott portát találunk. 1570-ben viszont 1257 és fél török által hódoltatott portával szemben mindössze 209 szabad porta maradt megyénkben.⁹ *Gömörben* 1554-ben 69 és fél portával kezdődik a hódoltság, ez 1566-ra 981 és félre emelkedett.¹⁰ 1562-ben még sikertelenül próbálták a törökök megadóztatni a *Sajó* menti falvakat és *Putnokot*,¹¹ 1567-ben azonban már sikeresen foglalták el a közeli *Dédes*, *Putnok* és *Hajnácskő* várait.¹² A törökök még ez évben *Tornáig*, *Regécig*, *Kassáig*, *Egerig* és *Szendrőig* az egész vidéket „tűzzel-vassal pusztították, állítólag tizenkétezer – mások szerint tizenötezer – embert hajtottak el rabszolgának”.¹³ 1570-re a szintén *Gömör megyei* murányi és krasznahorkai uradalom kétharmada adózott a töröknek.¹⁴ Ekkor a szendrői uradalomhoz tartozó egykori pelsőci és rákosi uradalmak falvairól is feljegyzik, hogy a füleki törököknek fizetett census jóval nagyobb összeg, mint a császári adó.¹⁵ A *Szendrőtől* északra fekvő *Torna megyében* 1564-ben 206 és fél, és 1566-ban 150 és fél hódolt portát találunk, később azonban nem írnak össze egyet sem.¹⁶

Szűkebb és tágabb vidékünk 16. századi történetének vizsgálódásában feltétlenül *Szendrő* kell álljon a középpontban, speciális katonai, gazdasági és földrajzi helyzetéből adódóan. Vizsgálódásomat a környék legnagyobb birtokos családjának, a hatalmas gömöri, tornai, valamint borsodi birtokokkal rendelkező *Bebek-családnak* végnapjaival kezdeném. A család utolsó, hírhedt tagja *Bebek György* 1562-ben, *Balog* várának ostromában került konstantinápolyi fogságba. Ahogy a kortárs *Forgách Ferenc* írta „*míg bizánci fogságban élt — bár felesége a férj birtokaival egyetemben megmaradt a császár hűségén, és semmi ilyentől nem is kellett tartani —, a császá-*

⁸ Bodnár Tamás – Tóth Péter (szerk.): *Borsod vármegye adózása a török korban*. Miskolc, 2005. 6.

⁹ Demkó Kálmán: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. = *Hadtörténeti Közlemények*, 1914. 222.

¹⁰ Demkó K., 1914. 223.

¹¹ Hegyi Klára – Fodor Pál: Sikertelen török adószedési kísérlet a királyi Magyarországon. = *Keletkutatás*, 1995/Tavaszi, 97-101.

¹² Demkó K., 1914. 223.

¹³ Forgách Ferenc: *Emlékirat*. Bp. 1982. 315-316.

¹⁴ Ila Bálint: *Gömör megye I. A megye története 1773-ig*. Bp. 1976. 238.

¹⁵ Ila B., 1976. 243.

¹⁶ Demkó K., 1914. 224.

riak csellel mégis elragadták Szendrő várát és városát”.¹⁷ Takáts Sándor szerint Bebek György fogságba kerülése óriási riadalmat keltett az országban, attól tartottak ugyanis, hogy a török elfoglalja várait, melyekből Bebek az őrség szinte egészét magával vitte, ezért Zay Ferenc kassai főkapitány intézkedett, hogy az üres várakba azonnal őrség menjen.¹⁸ Szendrő kapitányává ekkor Zolthay Istvánt nevezték ki, s a várat Zolthay kétszáz huszára, valamint Bebekné 100 lovasa és kétszáz német Landsknecht védte. Ezt az őrséget azonban évről-évre szaporították; mert lassan-lassan Szendrő fontos végházzá lett.¹⁹ Tehát láthatjuk, hogy ekkor még nem volt az uralkodó tulajdona a szendrői vár.²⁰ 1565-ben viszont, ahogy a szintén kortárs Bornemissza Tamás tudósít, ahogy Bebek György kiszabadult fogságából „hitet tett (török) császárnak és János királ fiának, hogy ennek hive leszen, ha megszabadúla”.²¹ A hír hallatára Lazarus von Schwendi parancsot adott Szendrő elfoglalására, amelynek pontos idejéről egy Miksának címzett hír tudósít: Szendrő vára, s így a hozzá tartozó uradalom 1565. június 4-én került a Habsburgok uralma alá, s védte továbbra is a Hegyvidéket a törökkel szemben.²²

Ekkortól kezdve folyamatosan fejlesztették, itáliai építőmesterek alatt építették Szendrő erősségeit, növelték katonaságának létszámát. 1570-ben Szendrőn már 320 német gyalogos, 50 német vértés lovas, 200 huszár és 70 hajdú állomásozott.²³ 1576-ban 424 német gyalogot és 257 lovasat tartottak Szendrőn, ezek havi zsoldösszege 4.277,5 rénes forintot tett ki összesen.²⁴ A katonaság számát összehasonlítva a felső-magyarországi kerület többi véghelyével, kiderül, hogy a két fontos végvár, Eger és Szatmár után Szendrőn állomásozott a legnagyobb számú helyőrség a „háborús” békeévekben. A Kassa előterében, illetve Eger hátsószágában fekvő Szendrő környékén lévő kisebb várak (Balog, Putnok, Szádvár, Krasznahorka, bizonyos időszakban Csejte is) német őrsege a szendrői kapitány parancsnoksága és joghatósága alatt állt, azaz ezek a várak – miként a bányavidéki főkapitányságon belül a Zólyom környéki kis várak, vagy a kanizsai végvidéken a Kanizsa közvetlen szomszédságában levő palánkok – a felső-magyarországi végvidéki főkapitányság terüle-

¹⁷ Forgách F., 1982. 304.

¹⁸ Takáts Sándor: *Régi magyar kapitányok és generálisok*. Budapest, 1922. 145.

¹⁹ Takáts S., 1922. 146.

²⁰ Ellentétben Takáts Sándorral, aki a következőket írja: „e várak közül Szendrő királyi végház lett, s a király első főkapitányává Zolthay Istvánt nevezte ki”. (Takáts S., 1922. 146.)

²¹ Verancsics Antal: *Memoria Rerum 1504-1566*. Szerk.: Bessenyei József, 1981. 103.

²² „A császár Bebek György neje kérelmére Szendrő várába 200 magyart és egy dandár németet küldött. Ezeket be nem eresztették.. Svendi, ismervé Bebek hűtlenségét, megparancsolta kapitányaiknak, hogy szerezze meg a várat. Egy lakatos naponként bement a várba. Június 4-én a német kapitány követte. A Bebek pártiak künn voltak, a lakatos bezárta a belső kaput előlük. Erre a közelben elrejtett lövészek megrohanták a kapukat. Egy ember sem veszett el, a vár a mienk”. (Marcali Henrik: Regesták a külföldi levéltárakból. = *Történelmi Tár*, 1878., 484-485.)

²³ Takáts S., 1922. 148.

²⁴ Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. = *Hadtörténeti Közlemények* 1995. 103/1. 155. (A továbbiakban Pálffy G., 1995a jelzet alatt)

tén belül külön kis várkörzetbe tartoztak, ami kiemeli Szendrő központi jellegét.²⁵ Szendrő kapitányát már az 1570-es évek első felétől megbízták a környező kis várak irányításával is, hogy együttes erővel próbálják útját állni a török betöréseknek.²⁶ 1576-ban Hans Rueber felső-magyarországi főkapitány a generalátusa területén belüli várkörzetet már a következőképpen jellemezte a hadi tanács számára készült nagy javaslatában: „*Innen látják el őrséggel a szomszédos kis várakat is, úgymint Putnokot,²⁷ Krasznahorkát, Balogot, Csetneket és a Szendrő és Szádvár között újonnan körbekerített templomot (minden bizonnyal Szalonnát)*”.²⁸ Abaúj vármegye 1583. évi május 27-én tartott közgyűlése, mint ahogyan Borovszky írja „*örömmel fogadta Széchy Tamás értesítéséből a király parancsát, amely szerint a vármegye állandó katonasága Szendrő helyett a jövőben Balogh várába helyeztessék*”.²⁹ Tehát láthatjuk, hogy Szendrő ekkorra a négy szomszédos megye találkozásának központi helyévé vált.

Szendrő speciális katonai és földrajzi helyzetéből adódott, hogy esetenként más környékbeli uradalom igazgatását a szendrői udvarbíróra bízták,³⁰ így 1567-1568-ban a putnoki, majd 1576-1580 között a szádvári uradalom igazgatását.³¹ Fennmaradt 1577-ből a Szepesi Kamara alá tartozó várak gabona-bevételi jegyzéke, amely szerint 389,5 mérő őszi gabonát szedtek be a szendrői vár szükségleteire, valamint tavasszal 360 mérő gabonát.³² A számadatokon látszik, hogy későbbi feljegyzések, ugyanis az őszi gabonánál a 441,5 m. adat, a tavaszinál pedig a 789,5 mérő át vannak húzva, s feljük írva az említett mennyiségek. Valószínűleg Sori Pál provizor feljegyzései lehetnek, aki 1577 októberétől 1578. május 27-ig³³ nemcsak a szendrői és az említett szádvári, hanem az összesített dézsmajegyzékek tanúsága szerint a tornai uradalom provizori tisztét is betöltötte („*provisor Zendrövien, Zatharich et Thor-nien*”).³⁴

²⁵ Pálffy Géza: A magyarországi török és királyi végvárrendszer fenntartásának kérdéséhez. = *Keletkutatás*, 1995/Tavaszi, 69. (A továbbiakban Pálffy G., 1995b jelzet alatt)

²⁶ Pálffy G., 1995a, 155.. (ÖStA KA Best. No. 252.)

²⁷ Putnokot 1577-ban sikerült visszafoglalni a törököktől. (Demkó K., 1914. 223.)

²⁸ Pálffy G., 1995b, 69.

²⁹ Borovszky Samu (szerk.): *Abaúj-Torna vármegye és Kassa*. Bp., 1896. 500.

³⁰ Az 1570. évi urbárium szerint a szendrői törzsuralomhoz tartozott ekkor Gerse, Iván, Garadna, Lád, Abod, Galvács, Csehi, valamint Aszaló, Vámos, Edelény, Rudabánya és Pelsőc mezővárosa, Sáp, Keresztúr, Besenyő, Kurityán, Ecseg, Páskaháza, Tapolca, Rozsloznya, Gacsalk, Pelsőcardó, Arnót, Deresk, Lice, Kövi, Rákos, Nándrás, Lévért falvak. Pelsőc várának tartozékai 29954 k. holddal (Csoltó, Gacsalk, Gencs, Kecő, Kuntapolca, Nasztraj, Pelsőc, Pelsőcardó, Sajógömrő, Szirk és Turcsok) már 1567-ben Szendrő várához tartoztak. Rákos várának falvaival (Deresk, Kövi, Lice, Rákos 14488 k. h.) együtt. Az uradalom falvai között találjuk ekkorra már a gombaszögi pálosok egykori birtokait, Kurityánt és Szalócot.

³¹ Kenyeres István (szerk.): *XVI. századi uradalmi utasítások II.* Bp. 2002. 606-607.

³² MOL E 159 Miscellanea, 9931-es telercs: 1576-1578/1

³³ Kenyeres I. 2002., 607.

³⁴ MOL E 159 Miscellanea, 9931-es telercs: 1576-1578/4.

Az 1570. évi urbárium tanúsága szerint a szendrői uradalom legdélibb birtokai, mint például *Keresztúr*, *Besenyő*, *Vámos* a török felé is adózott, a szendrői vár közvetlen közelében fekvő *Lád*, *Galvács* és *Abod* pedig a török pusztítások miatt teljesen pusztává vált.³⁵ Látszik tehát, hogy *Borsod* és *Gömör* vármegye legnagyobb részét ekkorra már a törökök uralták. Maga *Szendrő* is a törökök terveiben már „előre kijelölt” nahije-központként (adókörzet központjaként) szerepelt 1567-es összeírásukban.³⁶

1582-ben az 1570-es urbáriumban említett falvakat ismét összeírják *Szendrő* tartozékaként.³⁷ Az 1582-es évből reánk maradt a bécsi udvar által elrendelt török-adó összeírás is *Borsod* és a szomszédos vármegyék falvait illetően. Az összeírás tanúsága szerint *Borsod megyéből* *Kurityán*, *Sajóvámos* és *Pálfalva* mellett *Görömböly* és *Tapolca* is fizeti az adót mind a török, mind pedig *Szendrő* vára felé.³⁸ Érdekes módon *Borsod megye* északi részének településeit, úgy mint *Edelényt*, *Sápót*, *Abodot*, *Rudabányát*, *Ládot* és *Galgócot* *Gömör vármegyéhez* tartozó falvakként írták össze a királyi biztosok.³⁹ *Gömör vármegye* monográfiájában a következőket olvashatjuk: „a török támadások következtében a rendek nem érezvén magukat biztonságban, 1578-ban *Szendrő* várában tartottak közgyűlést, mely alkalommal *Barna Ferenczet* választották meg alispánnak. Úgy *Barna Ferencz*, mint *Horváth István* alispánok a szendrei véghely alkapitányai voltak, mely ettől kezdve a vármegye székhelye lett”.⁴⁰ *Gömör vármegye* jegyzőkönyvei 1571-től maradtak fenn, s ebből kiderül, hogy a vármegye már 1571. február 12-én, s ettől kezdve rendszeresen *Szendrő* városában tartotta közgyűlését,⁴¹ kivéve 1578-ban, amikor is *Gömör vármegye* panaszt tett a szendrői katonasággal szemben. Ebben az esztendőben ugyanis a viaszálykodás már olyan kiélezetté vált a vármegye és *Rákóczi Zsigmond* kapitány között, hogy a vármegye korábbi gyakorlatától eltérően *Szendrő* helyett *Csetneken* kényszerült megtartani közgyűléseit, sőt a királyi katonaság erőszakkal még a közgyűlési jegyzőkönyvet is megkaparintotta, ami valószínűleg megsemmisült.⁴² Ezután a rövid kitérő után újra *Szendrő* a megyegyűlések színhelye, valamint 1598-ban *Gömör vármegye* alispánjának és „*Őfelsége szendrői várának alkapitányaként*” is *Kor-*

³⁵ Kenyeres I., 2002., 607.

³⁶ Vass Előd: Az egi vilajet török végvárainak katonai, gazdasági és kulturális régióközpont szerepvállalásai. In: Peterscsák Tivadar – Szabó Jolán (szerk.): *Végvárak és régiók a XVI-XVII. században*. Eger, 1993., 341-342. (Studia Agriensia 14.)

³⁷ Borovszky Samu: *Szendrő vára*. Budapest, 1908. 6. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXII./2.)

³⁸ Bodnár Tamás – Tóth Péter (szerk.): *Borsod vármegye adózása a török korban*. Miskolc, 2005. 15-35.

³⁹ Bodnár T. – Tóth P., 2005. 42-45.

⁴⁰ Borovszky Samu (szerk.): *Gömör-Kishont vármegye*. Bp., 1903. 532.

⁴¹ Tóth Péter: *Gömör vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1571-1579*. Miskolc 1996. 12.

⁴² Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században*. Győr, 1995. 86.

*láth István íratik.*⁴³ *Ebeczky Emil* megemlíti, hogy „*Korláth István, egyszersmind Szendrő vára alkapitánya volt, mely vár és mezőváros akkor Gömör-megyéhez tartozott s Gömör-, Sáros- és Szepes-vármegyék által láttatott el katonával, költséggel és a szükséges napszámosokkal, melyekről a kapitány az illető megyéknek számolt be közvetlenül, mint ezt 1616. évi jegyzőkönyvünk 287. lapja bizonyítja. Csak 1647-ben kezdé Wesselényi Ferencz kétségbe vonni, hogy a Szendrő vára Gömör-megyéhez tartozik.*”⁴⁴ Ezt viszont kétségbe vonja az a tény is, hogy *Borsod vármegye* 1612-ben statútumot adott ki a vármegye székhelyének *Szendrőbe* helyezéséről: „*a jövőben a vármegye közgyűléseit és törvényszéki üléseit Szendrő mezővárosában kell megtartani, mivel Miskolc és Szentpéter – a megyegyűlések korábbi, békés időkben való helyszínei – a török torkában lévén, nem biztonságosak s ennélfogva gyűlés tartására alkalmatlanok.*”⁴⁵ Tehát minden bizonnyal az 1570-es év után, amikor is a *Gömör megyét* védelmező murányi és krasznahorkai várakat ostromolták a törökök,⁴⁶ jobbnak látták *Gömör megye* nemesei, ha székhelyüket a biztonságosabb – és ezidáig *Borsod megyei* – végvidéki központba, *Szendrőre* helyezik át, és 1612-ben, úgy látszik, hasonló megfontolásból *Borsod megye* nemessége is követte példájukat.

⁴³ Ebeczky Emil: Gömör vármegye tisztikara háromszáz évvel ezelőtt. = *Századok*, 1876/8. 63.

⁴⁴ Ebeczky E., 1876. 72-73.

⁴⁵ Barsi János – Tóth Péter: *Borsod vármegye statútumai 1578-1785*. Miskolc, 1989. 10. Nr. 35.

⁴⁶ Ila B., 1976. 238.

A TITKOK AZ ÚRÉI*

PAPP GÉZA

*Varannai S. Mihály*¹ tiszteletes úr 1768. február 17-én köszönt be a hangács-nyomári paróchiába. Őt esztendeig szolgált ott az „Úr szőlőjében”, s ez az őt esztendő a tragédiák sorát hozta rá és családjára. A hangácsi anyakönyvben nyomon lehet követni, ahová – bár egészen más szándékkal – saját maga jegyezte fel.

Életéről keveset tudunk, arról sincs adat, hogy honnan jött *Hangácsra*. Fiatal feleségével, 11 hónapos fiacskájával, *Mihállyal*, özvegy édesanyjával költözött be a paplakba. Sokat adott nemesi származására. Apját, akit *S. Varannai Istvánnak* hívtak, nemes és nemzeti titullal tisztel meg, anyja neve nemes *Rátsos Mária*.

Bizonyára még az előző szolgálata helyén alakult ki az a szokása, hogy az anyakönyvben minden új esztendőt egy felírással nyitott meg, mintegy fejléccel. Ezek a fejlécek hosszabb-rövidebb latin nyelvű mondatok – kronogrammak –, mert római számokkal rejtve van bennük az esztendők száma. De ezt túl is lépte, mert ezekbe a mondatokba foglalta bele a maga elgondolását is, amit az elkövetkező esztendőről, hogy úgy mondjam: megálmodott. Álmodozása közben megfeledezett arról, *hogy „...amelyeket az Atya a maga kizárólagos hatalmával állapított meg...”* (Ap. Csel. 1.:7.), azokra fátyolt is borított, és ezt a fátyolt merész kézzel senki sem emelgetheti. Első feljegyzésében *Hangácsra* való beköszöntését így örökölte meg: Q.D.B.V. ANNOS, QVO MICHAEL S. VARANNAI INTRODVTUVS EST IN PAROCHIAM HANGATSIENSEM DIE 17. FEBR.

Az első négy betű egy régi latin nyelvű óhajlás rövidítése: Quod Dii Bene Vertant. Ezzel kiegészítve ez az értelme: *Az Istenség fordítsa jóra azokat az esztendőket, amelyekre Varannai Mihály beköszönt a hangácsi paróchiába.* A XVIII. századbeli hangácsi lelkipásztorok többsége „beköszönt” szóval jelezte helyi szolgálata megkezdését.

Ez a jelmondat még csak annyiban tér el a szokásostól, hogy latin nyelvű, és rejtetten benne van az esztendő száma. A következő év mondata is inkább csak sokat sejtető utalás. Az új esztendőről való elgondolását egy népi hiedelem mögé rejtje el, mintha *Varannai uram* még csak félénken, tapogatózva nyúlna a titkokra borított fátyolhoz. Mint a gyermek, aki ugyan már tudja, hogy a kályhában ég a tűz, a kályha forró, de azért emelgeti a kezecskéjét, hogy maga kipróbálja. 1769-re ez a jelmondata: TRISTI LVCE CO-

* A tanulmány kéziratát a szerző leszármazottaitól *Laki Lukács László* gyűjtötte 2002-ben Kecskeméten. Közlésre történő átengedéséért ezúton mondunk köszönetet.

¹ *Varannai S. Mihály* (? – ?) *Hangács* lelkipásztora 1768 és 1773 között. Utána lelkipásztor *Disznóshorvát*on, a mai *Izsófalván* (1773-1778). További életútja és működése ismeretlen.

META DIV RENDITEBAT AB ORTV. („Az esztendő kezdetétől egy vészthozó fényű üstökös csillag fog sokáig tündökölni”).

Ennek a rejtélyes mondatnak az értelmét nekünk ma már csak találgatni lehet. Két dolog azonban bizonyos. Egyik az, hogy 10 esztendővel a felírás megszerkesztése előtt sokáig tündökölt az égen a *Halley-üstökös*. Gyönyörködhetett benne, vagy féltében borzonghatott tőle *Varannai tiszteletes úr* is, akkor talán még mint diák. Esetleg azt is tudhatta róla, hogy visszatérő pályán mozog. Erre az üstököscsillagra gondolt, vagy másra?

A másik az, hogy a népi hiedelemben az üstököscsillag megjelenése valami bekövetkező rosszat jelez: természeti csapásokat, döghalált, háborút.

Nyomára találtam ennek a hiedelemnek *Hangács*on még az ötvenes évek elején is. Egy üstököscsillagban gyönyörködtünk esténként. Az egyik alkalommal együtt néztük egynéhányan a *Gazsó Lajos* bácsi udvaráról. Nézgelődés közben egyszer csak titokzatosan azt kérdezte tőlem *Lajos bácsi*: „Tessék mondani tiszteletes uram, nem hoz ránk ez az üstökös csillag valami még rosszabbat?”

Azt, hogy 1769-ben tündökölt-e a hangácsi égbolton üstököscsillag, a csillagászok bizonyára meg tudják mondani, de hogy a hangácsi paróchiába egy picinyke „csillag” szállott be, az elsőszülött *Mihály* mellé egy másik fiúcska: *Sámuel*, ezt február 8-án jegyezte be az örvendező apa. A keresztapaságot *Szathmári Király György* hangácsi földbirtokos vállalta. Nagyműveltségű és széles látókörű férfiú, *Borsod vármegyének* négy országyűlési cikluson át képviselője, a tiszáninneri egyházkerület és a sárospataki főiskola főgondnoka, vagy ahogy azt elhalálozása alkalmából, 1775-ben, *Kádoss Mihály tiszteletes úr* jegyezte be: „...lgazában Átlássa”. Kastélyában, amely ma átalakítva a hangácsi gyülekezet temploma, gyakran megfordult *Varannai uram* is. Talán az üstököshöz kapcsolódó hiedelem, meg a kastélyban hallott országos hírek együtt ihlették meg a következő jelmondatot: IMBER ET ELUVIENS ANNO HOC REGNABIT IN ORBE REG-NAQVE TVRCICA BEBILITABIT FOEMINA RVSSA. („Ebben az esztendőben országunkban záporosó és áradás fog hatalmaskodni. Az orosz asszony pedig megcsonkítja a török birodalmat.”) Merész dologra vállalkozott a tiszteletes úr, mert ez már nem sejtetés, nem tapogatózás, hanem félreérthetetlen jóslás. A magas dombokkal körülvett hangácsi paróchiából, ahonnan még a legközelebbi falu tornyát sem lehet látni, széttekint a hazába, a világba, és jósol.

Az még hagyján, hogy záporosót, áradást jövendől, mert a paplak kertje végén csörgedező patakocskát még mostanában is pusztító áradattá duzzasztja egy kiadósabb záporosó, de *Mihály úr* a magasabb politikába is beleártja magát. Azt, hogy mit remélt *II. Katalin cárnőtől*, várta-é, hogy merész vállalkozásai hatással lesznek a hazai viszonyokra is, ki tudja ma már? Várta-é, hogy a *Lengyelhont* három ízben is felosztó, török területeket bekebelező cárnő hatalma elgondolkoztatja *Mária Terézia* császárnőt, és valamit enged a reformátusokat elnyomó „csendes” szorításból, ki járhatna ma utána?

Mert várnivaló volt éppen elég. Ott van a hangácsi anyakönyvben a felírás: „*Pro Memoria! Az nyomári filliális Ecclában való mindennemű belső szolgálattal az Hangácsi Prédikátor és Mester királyi parancsolat által eltiltatván...*” Azonban minden jel arra mutat, hogy *Szathmári Király György* égisze alatt tovább is szolgált *Nyomáron* a prédikátor és a mester is, bár állandóan mint egy *Damoklesz* kardja alatt. Azután ott volt a református lelkészeket megalázó „*Canonica visitatio*”. A római katolikus püspököknek jogot adott a királyi hatalom arra, hogy a református egyházakat hivatalosan látogassák, és a lelkipász-

torokat kikérdezzék. Igaz, annyi megszorítással, hogy csak a kereszteléssel kapcsolatos kérdéseket tehettek fel. E túlkapásnak az volt az indoklása, hogy az egyszer már kiszolgáltatott keresztséget a római egyház is érvényesnek tekintette, bármelyik egyház lelkésze is szolgáltatta azt ki. Ezért formáltak maguknak jogot a római katolikus püspökök ezekre a látogatásokra. Az egri érsek, *Eszterházy Károly* különleges szorgalommal végezte ezeket a látogatásokat. A szomszédos gyülekezetek sorra kerültek mind, de Hangácsot nem érte ez a megaláztatás. Bizonyára ezt is *Szathmári Király György* tekintélyének köszönhette.

De a leghűsbavágóbb esemény a közvetlen szomszédságban, *Borsodszirákon* történt. Annak utórezgéseit még *Varannai Mihály* hangácsi szolgálata idejében is élő valóságok voltak. Az 1760-as évtized elején a falu új földbirtokos kezébe került. Az új gazda – tisztartója útján – azonnal alkalmazta a „*cuius regio, eius religio*” elvet. Kiadta parancsolatba, hogy a református vallású jobbágyok az őszi betakarítás után egyetemlegesen térjenek át a római katolikus vallásra, máskülönben fel is út, le is út. Év közben szigorított, mert az új határidőt pünkösöd utánra hozta előre. A nép ragaszkodott a hitéhez, ezért pünkösöd után javaiból kiforgatták és szétkergették őket, üres maradt a templom, néptelen az iskola. Az előzőtt nép a szomszédos falvak református földesurainál talált menedéket. Kedves nyomári presbíterem, néhai *Gyöngyösi István* többször emlegette előttem, hogy az ő elődei is a *Szirákról* való elűzés után *Nyomáron* találtak nyugodalmas otthonra.

A kismemmizett jobbágyok ügyét *Szathmári Király György* karolta fel. 10 esztendeig tartott a per, s azzal végződött, hogy vissza ugyan nem mehettek, mert régi szokás szerint a helyüket már engedelmesebb népekkel töltötték be, de elkobzott vagyonkájukért kártérítést kaptak. Volt várni való éppen elég, de hát az „*orosz asszonytól*”? Igaz, a „*politikai adventizmus*” útját nem lehet kiszámítani, mint „...*a sasnak az útját az égen, a kigyó útját a kősziklán, a hajó útját a mély tengeren*”. (Péld. Könyve 30:19.) De *Varannai* uram ezzel a merész széttekintéssel úgy járt, mint aki úton járva csak az eget nézi, és beleesik az árokba. Nem látta még, mi vár rá saját otthonában. Jóformán meg sem száradt a tinta az 1770-ik esztendőről szóló jóslatán, talán még új lúdtollat sem kellett faragnia, amikor ismét írni kényszerült. A halotti bejegyzések sorát abban az esztendőben így kezdte el. „1. Január. Hang. Kisded *Varannai Mihály*, az akkori praedikátornak háromszor három hetek hijján háromszentendős fiatskája. Ki volt szüleinek Házok ékessége, / Teste, nyelve ép, szép volt, s nagy eszessége / De jaj! Mint virágnak elmula szépsége! / Hamar erős gyümölcs volt, hamar lett vége!” Ezen a szép alliterációs bejegyzésen, a magyar reformátortól Tinódin, Balassin, Zrínyin, a kuruc költészetten átörökített formában írt gyászstrófán átsüt a mélységes fájdalom, de nem hallgat el a jövődömdő.

Az 1771-ik esztendő jelmondata még az üstökös csillaghoz fűződő hiedelem hatása: ANNUS QVO FAMIS IN CERTANT PRAELVIA VICIS. („*Ebben az esztendőben falvaink az éhínség előjeleivel fognak küszködni*”). Hogy valóban így történt-e, nem tudom, azt azonban igen, hogy abban az évszázadban, de még a következőben is nem egy esztendőben volt ilyen küzdelem Magyarországon. *Jókai Mór*: A szerelem bolondjai című regényének a háttere az 1863-ik esztendei éhínség. Talán ez az éhínség volt az is, amelyikről gyerekkoromban sokat mesélt nekünk a 80 esztendősz *Gazsi néni*. Meséinek gyakran a valóság volt a háttere. Ma már nehezen tudhatjuk, hogy 1771 tavaszán küszködött-e az éhínséggel *Hangács* meg a környéke, igaz lett-e rajtuk a régi mondás: karácsonykor kalács, húsvétkor kenyér, pünkösdkor pedig ami van, de a hangácsi paplakban május 20-án,

pünkösöd másodnapján bizonyára került valami jőféle az asztalra. Ezen a napon volt a keresztelője „Josefnek”, aki a kis Mihály halála által ütött seb gyógyítására érkezett. *Tiszteletes Molnár János* balaji prédikátor és élete párja tartották a keresztvíz alá. Fel is vidámodott ezen *Mihály tiszteletes úr* szíve, és ez a szívbeli vidámság egész esztendőn át tarthatott, mert 1772-re már öröndeteset jóslott:

ANNUS QUO COLLES VITIFERI HVNNIS DANT LARGISSIMA VINA. („A magyar szőlőhelyek ebben az esztendőben igen bőséges termést hoznak.”) November 24-én a kis Zsuzsánna keresztelőjén ihatott is a megjövendőlt bőséges termésből, összekoccintva a poharát *Béres Márton* zilizi prédikátorral és feleségével, akiket keresztszülőknek hívott el, de megsavanyodott az inyen az alig kiforrott hangácsi bor, mert szorongva át-átnézett a szomszéd szobába, ahol a himlőben vergődő kicsiny *Sámuel* verejtékező homlokát törölgette a gyermekágyas édesanya. Alig néhány nap múlva a halál állította fel prését a hangácsi paplakban. November 29-én, advent első vasárnapján, ezt írta az anyakönyv „sacro sermone sepulti” rovatába: „Kisdéd Varannai Sámuel hogy megholt, / Tíz hetek hijjával már négy esztendő volt, / Kit Isten himlővel tíz napig sujtolt, / Hideg tetemeit tartja már setét bolt. // Jaj! Megindult ezen Szüléknek sírása / Mert volt ez Ő náluk nagy Isten áldása. / Okos, engedelmes nyájjas szép szólása: / Gyermekük közt ennek ritka vala mása.” A halál prése nem állott meg, még volt két gyermek a paróchián. Folytatódik hát az anyakönyvben is a gyászos rigmus: „December 11. / Varannai Josef Susanna hugával / Együtt küzködtenek himlő nyavajával, / Együtt vágattak le halál kaszájával / Együtt takarták be őket föld porával. // Ezeknek halálok szülék sérelmeket / Megmérgeztették mélységes sebeket / Sámuel halála ejtett amelyeket. / Ő Isten sokaknak adj ily gyermekeket. // Isten adj irgalmat nekik mindháromoknak. / Velők fekvő Mihály testvér jó, bátyoknak, / Mig nem Arch-angyalok minden angyaloknak, / Eljön és feliben áll az ő poroknak. // Akkor feltámasztván porrá lett testeket / Egyesítsd testekkel már boldog lelkeket / És a mennyben add meg örökös részeket, / Hogy ott dicsérjenek Téged, Isteneket. Ámen.” Ez a szörnyű csapás nem tudta összetörni *Mihály* úrban az alkalmi költőt, még csak a keze remegésének sincsen nyoma, ahogy ezeket a ma is szívbemarkoló sorokat beírta, de végleg elhallgattatta benne a jövendőmondót, mint Pál apostol szava a filippibeli szolgálóleányban. (Ap. Csel. 16:18.)

A szokásos jelmondatot az 1773. esztendőre is megszerkesztette ugyan, de ez már egészen más. Nem tekint szét sem a világba, sem az országba, csak a falujára néz. Nincs már benne jóslás, csak jámbor óhajítás: OMINE FELICI BECVRSVS TOTIVS ANNI HANGATS SIT TIBI. („Az egész esztendő a jószerencse jegyében teljék el felettéd Hangács.”) Ezután már minden jel arra mutat, hogy elkíváncozott *Hangácsról*. Nincs semmi, ami visszatartaná oda, ahol annyi gyász érte a családot, ahol az események rácăfoltak jóslásaira, ahol minden nagyvonalú „látása” tragédiává fordulva ütött vissza reá. Elvágódásához hozzájárulhatott az is, hogy az iskolamesterrel és a gyülekezeti vezetőséggel vitája támadt egy szántóföldterület miatt, amit a lelkeszi illetményföldök sorába vett vissza. Ez megronthatta a jó viszonyt, de felébreszthette a szívekben az akkori lelkipásztorokat fe-nyegető „papmarasztás” rémét is. Várta már, nagyon várta a *Coetus* helyosztó bizottságának döntését. Végre az február 22-én megérkezett. Megkönnyebbülve búcsúzott el a hangácsi gyülekezettől. Búcsúszavait így írta be az anyakönyvbe, a házassági feljegyzések sora után: „*Astipotens tandem Coelo super intonat Haeres: / Gat tibi iam Michael servire Varannai in Hangács. / Numinis auspicio vade hinc, succedeque in Horváth /*

Cedimus ergo loco: Sacer est qui coetus in Hangács / Sis felix: Pastorque tuus novus: atque valet. M. S. V. („Végre valahára az ég magasságában felhangzott a csillagokon uralkodó Haeres szózata: Legyen már elég hangácsi szolgálatodból Varannai Mihály. Az Istenség kezdeményezéséből távozz innen, köszönj be Horváthra. Elmegyünk hát e helyről: Te pedig, hangácsi szent gyülekezet, élj boldogan a te új pásztoroddal együtt. Most már Isten veletek. M.S.V. Február 22.”)

Eltávozott hát Horváthra. Ennek a falunka Disznóshorvát volt akkor a neve, ma pedig nagy szülötte, Izsó Miklós szobrászművész tiszteletére Izsófalvának hívják. Horváton is folytatta tovább a már ismert szokását, gondosan róttá fel esztendőnként a megszerkesztett kronogrammákat. A horváti anyakönyvbe feljegyzett első mondata – úgy látszik a szörnyű csapás után még nem rendeződött el belső világa – ugyanaz, mint a hangácsi utolsó, csak a falu nevét cserélte fel. A következő feliratok – öt évet töltött el Horváton, a további életútja ismeretlen – már lényegesen mások. Az eddigiekben a maga elgondolásán volt a hangsúly, ezekben már az Isten irgalmán, gondviselésén. A hangácsiakban jóslás, ezekben imádság, Isten és Jézus Krisztus dicsősége. Az öt felírás sorából idézem az 1775. évit: GLORIA LAVS ET HONOR TIBI SIT REX CHRISTE REBEMTOR, ET BO-NE SALVATOR. („Dicséret, dicsőség és tisztesség illessen Téged, megváltó és jószágos Szabadító Király, Krisztus!”)

Nagy árat fizetett azért a fordulatért Varannai S. Mihály tiszteletes úr, amíg felismerte azt, amit Isten ingyen, kegyelemből ád azoknak, akik azt hittel elfogadják: „A titkok az Uréi, a mi Istenünkéi, a kinyilatkoztatott dolgok pedig a mieink és a fiainkéi mindörökké, hogy teljesítsük ennek a törvénynek minden ígését.” (V. Mózes 29:28.)

Hangács, 1970 körül.

A HIDVÉGARDÓI* LÉLEKÉPÍTŐ

Mester Károly plébános élete és munkássága

BÉRES GYULA

Az életút

Mester Károly 1872. február 10-én született a Torna vármegyei Jászáron. A családjában élő hagyomány szerint ősei a tornai vár építésére érkeztek a 13. században német földről. A család kezdetben a Tornával szomszédos Ájban élt, majd a vár felépülése után Jászáron telepedtek le ahol szintén a várépítési munkában vettek részt.¹ Szülei Mester Károly és Siffer Júlia voltak, kiknek négy gyermekük született: Mária (1865), Károly (1872), Emilia (1880), Árpád (1881). Iskoláit Jászáron, majd a főgimnáziumi és szemináriumi tanulmányokat Rozsnyón végezte. Teológiai tanulmányai befejezése után 1894. június 12-én szentelte áldozópappá Dr. Schopper György rozsnyói püspök. 1894-98 között Kazáron, 1898-1903-ig Szentsimonban, 1903-05-ig Losoncon, 1905-ben Péterfalán látta el lelkipásztori és hittanári feladatait. 1905. december 5-én Balás Lajos rozsnyói püspök Hídvégárdó és filiái – Bódvalenke, Becskeháza, Bódvavendégi, Tornahorváti – plébánosává nevezte ki. 1919-ben itt tartotta meg ezüstmiséjét, pappá szentelésének 25. évfordulóját. Magyar királyi kormánytanácsosi kinevezését a sajópüspöki helynőktől 1923. március 13-án kapta meg. 1931. január 11-én a tornai esperesi kerület alesperesévé és a tornai tankerület magyar királyi tanfelügyelőjévé választották. Tornai esperessé Bubnics Mihály rozsnyói püspök nevezte ki 1932. január 7-én. Aranymiséjét, pappá szentelésének 50. évfordulóját 1944.július 2-án, gyémántmiséjét 1954. június 27-én, vasmiséjét pedig 1959. július 5-én tartotta meg. A rozsnyói egyházmegyében az egyetlen pap volt, aki még aktívan, egy szolgálati helyén ünnepelhetett pappá szentelésének évfordulóit.² 1959. augusztus 18-án a székesfehérvári Papi Otthonba távozott, ahol 1962. április 11-én, 90 esztendőskorában elhunyt. Munkatársként írásai a Rozsnyói Híradóban, Sajó-Vidékben³, a Katholikus Egyházi Közlönyben és a Magyar Államban⁴ jelentek meg.

* Hídvégárdó nevét a hivatalos helynévhasználatban rövid i-vel írják! (L. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 4. bőv. és jav. kiad. Bp. 1988. I. köt. 595. old. Akadémiai Kiadó.)

¹ Béres Gábor : Vidékünk / Közép-Bódva –Torna-völgy. (Kézirat.) Bódvavendégi, 1960. 2. old.

² Béres Gábor : A Bódva mellől. Kézirat. Hídvégárdó, Bódvavendégi (Kézirat.) 1971.) 65-68. old.

³ Thökölly Gábor: Ki kicsoda Rozsnyón? Somorja, 1999. Méry Ratio, 234. old.

⁴ Dr. Sziklay János: Negyven év a katolicizmus történetéből. A „Magyar Állam” negyvenéves jubileuma. 1859-1899. Bp., 1899. Nyomatott a Hunyadi Mátyás-intézetben., 154. old. Mester Károly munkatársként van megnevezve.

A közösség- és léleképítő

A *Hídvégárdóba* való megérkezése után néhány hónappal, 1906. március 12-én *Oltár-egyesületet* alapított. Új szentségtartót (1905) és kelyhet (1909) vásárolt a templomnak. A már meglévő fiúiskola mellett egy önálló leányiskolát alapított, melynek épülete 1906. december 1-re készült el. 1907-ben belsőleg teljesen felújította a templomot. A belső festési munkálatok mellett új főoltárt, szószéket, keresztelőkutat készíttetett, továbbá egy új főoltárképet festetett, ami a régihez hasonlóan az angyali üdvözlést ábrázolja, és a régi, barokk stílusú kép helyére került. (Később a régi kép vissza került a főoltárra.) Egy, a nagybőjti időben használatos oltárkép-lepel is készült a *megfeszített Krisztust* ábrázolva, melyet felfüggesztettek az eredeti oltárkép elé. 1908-ban megalapította a *Katolikus Népszövetség* helyi szervezetét, továbbá az *Iparoskört*, a *Gazdakört* és az *Olvasókört*, valamint a *Ferences Világi Harmadrend* női és férfi tagozatát is meghonosította.

1911-ben *Egerben* az egyházmegye szolgálatára pappá szentelték a hídvégárdói *Tóth Szabó Gábort*, kinek hivatásában a plébános is komoly szerepet játszhatott. 1914-ben az ő támogatásával épült fel a *Tornai úton* a *Kisboldogasszony* tiszteletére emelt kápolna. Az első világháború idején folyósított hadikölcsönök miatt 1916. november 20-án királyi elismerő oklevelet kapott. 1917-ben létrehozta a *Hangya Fogyasztási Szövetkezetet*. *Rózsafüzér Társulatot* és a gyermekek részére *Szívgyárdát* szervezett, majd megalapította a helyi *Jézus Szíve Szövetséget*. Férfi énekkart, zenekart, színjátszó-műkedvelő kört alapított. Az 1900-ban vásárolt pécsi *Angster orgonához* új sípokat rendelt 1918. június 4-én, ezzel is emelve a szertartások szépségét. 1920-ban egy újabb hídvégárdói papot szenteltek de most *Rozsnyón*: a bódvavendégi születésű, de a hídvégárdói plébániához tartozó *Béres Gábort*. 1921-ben a plébánia épületét felújította. Ez év szeptember 1-től *Katolikus Elemi Leányiskola* kezdte meg a működését, tanítói lakással – melynek beindítását a plébános kezdeményezte. 1922-ben ismét templomfelújításra került sor, aminek eredményeképpen a régi *Szent Kereszt mellékoltár* helyén lourdes-i barlangot alakított ki, elhelyezve benne *Szűz Mária* és *Bernadett* szobrát. A barlang kövét *Olaszországból* szállították. Ekkor kerülhetett a *Nepomuki Szent János mellékoltár* alá a *halva fekvő Krisztus* szobra is, mely *Nagypénteken* feldíszítve a *Szent Sírt* jeleníti meg. 1922. augusztus 4-én az ismétlős fiú- és leánytanulók részére 600 négyszögöl területen faiskolát alapított. 1923. október 16-26. között bevakoltatta és fehérre meszeltette a templom külső homlokzatát. Ugyanebben az évben az 1917. június 2-án hadicélokra elszállított nagyharang helyébe közadakozásból *Budapesten*, a *Harangművek Rt.-nél F. W. Rincker* által új nagyharangot öntetett, mely a mai napig is imára hívja a híveket. 1927 tavaszán gyűjtést rendezett az orgona felújítására. Ennek eredményeképpen 23 principal-sípot vásárolt. Egyes faalkatrészek kijavítását *Kerekes Gyula* helybéli asztalos végezte el. A felújítás 1927. április. 17-re készült el. Az 1928-ban létrejött *Levente Egyesület* tagjait aktívan bevonta az egyházi életbe. Tagjai rendszeresen látogatták a szentmiséket és járultak a szentségekhez. 1929-ben a közművelődés érdekében egyházközségi kultúrtermet létesített, *Hangya kultúrterem* néven. 1930-ban a trianoni békediktátum következtében a két filiális egyházközséget, *Bódvavendégit* és *Tornahorvátit* *Csehszlovákiához* csatolták a plébániától, pedig nagyon a szívéen viselte e települések lelki életét – még téli nagy hidegekben és hóban is rendszeresen eljárt lovas kocsin vagy szánon, hogy a szentmisét bemutassa. De ezentúl a plébános már nem látogathatta ottani híveit.

1932. szeptember 18-án felszentelte *Hídvégárdóban a Lisieux-i Kis Szent Teréz kápolnát*, melyet *Csurilla Bertalan* és családja építtetett a saját telkén. 1933-ban felszentelték az egri egyházmegye szolgálatára *Csurilla Lajost*, a harmadik hídvégárdói kispapot *Egerben*. A községben élő szegény sorsú családok és emberek megsegítésére 1933. november 9-én megalapította a *Karitás* helyi szervezetét 50 fővel, kik egy év alatt 6 szegényt gondoztak. A plébánia épületének felújítására is nagy gondot fordított az 1934-35. években. A község lakóinak olvasottságát, tájékozottságát, műveltségét úgy is próbálta pallérozni, hogy 1934. október 3-án, vasárnap, a sajtóakció vezetőjeként, sajtónapot tartott. A község 134 családjából nem sokan olvastak újságot. A faluba viszont többféle sajtóorgánium járt. Íme néhány példa a példányszám megjelölésével: *Nemzeti Újság* (2), *Új Nemzedék* (1), *A Szív* (14), *Népújság* (2), *Magyar Kultúra* (1), *Sajtószemle* (1), *Tündérvásár* (1), *Szalézi Értesítő* (9), *Katolikus Világmisszió* (1), *Szent Teréz Rózsakertje* (1), *Függetlenség* (4), *Igazság* (15), *Egyházmegyei Központi Lap* (1), *Magyarság* (2), *Magyar Jövő* (3), *Magyar Front* (1), *Hangya* (3), *Tolnai Világlapja* (1), *Budapesti Hírlap* (1), *Pesti Hírlap* (7).

Mintegy 1.500-1.600 hívő vett részt és járult szentáldozáshoz azon az 1935-ben tartott misszión, melyet két ferences atya tartott. Erről tanúskodik a plébánián örözt missziós kereszt is, melyhez a faanyagot maga a plébános adományozta. Az év végén, novemberben sor került a temető rendezésére. 1936-ban a templomkertben lévő öreg akácfák helyére a plébános fenyőfákat ültetett, melyek a mai napig emlékeztetnek rá. *Bukovszky Ilona* és *Konkoly József* stációs képsorozatát adományozott a templomnak, amit 1937. február 16-án páter *Unghváry Antal* egri ferences rendfőnök engedélyével szentelt fel a szintén *Egerből* érkező *Dezső páter*. A keresztények társadalomban betöltött szerepének és felelősségének egyik fontos kezdeményezése volt, hogy 1940. február 10-én létrehozta a községben a KALOT-ot 47 taggal, melynek az elnöke ő lett. Június 1-én a bódvavölgyi vasúton áthaladó, *Szent Jobbot* szállító „*Aranyvonat*” fogadására ő vezette ki a plébánia és a filiák hívő közösségét.⁵ Ez külön ünnep is volt, mivel 1938. november 7-től – az I. bécsi döntés értelmében – az elcsatolt két filia visszakerült a plébános irányítása alá.⁶ A második világháború alatt a község is sokat szenvedett, mert rajta keresztül húzódott a frontvonal. Több ház találatot kapott, aminek következtében öt polgári áldozatot is követelt a háború a fronton hősi halált halt katonák mellett. A templom falát is repeszdarabok rongálták meg. A plébános ezekben az időkben is az imádság és a hit fontosságát hangsúlyozta, és rendszeresen imádkozott híveivel a békéért. Engesztelő szentmiséket mutatott be a háborúban elesett hídvégárdói katonákért. Megbecsülését bizonyítja, hogy számos levelezőlapot kapott a frontról. Ezekben a katonák az ő imáit kérték önmagukért és a háború mielőbbi befejezéséért. 1945 tavaszától a plébánia végleg csonkává vált, mert két filiáját *Csehszlovákiához* csatolták.

1947. március 18-21. között ismét misszió volt az egyházközségben, amit *Varga Paskál* atya tartott meg. Ennek emlékére a missziós keresztet elhelyezték az 1947-es évszámot is egy kis táblán. A koalíciós időszak végével, 1948-tól, a *Magyar Dolgozók Pártja* létrejöttétől az egyházak kiszorítása a közéletből hivatalos pártprogrammá vált. Ennek

⁵ Az Actio Catholica Országos Elnökségének levele, 702/1940 sz.

⁶ Mester Károly saját feljegyzése. A „*Visszatérés napjának*” nevezte az eseményt.

hatására került sor 1950. június 27-én – az 1948. évi XXXIII. törvény értelmében – a két katolikus iskolaépület államosítására, melynek jegyzőkönyvét neki is alá kellett írnia.⁷ A fél évszázados szolgálat és eredmények rombadőlni látszottak, de az öreg plébános még mindig energikusan próbálta hivatását beteljesíteni. Az '50-es évek beszolgáltatásai őt is érintették, melyről a fennmaradt két beadási jegyzőkönyv tanúskodik. 1955. február 28-án megérthette, hogy a hidvégárdói templomot műemlékké nyilvánították.⁸ Betegsége és idős kora miatt már egyre nehezebben tudta ellátni lelkipásztori szolgálatát. Ezért 1956-ban *Braun István* segédlelkészt küldték hozzá kisegítőnek, aki 1957. szeptember 7-től az egri káptalani helynök megbízásából átvette a plébánia lelki és anyagi dolgainak vezetését.⁹ Ebben az időszakban bővítették ki a templomban a kórust, mely több ember befogadására lett alkalmas. A kivitelezés költségei miatt sajnos az orgonát el kellett adni. Ezt indokolhatta a hívek anyagi helyzete és az is, hogy már nem volt az egyházközségnek kántora. Szomorú eseménye volt, amikor öreg plébános a székesfehérvári *Papi Otthonba* távozott. Ő maga nem akarta elhagyni a falut. Azt szerette volna, hogy a temetőben a nagy hársfa alatt temessék majd el. Mivel a vasmise után nyugdíjba vonult, a plébánián nem maradhattott. A még élő idősebb emberek beszámolóí alapján lett volna egy család, aki gondját viseli, de az akkori egyházközségi képviselő-testület egyes tagjai jobbnak látták, ha mégis elhagyja a falut. Mivel közülük néhányan az akkori helyi államapparátus tagjai voltak vagy azzal együttműködtek, talán a plébános további sorsa valamilyen politikai alku tárgyát képezhetette.¹⁰ Béres Gábor szerint saját maga vállalta a *Papi Otthonba* való távozást azért, hogy az esetleges temetési kiadásoktól mentesítse híveit. Nem akart terhére lenni senkinek.¹¹ Az utolsó szentmisén könnyek között búcsúzott el híveitől, akik szintén végigsírták a szertartást. Az elutazás előtt a hívek közössége zokogva vett búcsút a lelkipásztortól, aki elérzékenyülve, de vigasztaló szavak kíséretében ment el tőlük.

A szépiró

Szépirodalmi munkásságát két önálló kötete reprezentálja: *Gyorsfényképek*(1898)¹² és a *Tarka világ* (1899)¹³. A bennük összegyűjtött írásait a *Katholikus Egyházi Közlöny* a *Tárca* rovatában közölte 1895 és 1898 között. A folyóirat ekképpen ajánlotta olvasói figyelmébe az első kötetet:

„*Gyorsfényképek. Írta Mester Károly. E czímen a szerző azokat az apróbb elbeszéléseit, rajzait és útleírásait gyűjtötte kötetbe, melyekből többet a mi lapunkban is közöltünk. Mindig örülünk a katolikus írók szaporodásának, hogy a könyv(t) piacot elárasztó modern egyházellenes termékek versenytársakat találjanak. Óhajtható, hogy a lehető leg-*

⁷ A jegyzőkönyv sérült formában bár, de előkerült: 1109/1950 sz.

⁸ Abádi András helyi vb-titkártól érkezett levél: 8-10/1955. sz.

⁹ Dr. Brezanóczy Pál egri káptalani helynöktől, ordináriustól érkezett megbízólevél: 496/1957. sz.

¹⁰ A szerző megjegyzése.

¹¹ Béres Gábor: A Bódfa mellől. Bódvavendégi. (Kézirat). 1971. 65-68. o.

¹² Mester Károly: *Gyorsfényképek. Elbeszélések és rajzok.* Bp., 1898. Nyomatott az „Alkotmány” Könyvnyomdában.

¹³ Mester Károly: *Tarka világ. Apró novellák.* Bp. 1899. Nyomatott Márián György Könyvnyomdájában.

jobb tárgyakat, melyek nem csekély mennyiséggel kínálkoznak a vidéken élő, az emberi cselekvések eredeti forrásánál levő íróknak, ne hagyják elröppenni, vagy elragadtatni azoktól, a kik a célzatosan materiális irányban, vagy éppen a pikáns irodalom gazdagítására zsákmányolnák ki azokat. Mester Károly kötetében csak apróbb történeteket és adomákat ad, úgy mint címében mondja, röpké színekké vázolja a naiv falusi nép eredeti észjárásának megnyilatkozásait. Kegyelettel emlékezik meg az érdemes kazári papról, a hellenista Szabó Kálmánról¹⁴, akinek tudományos foglalkozása közepette megtörtént szórakozottságának pár jóízű esetét is elmondja. Olaszországi úti képeiben nem akar és helyesen, a már ismert mintára rendszeres utleírást adni; de azokat a megfigyeléseket adja, melyek lelkét megragadták. Ezeket különben, miután mi is bemutattuk, ismerik már olvasóink is, és így nem kell azokat külön figyelmükbe ajánlanunk. A könyv ára füzve 1frt 20 kr., kötve 1 frt 60 kr.; megrendelhető a szerzőnél Kazáron.¹⁵

Az első kötetet írásait tehát még kazári lelkészként publikálta, cím szerint az alábbiakat: *Babonás történet; Csak ma ne utaztak volna; Milyen ez a Budapest?, Pali püspök lesz!, Házasságot rontó titok; Furcsa ismerkedés; Beatus ille; Kávéházban; Gyorsfényképek Olaszhonból; Ő se fenéig tejjel!; A becsületes tanító; A tisztelendő atyuska bűne; Két titkos erejű recept, Ágasvár; Nem kell se lelkemnek; se testemnek! A másodikat már szentsimoni plébánosként adta ki az alábbi „novellettekkel”: *Van...Van...; Az ünnepek halottja; Mea culpa; Irénke; Az asszony ingatag; Veszedelmes vendég; Nagyontisztelendő káplán úr; A szív, Miért hitvány férfi?; No ez is snasz fráter lehet; Borura derű, Két rajz, A nemes asszony átká, Rabbinus jelölt.**

A *Katholikus Egyházi Közlönyben* még számos, kötetbe nem foglalt írása látott napvilágot: *Ej , be kedves öreg úr!?...¹⁶ Két templom.¹⁷; A rabbinus jelölt!¹⁸; Az árva rózsá!¹⁹; Babonás történet.²⁰; A remete I-II.²¹; Ő se fenéig tejjel! I-II. (Elbeszélés a népelettől)²²; Nem kell se lelkemnek se testemnek. I-II.²³; Beatus ille²⁴; A titok. I-II.²⁵; Csak ma ne utaztak volna. I-II.²⁶; Gyáva.²⁷; Kávéházban.²⁸; A zshivány.²⁹; Sulyok György lakásai.³⁰; Pali*

¹⁴ Helyesen: Szabó István paptanár, műfordító (1801-1892), a Kisfaludy Társaság és az MTA tagja, magyar nyelvre fordította Homérosz Iliaszát (1853) és Odüsszeiáját (1857).

¹⁵ *Katholikus Egyházi Közlöny (KEK)* 1898. 4. szám, 60. old.

¹⁶ KEK 1895. 27. sz., 420-422. old.

¹⁷ KEK 1895. 34. sz., 533-536. old.

¹⁸ KEK 1895. 42. sz., 659-662. old.

¹⁹ KEK 1896. 8. sz., 115-118. old.

²⁰ KEK 1896. 15. sz., 227-231. old.

²¹ KEK 1896. 19. sz., 291-294. old., 20. sz., 307-309. old.

²² KEK 1896. 28. sz., 435-437. old., 29. sz., 451-454. old.

²³ KEK 1896. 31. sz., 483-486. old., 32. sz., 499-502. old.

²⁴ KEK 1896. 36. sz., 563-568. old.

²⁵ KEK 1896. 43. sz., 675-678. old., 44. sz., 691-696. old.

²⁶ KEK 1896. 47. sz., 739-741. old., 48. sz., 755-759. old.

²⁷ KEK 1897. 6. sz., 85-88. old.

²⁸ KEK 1897. 9. sz., 131-136. old.

²⁹ KEK 1897. 10. sz., 147-151. old.

³⁰ KEK 1897. 12. sz., 179-182. old.

püspök lesz!³¹; *Furcsa ismerkedés. I-II.*³²; *Magyar nemes asszony átka. I-II.*³³; *Ágasvár. (Palócz népmonda) I-II.*³⁴; *Merengő óráim.*³⁵; *Karácsony este.*³⁶; *Gyorsfényképek Olasz-honból. (Utirajz részletek)*³⁷; *Van. (Történet a rejtelmes világból.) I-II.*³⁸

Egy végakarat utóélete

A plébános egykori végakaratának megfelelően 43 év után hidvégardói földben nyugszik. A székesfehérvári temetést követően néhány évvel volt egy kezdeményezés a földi maradványok hazaszállítására és újratemetésére, de sajnos az nem valósult meg. Még gyűjtést is rendeztek az egyházközségben a költségekre, de a pénzen később dróthálót vásároltak, és körülkerítették a plébánia kertjét. A végakarat nem teljesülésének valódi oka a mai napig nem ismert.

Az újratemetés gondolata az utóbbi 10 évben ismét felvetődött és érlelődött. *Laki-Lukács László* edelényi könyvtáros és helytörténész javasolta először, hogy a templomkertben vagy a templom falán egy emléktáblát kellene állítani az egykori plébános tiszteletére, aki nem csak lelki téren alkotott maradandót, hanem kulturális téren is az írásaival. Ehhez jó lehetőséget nyújtott a *Millennium* éve. 1999 tavaszán *Béres Gyula* javaslatot tett az egyik önkormányzati ülésen arra, hogy *Mester Károly* emlékét egy emléktábla őrizze a falu valamely pontján.³⁹ Ezt követően *Kovács László* plébános egy fakeresztet készíttetett *Görcsös Gáborral*, amit *Károly atya* emlékére a plébánia kertjében állítottak fel.

A 2001-ben megjelent falutörténeti kismonográfiában a katolikus egyháztörténet fejezetből jelentősen kidomborodik az egykori lekipásztornak a községben végzett szolgálata.⁴⁰ 2003-ban, többszöri beszélgetések után, *Szemenyei Péter* plébános elhatározta, hogy elődje egykori végakaratát teljesíti. Ezt a 2005. december 18-i egyháztanácsi ülésen a képviselőkkel is megbeszélte, és közölte, hogy megkezdte a felkészülést és megteszi a szükséges lépéseket az úgy sikeres kimenetele érdekében.

Az újratemetés első lépcsőfoka volt, hogy a plébános és *Béres Gyula* 2005. április 25-én elutaztak *Székesfehérvárra*, és felvették a kapcsolatot az egyik temetkezési vállalkozással, akik minden szükséges feladatot elvállaltak az exhumálással kapcsolatban. Hazafelé *Budapesten* az *Országos Papi Otthonok* igazgatójától, *Endrődy Zsuzsannától* kellett a szükséges engedélyeket beszerezni. Mikor értesült a szándékról, mélyen meghatódott,

³¹ KEK 1897. 16. sz., 246-250. old.

³² KEK 1897. 19. sz., 289-292. old., 20. sz., 305-308. old.

³³ KEK 1897. 24. sz., 369-373. old., 25. sz., 385-389. old.

³⁴ KEK 1897. 28. sz., 433-436. old., 29. sz., 449-451. old.

³⁵ KEK 1897. 30. sz., 465-467. old.

³⁶ KEK 1897. 52. sz., 831-836. old., Karácsonyi melléklet. A 827. oldalon a Gyorsfényképek ajánlása.

³⁷ KEK 1898. 3.sz., 35-40.old. A 46. oldalon a Gyorsfényképek ajánlása.

³⁸ KEK 1898. 17. sz., 259-262. old., 18. sz., 275-278. old.

³⁹ *Hidvégardói Krónika*, 3. évf., 1. sz., 1999. március, 5. old.

⁴⁰ *Hidvégardó. Fejezetek a község történetéből.* Hidvégardó, 2001. Hidvégardó község Önkormányzata és Hidvégardóért és annak Ifjúságáért Alapítvány, Béres Gyula: A római katolikus egyház története. 51-57. old.

nagy örömmel vette tudomásul az egyházközség és a plébános ezen szándékát, és messzemenő támogatásáról biztosított.

Mivel *Mester Károly* jászói születésű volt, a jászói temetőből hozott föld került a templomkert-béli sír alá, amit a plébános és a hittanár hozott 2005. június 19-én, vasárnap délután. Másnap, június 20-án került sor *Székesfehérváron* az exhumálásra. Az egyházközség és az önkormányzat részéről az alábbiak utaztak oda a megrendítő és egyben megható eseményre: *Szemenyei Péter* plébános, *Matusz Tamás* polgármester, *Béres Lajos* egyházi képviselő, *Béres Tamás* egyházi képviselő, *Giba Géza* kurátor, *Német István* egyházi képviselő, *Pacsai István* egyházi képviselő, *Béres Gyula* egyházi képviselő, hittanár. Miután a koporsóba helyezték az atya maradványait, autóbá helyezték és elindult a küldöttség hazafelé. Útközben *Budapesten* a *Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Titkárságát* keresték fel, ahol *Dr. Veres András* püspök úrral megbeszélték az újratemetés menetét és körülményeit. A megbeszélésen részt vett: *Szemenyei Péter*, *Matusz Tamás*, *Pacsai István* és *Béres Gyula*. Délután öt óra előtt érkeztek haza az egykori plébános hamvai. A hívek a templom kapujában mélyen meghatódva, könnyek között fogadták a földi maradványokat, majd ezt követően a plébános szentmisét mutatott be *Mester Károly* lelki üdvéért. Másnap, június 21-én, kedden került sor a sír kiásására a templomkertben.

Június 22-én, szerdán délelőtt *Dr. Pázsit Tamás* belgyógyász szakorvos és háziorvos, *Szemenyei Péter* és *Béres Gyula* elrendezték a koporsóban lévő csontokat azok anatómiai rendeltetése szerint, majd a plébános egy stólat és feszületet, valamint egy kis fadobozban díszesen becsomagolt jászói földet helyezett a csontok mellé. Délután hat órakor a templomban az egyházközség tagjai imádkoztak a megholtért. Június 24-én, csütörtökön, *Keresztelő Szent János* napján került sor ünnepélyes keretek között az újratemetésre, mely délután három órakor vette kezdetét.

A szertartást (a szentmisét és az azt követő temetést) *Dr. Veres András* egri segéd-püspök⁴¹, az MKPK titkára vezette. A püspök úr mellett az alábbi lelkipásztorok voltak jelen: *Ágfay Antal* hidvégardói születésű dorogházi plébános;⁴² *Székely Dénes* ózdi és *Kovács László* edelényi plébánosok, akik korábban az egyházközség plébánosai is voltak; *Polyák Imre* bódvaszilasi görög katolikus parókus; *Ködmön Ferenc* rudabányai plébános. A határon túlról, *Szlovákiából* *Gajdo József* jánoki plébános, a tornahorvátai görög katolikus parókus, *Pásztor Lorenzo* somodi, *Oravec Pál* tornai és *Juhász Attila* tornai születésű plébánosok. Az állam részéről *Molnár Oszkár* országgyűlési képviselő⁴³, edelényi polgármester és *Matusz Tamás* polgármester, aki a szertartáson átadta a leszármazottaknak – majd ők az egyháznak – az egykori plébános posztumusz díszpolgári kinevezését. A szentmise végén a templomkertben helyezték immár végleges nyughelyére az egykori plébános földi maradványait.⁴⁴ A helybéli és a környékről érkező sok hívó mellett részt

⁴¹ 2006-tól, szombathelyi megyéspüspök.

⁴² Elhunyt: 2005. november 2-án.

⁴³ FIDESZ-MPSZ.

⁴⁴ Az újratemetésről az alábbi sajtóorgánumok írtak:

Keresztény Élet, XIII/28. 2005. 07. 10. old., Hidvégardói rekvium. (Ó.G.Y.) A cimoldalon: Hidvégardói rekvium. Újratemetés a trianoni határ menti észak-borsodi községben. – *Új Misszió*, 2005. augusztus, 12. old., Hazatérés Hidvégardó-ra... Nem felejtett plébános címmel (Ó.G.Y.) Fotó: Fojtán László.

vettek a temetésen a Mester család ma élő leszármazottai is *Debrecenből* és *Sátoraljaújhelyről*. A gyászmise és a temetés után a vendégeket az egyházközség vendégül látta a *Gedeon-kastélyban* és annak udvarán.

BÉRES GÁBOR ATYA VISSZAEMLEKEZÉSE⁴⁵

Öreg plébánosunk hazatért...

Amikor meglátogattam Mester Károly bátyánkat a Papi Otthon első emeleti szobájában, beszélgetésünkben mindig a Bódva-völgnél kötöttünk ki. A Bódva-völgy két falujánál, Ardónál és Vendéginél. Ardónál, ahol Károly bátyánk 54 évig volt plébános, Vendéginél, az ő volt filiájánál, az én szülőfalumnál. Bódva-völgyi látogatásom előtt [kért]: – Nézz körül Ardóban! Nézd meg, hogy befestették-e a torony, a plébánia tetején a pléhet! Megmetszették-e a gang körül a szőlőt!

Amikor a Bódva-völgyből hazatértem, s beszámoltam neki a látottakról, szomorúan sóhajtozott:

– Én már nem mehetek! Én már nem mehetek!

Csak a jó Isten tudja, hogy hányszor szálltak gondolatai haza, a Bódva-völgybe...

Hogy töprengett, aggodalmaskodott hivei sorsán... A templomon a plebánián... Előtem, bizonyára még többet magános óráiban.

Amikor elmondottam neki, hogy mennyire lelkemre kötötték otthon:

– De tessék megmondani az esperes úrnak, hogy nagyon tiszteljük! – kivirult arcán kedves mosolya.

Jászóról, szülőfalujáról szólva:

– Még egyszer szerettem volna Jászóra menni, de nem lehet! – mondogatta megadóan.

Nem mehetett Jászóra, Ardóba... az arдай templomba, az arдай templom oltárához... a gyóntatószékbe, a szószékre... messze esett szeretett híveitől... nem járhatta a hosszú időn át megszokott utakat a jólátati tagba, a rétre, a vendégi állomáshoz a plébániái földre... Mindez penitencia volt számára...

Mindig egyenes ember volt, mellébeszélni nem tudott s az volt a nagy Kapu, a halál előtt is.

Új Ember, LXI. évf. 32. (2973.) sz., 2005. augusztus 7., 12. old., Ahol a csend még hallható... A Bódva völgye. A Barangoló rovatban, Kipke Tamás.

A *Hidvérgárdói Krónika* 9. évf. 2005. 2. (júniusi) száma az 1. és a 3. oldalakon közli az önkormányzat képviselő-testületének határozatát a *Mester Károlynak* adományozott posztumusz díszpolgári címről, valamint az egykori plébános életrajzát *Szeményei Péter* plébános és *Béres Gyula* gyűjtése alapján. Ezen életrajz rövidebb változata megjelent: Hadobás Pál: *Edelény és környéke az irodalomban*. Edelény, 2005. MKKM, 98-99. old.; Korábban: Thökölly Gábor: *Ki kicsoda Rozsnyón?* Somorja, 1999. Méry Ratio, 234. old. (Mester Károly Rozsnyóhoz kötődő munkássága); *Tanulmányok a Bódva-völgye múltjából*. Szerk.: Bodnár Mónika – Rémiás Tibor, Múzeumi Könyvtár 5., Putnok, 1999. 595. oldalán Laki-Lukács László: Paptermő Bódva-völgy című gyűjtésében szerepelnek rövid életrajzi adatai.

⁴⁵ Béres Gábor: Székesfehérvár. (Kézirat.) 1962. 106-108. old.

December negyediki betegen végzett szentmiséje után azt mondotta:

– Én már nem misézem többet! Én már meghalok.

És igaza lett: nem lépett többet az oltár elé, az oltárról naponta eljött beteg szolgájához az irgalmas Jó Pásztor.

Igaza lett: az élet olaja fogyott, fogyott... s ma, április 11-én délelőtt féltizenkettőkor a 91 éves élet-mécs utolsót lobbant. Kialudt...

Teste itt maradt. Lelke hazatért az Atyához.

Házunk öreg papja Dezső Pista bácsi meghatottan emlékszik meg Károly bátyánk mély hitéről, alázatosságáról: ahányszor meglátogatta betegségében Károly bátyánkat és búcsúzáskor megáldotta, Károly bácsi mindig megcsókolta az áldásosztó papi kezét...

Én már nem mehetek – sóhajtozta, és valóban nem jutott már fel a Bódva-völgybe... az utolsó útja sem visz fel oda, Ardóba, az ardai templomba, ahol ezüst-, arany-, gyémánt-, vasszentmiséjét bemutatta... nem visz az ardai temetőbe a nagy kereszt mellé... a fehérvári Szentháromság temetőben a Papi Otthon sírjainak sorában kap nyugvóhelyet, itt találja meg eltávozott lelke a testét azon a bizonyos nagy napon, amikor ismét egyesülnek a feltámadásban az örök Isten hatalmából...

Az ardai temető nagy keresztje melletti sírhely hiába várja az öreg plébános testét...

A plébánia hívei elküldik képviselőiket, de a hívek serege csak gondolatban kísérhetik utolsó útjára öreg plébánosukat... s imáikkal szegődhetnek a mennyei Atyához visszatérő plébánosuk lelke mellé...

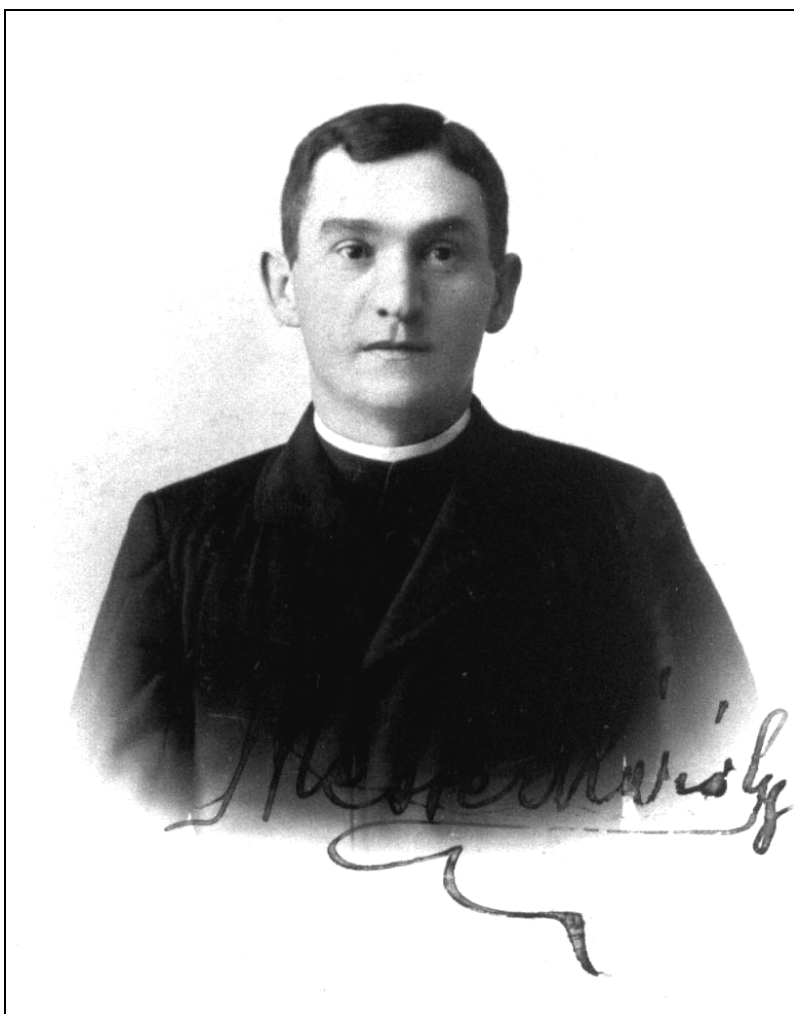
Az öreg plébánosukat sirató ardai harangok szava átszáll az országhatáron Vendégibe.... a vendégi harangok felelnek rá, s egybeolvadó hangjuk hirdeti a határon innen, a határon túl: öreg, jó plébánosunk hazatért a mennyei Atyához!

Ha megint felmegyek a Bódva-völgybe, s hazatérek, nem lesz már, aki alig várja, hogy beszámoljak otthonról, a kedves Bódva-völgyről...

Ardó alatt a Bódva hullámai halkán suhannak most el, de visszatérnek a felhők szárnyain, és a felhőkből lehulló cseppeikkel öntözgetik majd öreg plébánosunk fehérvári csendes sírját...

...immáron hidvégardói sírját! Deo Gratias!⁴⁶

⁴⁶ A szerző megjegyzése.

Mester Károly arcképe, 1909. (Laki Lukács László szíveségéből.)

KABDEBÓ LÓRÁNT VIRÁGZÓ UDVARA

JÁNOSI ZOLTÁN

Ez az udvar természetesen nem egy valódi ház előtt, mögött vagy oldalában, de nem is *Budapesten* vagy *Miskolcon* található, hanem az irodalomtörténetnek abban a birodalmában, amelynek hatalmas domborzati térképét a magyar tudomány rakta össze. Ez az udvar sohasem volt léckerítésekkel, túskebozóttal vagy betonlapokkal határolt mező, hanem szabad, átjárható és bejárható terület, nyitott a fiataloknak és a kíváncsiaknak a maga belső sziklakertjeivel, virágaival és örökzöld növényeivel. Ebbe az udvarba húsz éve pillanthattam be először, a *Miskolci Egyetem* falai mellett cipelve mintegy háromkilónyi kéziratomat, mert *Görömbei András Kabdebó Lóránthoz* irányított magyar líratörténeti ügyekben tanácskérésre, szakvéleményre. Jó volt ebben az udvarban járni, noha magát a kertészt nehéz volt megtalálni benne. Nem is sikerült még igen sokáig – csak a kézirat járta a belső ösvényeken a maga útját – mert titkárnök, irodák, falak, értekezletek, tanácskozások, a karalapítás után a megtartás gondjai és még számlálhatatlan mindennapi feladat: a küldetésvállaló ember örök hálói övezték a *Mestert*.

De a személyes találkozások kezdeti hiányát nem sokára bőségesen kárpótolta az idő. Konferenciák, kerekasztal-beszélgetések, szerkesztőbizottsági ülések, felsőoktatási bizottságok, tudományos viták fórumain s utazások során bontakozott és nyílt meg mind tisztábban és mélyebben a *Kertész* arca; tekintetében – akárcsak könyveiben – a legkedvesebb virágaival, *Szabó Lőrinc*től a „keresztapai” címet is felkínáló *Hetek* teljesítményéig.

A nyitottságot és a gondolkodás bátorságát tanultam – még a polémiákban is – tőle. S azt, hogy nincsen egyetlen igazság, egyetlen virág, hanem sokféle van, és hogy mindegyik érték. És hogy túl kicsi ez az ország, és mégis rendkívüli benne az igényes irodalom erőfeszítése, s mindez sokkal fontosabb annál, mintsem herdálnivalónk volna. Alapvető üzeneteként hallottam meg azt, hogy figyeljünk és hallgassunk oda egymásra, még ha nem is tudunk mindenben egyetérteni. S hogy becsüljük egymást és a minőségi irodalmat – bármilyenféle is, és becsüljük másokban is az irodalom szeretetét.

Ebbe a nagy szeretetébe pedig *Kabdebó Lóránt* majdnem belehalt. És éppen *Nyíregyházán*, egy szatmár-beregi irodalmi utat követő éjszakán. Majdnem itt ölelték magukhoz végleg és visszavonhatatlanul virágai. A vele és *Ferenczi Lacival* közösen kovácsolt *Miskolc – Nyíregyháza-tengely* előadássorozatait mindhárman vadul, örömmel szerveztük évről évre a váltott helyszíneken, ahol PhD-hallgatók, egyetemisták és főiskolások tucatjai is megszólaltak, s szemínáriumi, doktori dolgozatok s igényes publikációk sora jött létre

felhajtóerején, sorrendben Németh László, Fejes Endre, Tormai József, Juhász Ferenc, Sánta Ferenc, József Attila és Spiró György életművét elemezve. Alig két éve egy ilyen nagyszerű találkozó előestéjén, a Nyírség fővárosából emelték magukhoz majdnem a *Professzor Urat* a magasból aláintégető, legvirágosabb szerettei. Abból a városból, amelynek közelében Szabó Lőrinc a második világháború utolsó heteit átvészelte, és ahonnan elindult aztán *Budapestre* az életét újra kezdeni. S elindult, elindulhatott szerencsére – ismét – *Kabdebó Lóránt* is. Mert *Marianne* szeretete és a nyíregyházi orvosok, s minden bizonnyal *Bessenyei, Kölcsey, Krúdy, Móricz* és *Szabó Lőrinc* akarata is – visszavetették az evilági kert középebe, hogy gondozza tovább virágait.

Köszöntöm hát ezt a hetvenéves fiatal arcot, köszöntöm virágait is, közöttük a legfrissebbeket: legújabb könyveit. *Isten éltesse, Professzor Úr, tisztelt Barátunk, kedves Lóránt, a keleti régió, a Himnusz szülővidéke s Nyíregyháza nevében is. Virágos udvarod átfénylik a Nyírségbe; munkáldokj közöttünk még nagyon sokáig!*

Nyíregyháza, 2007. május 3.

A szendrői vár falmaradványai. A romok Tomka Gábor régész ásatásai nyomán az 1990-es évek végén kerültek napvilágra.

Itt áll, másképp nem tehet

Cum honore Cs. Varga István (Eger, 2006)

KALÓ BÉLA

Ad honorem: Cs. Varga István tiszteletére, s honoris causa: tiszteletből, becsületből jelent meg eme kiadvány az egri lakhelyű irodalomtörténész-professzor, Cs. Varga István 60. születésnapjára. (Közben már 61 is elmúlt, de ez mit sem változtat az ünnep fontosságán.)

Pályatársak, barátok dolgozatai, versei köszöntik a rangos kiadványban a pedagógust, a mestercselek nélküli gerinces embert, az előadó-író-olvasó *Tanár Urat*.

Ma, amikor a szálláscsinaló liberalizmus a maga termelte anarchiában fulladozik (mialatt nem győz csodálkozni váladékának eleven, sötét szörnyettségén), s felbokrétázott „átmenetről és reformról” értekezik (dupla tokásan és kigömbölyítve) – addig van itt egy ember, akit még mindig egyenes gerinc tart össze, s nem „hitvány előgerinchúr” (utalva egyik kedvencének, *Utassy Joenak* kifejezésére).

Életútja elég közismert, szerteágazó tevékenysége, érdeklődési köre szintúgy, ezekről most itt újra mégsem szólnék. Az intellektusról viszont igen, hiszen az „okosság”, mint létfenntartó funkciója az értelemnek, két síkon jelentkezik.

Az egyik öncélú villogás, tételek – ellentételek táncrendje, felfogása, átlátása és állásfoglalás nélküli forgatása. Virtuozitás, mondjuk. Az életjelenségek pazarló kombinatorikája. A másik: a közeleti őszönű, vérzékeny szívű, aki ezerirányú vonzrokonságával naponta ezerfelé tépelődik. Bele- s veleérző-képességét jogérzéke diktálja. Humanizmusa, cinikossága a védtelenek, az elesettek mellett. Ez utóbbihoz tartozik Cs. Varga még mindig. Azért még, mert kiszámíthatatlan, hogy ez a fajta habitus meddig őrizhető, tartható.

A kötet írásai nem csak főhajtások és kötelező penzumú tiszteletkörök egy (befejezetlen) életmű körül, hanem önálló szövegek, amelyek így szerkesztve és összességében egy alapállást, egy emberi mentalitás körvonalait rajzolnak meg.

Ízlés, hit, értelem. Az én istenem, az én gondolatom, az én lelkem, az én testem. A sok-sok én (ahogyan *Monoi mosz* kifejtette) itt a ti-vel is testvéri szövetséget köt, a meggyőződés szerves képződmény, s mint a korallatoll, milliárd élmény-parány egymásra halmozódásából keletkezik.

Jelenünk hiányszakaszban van, mert kell jönnie még egy tisztességebbi érának, vagy olyasminnek, amit annak tudhatunk. Cs. Varga elhárítja magáról a divatok hordalékát. A saját autentikus gondolatait gondolja, s a saját életét éli. De ez az élet egyben szolgálat,

felajánlás. Meggyőződéses, hiszen a meggyőződéstelenség a hivatásos opportunisták csirize és kalapácsa. Nem cinikus, bár néha kellene, hogy az legyen.

A tehetség nem ajándék – tudjuk *Illyés Gyula* óta –, véle sáfárkodni: kötelező.

A *Tanár Úr bencés* indíttatása életre szóló program. S ez nem bonyolult: „hitet tenni a haza mellett, a magyarság mellett, a keresztény jövő mellett... Összekapcsolni a lokális dimenziót az egyetemessel, a horizontálist a vertikálissal.” Igen, ez a „szellemi Közép-Európa” modellje, amely talán még megvalósítható. (Egyre inkább bizhatunk benne.)

Cs. *Varga* már régen döntött és választott. Merthogy ennek a létformának az idejében eldöntött magatartásforma a fundamentuma. Ezt lehet antimodernnek, konzervatívnak, idejétmúltnak, vagy foszló szövetűnek nevezni, azért ebben a hazában még néhány millió ember próbál eme modellnek megfelelni. A hasnyálmirigytől nem lehet elkívánni, hogy ne ontsa a gyomorsavat. Az aktív nem aktivistát jelent, az állampolgári aktív lény csak a dolgát teszi, olykor a legmagasabb fokon. Anatómiai térképe oly egyszerű: helyben kell maradni, s cselekedni. Itt állok, másképp nem tehetek.

Kortársai, barátai és pályatársai abban a szellemben szólnak, s úgy – ahogyan az egy Cs. *Varga István*-i formátumhoz illik. Vegyes műfajú írásokat olvashatunk, de koránt sem vegyes színvonalúakat. A dolgozatok szellemi szellemi társak. Vagy azok próbálnak lenni. Éme – nem vásári – legendáriumban hasznos alkotótársak.

A rudabányai bányató, hazánk jelenlegi legmélyebb állóvize (kb. 60 m).
(Kovácsné Fendrik Zsuzsa fotója.)

Bánffy Miklós világa

MÁRIÁS JÓZSEF

Az utóbbi két évtizedben örömdetesen gyarapodott *Bánffy-irodalom* újabb értékes gyümölcseit vehetjük kezünkbe.* *Takács Péter* egyetemi tanár kiváló munkája méltán keltethet érdeklődést a szakma és a XX. század történelme és kultúrája iránt érdeklődő olvasók körében.

A könyv megírásához vezető indítékot a szerző maga fogalmazza meg a hátsó borítólapon közölt soraiban: „*Divat volt 1945 után Magyarországon is, és a Romániánál maradt Erdélyben is, Dózsa Györgynél is, Marat-nál is, Saint-Just-nél is jobban gyűlölni az arisztokratákat. A grófi rang hallatán előkotortatták jöttment felelőtlennel a történelem lomtarából az alantas indulatokat, s lenyesték a magyar kultúra egyik legszebb ágát. Ennek a tudatos gyűlölettel táplált elmebeli elszegényítésnek az oka, hogy 1946 óta – az egy Megszámláltattal című trilógia kivételével – 1990-ig minden legális lehetőséget elzárt a magyar és román kultúrpolitika gróf Bánffy műveinek az olvasókhoz vezető útja elől. Pedig ha mérlegre tesszük a Bánffy-életművet, s az 1946-tól Magyarországon és Romániában regnáló politikusokat, és az esztétikai kánonokat diktáló művészek teljesítményeit, nem biztos, hogy a Bánffyt tartalmazó serpenyő billen majd a könnyűségtől és értéktelenségtől felfelé.*”

A kétszáz oldalas kötet a súlyosabb serpenyőben levő értékek fel- és előtárására, bemutatására vállalkozik. Sorai arra is utalnak, hogy az említett kánonokat erőteljesen bíráló és visszautasító ítéleteiben kíméletlen. Könyvével oly ember életútja, munkássága előtt kíván tisztelegni, olvasóiban is tiszteletet ébreszteni, kinek ősei a romantikus és cselekvő hazafiság nevében „nem is tértek ki Erdély, illetve a haza, azon belül is a magyar közösség szolgálatá elől”, kiből apja „a nemzetség múltjához, a király és az ország elvárásaihoz méltó fiú utódot” kívánt nevelni. Ez nem csupán a családi házból hozott hatalmas műveltséget jelentette, hanem elmélyült erdélyiség tudatot is, amely élete egyik alapvető vonása maradt.

A kötet első felében *Bánffy Miklós* közéleti, politikai pályáját elemzi. A leghitelesebb forrást az író kínálja. *Takács Péter* Bánffy emlékirataira alapozva tárja elénk mindazt a szerepvállalást, amelyet a sors a század második évtizedében mért rá, amelyből önként vagy mások ösztönzésére, felkérésére – színházi intendánsként, IV. Károly koronázási ceremóniája rendezőjeként, utazó diplomataként, külügyminiszterként – részt vállalt. A könyv lapjain különösen ez utóbbi életmozzanatok bemutatása kap bőséges teret, pozitív

* Takács Péter: *Bánffy Miklós világa*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2006. 208 p. (Kisebbségkutatás Könyvek.)

szakmai megítélést. Történelmünk válságos korszaka volt ez. Megítélése, elbírálása mindmáig ideológiai vagy osztályszempontok szerint kap hangot. A kötet írója előtárja a politikai kulisszák mögötti erővonalakat. *Bánffy* ürügyén történelemleckét kapunk az őszi rózsás forradalomról és *Károlyi Mihály* szerepéről, a proletárforradalomról és a királypucscsokról, melyek *Bánffy Miklós* politikai tevékenységének háttereként, kereteként szolgáltak. Ugyanakkor képet nyerünk történelmünk e válságos korszakának nemzetközi hátteréről, bíráló szavakat a nagyhatalmak Magyarországgal szembeni bosszújáról, közönyéről.

Bánffy Miklós 1921. április 15. és 1922. december 9. közt volt Magyarország külügyminisztere, a *Trianont* követő legnehezebb időkben. *Takács Péter* a történész szakmai igényével és tájékozottságával tárja elénk az eseményeket. *Bánffy* érdemei közt említi „az önálló magyar külügyi szolgálat megszervezésében, az ország diplomáciai elszigeteltségének oldásában” elért eredményeit, a diplomáciai tárgyalásokon tanúsított talpraesettséget. Pozitívként említi továbbá azt is, hogy hiányzott belőle a *Ballhausplatz* diplomatáinak birodalmi nagyképűsége és gögje, „hiányzott belőle az az engesztelhetetlen nacionalizmus is, ami a zsugorodó ország dzsentri hivatalnokait és közszolgáit jellemezte, de a veszteség igazságtalan volta miatt a köznapai állampolgárokat is »belepte«”. Kieszközölte Magyarország felvételét a Népszövetségbe, amely véget vetett diplomáciai elszigetelődésünknek, *Baranya* szerb megszállásának megszüntetését, a soproni népszavazás eredményes lebonyolítását. Nem ő volt a hibás, hogy a *Beneš*szel kezdett határkiigazítási tárgyalások eredménytelenek maradtak. Tette mindezt a hazai politika állandó kereszttüzeiben, ami végül lemondásához vezetett.

A *Bánffy-életművet* ismerő olvasók „otthonosabban” mozognak a művész életpályája és művei bemutatását, elemzését és értelmezését taglaló fejezetben. A megnövekedett számú bibliográfiái hivatkozások is jelzik, hogy *Bánffy Miklós* irodalmi munkássága általánosabban ismert szellemi terepen bontakozott ki, visszhangja a politikusénál jóval nagyobb hullámokat vert – *Ady Endre* elismerő szavaitól mindmáig.

A kiváló irodalomtörténész, kritikai kvalitásokról bizonyosságot tevő, a művek esztétikai értékeit elmélyült elemzésekkel felszínre hozott értékek ellenpólusaként mindvégig ott rejlik, elő-előtolakodik *Gaál Gábor* és *Illés Endre Bánffy Miklóst* oly súlyosan elmarasztaló bírálata, a velük folytatott „vita”. Tudvalevő, hogy a „tisztá osztályvonal”-at megtestesítő erdélyi kritikus a *Korunk* hasábjain – noha egyes részletekben dicsérő hangon is szól – elutasítja a *Bánffy-trilógiát*. *Illés Endre*, aki az *Erdélyi Helikon* 1943. októberi számában még fenntartás nélkül dicséri az emlékirót, 1965-ben megjelent tanulmányában meghökentető, lelkisínylő módon ebrudalja ki *Bánffy Miklóst* az írók sorából, dilettánsnak minősítve őt, s ezzel újabb évtizedekre akadályozza meg művei kiadását, megismerését. *Takács Péter* kemény szavakkal, esztétikai érvekkel cáfolja *Illés Endre* elmarasztaló ítéletének kitételeit: „fejtegetéséből – a dolgozat megszületésének pillanatában is – csak annyi volt igaz, hogy *Bánffy* grófnak született, s ez hétköznapijain is átsütött. A tehetségéhez azonban ennek semmi köze.” Véleményét igazolják megidézett kiváló irodalomtörténészek is. Egy nevet hiába keresünk e sorban: az *Ablonczy Lászlóé*t, aki a *Hítel* 2000. évi 6-7-8. számában már leszámolt *Illés Endre* „balítéleteivel”.

De e kötetnek nem elsősorban a bibliográfiai hivatkozások adnak elsődleges értéket. *Takács Péter* *Bánffy*-képe nem mások öntőformáiból bomlik ki. Birtokában van mindannak a tudásnak, érzéknek, eszköztárnak, amely hiteles, igaz korkép és portré készítéséhez szükségeseltetik. Elemzései alapos tárgyismeretre épülnek. Tollát kiforrott világszemlélet,

elkötelezett álláspont vezet. Az élénk táruló képen társadalmi háttérrel megjelenítő és a karakterisztikus vonásokat kiemelő vonalvezetés egyaránt föllelhető – általános és egyedi vonatkozásban egyaránt. Társadalom, alkotó és mű – akár egy több tételes zenemű vagy falfestmény – egyetlen egészé lényegül. Bánffy Miklós irodalmi művei legsajátosabb vonásaiként a csodálatos tájleírást, a hangulatteremtés képességét, a jellemábrázolás plaszticitását jelöli meg.

A kötet legsikerültebb részei közt tarthatjuk számon a novelláinak és a *Reggeltől estig* című kisregénynek az elemzését. Valóságos remeklésekként olvassuk azokat. Az *Erdélyi történet* is ugyanily súlyos, elmélyült, a regény lényegét érintő és feltáró elemzéséből ragadunk ki néhány mondatot: „Amíg Abády életét nyomról nyomra, sikerről sikerre, kudarcról kudarcra kísérte az író, és szötte-fonta Milóth Adrienne-nel bonyolódó szerelmét, százezer mellékszál pendítésével, sorsok, örömek kiteljesítésével és félredobásával köréjük szórta az életet dús ünnepeivel és szürke hétköznapjaival, és futott minden a végeze felé. (...) Mindazok, akik a történelmi hagyományokat, a nemzeti szolidaritást értéknek vélelmezik, s akik szerint a tartós és célszerű társadalmi mozgások a retorikai szölamok mellett a hagyományoktól, szokásoktól, generációs beidegződésektől is függnek; s akik vallják, hogy az emberi létezés lényegéhez a transzcendencia megélése is hozzátartozik, azok hajlanak a Bánffy-regény értékrendjét magukévá sajátítani.”

Bánffy drámaírói munkásságának elemzése – bár előre jelzi, hogy „a legtökéletesebbet a drámai műfajban és a színpadon tudott alkotni” – a *Naplegenda*, a *Nagyúr*, a *Maskara*, a *Martinovics*, Az *ostoba Li* hosszabb-rövidebb elemzésére szorítkozik.

Kiváló alkotást vehet kezébe az olvasó. Szerzője nagy szolgálatot tett a Bánffy-életmű jobb megismertetéséért, megértéséért. Méltó folytatása az Erdélyben a hetvenes évektől, Magyarországon pár évvel később megindult „perújrafelvétel”-lel kezdődőleg kibontakozó Bánffy-irodalom öröndetes folyamatának.

(Takács Péter: *Bánffy Miklós világa*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2006. 208 p. (Kisebbségkutatás Könyvek.)

A gyönyörűséges szegénység életképei

Serfőző Simon: *Varjúleves*
(Orpheusz Kiadó – Szépírási Kiadó, 2006.)

KALÓ BÉLA

Tárgyiasság és fikció viszonyának kérdése merül föl *Serfőző Simon Varjúleves* című kötetének olvasatakor, akárhogya is, nem novellákat, hanem biografikus-szociografikus etűdöket olvasunk, egyfajta peremvidéki létről.

Rusztikusan nyesett-pattintott próza a *Serfőzőé*, amely a homály-szövegelések világában egyszerűségével és tiszta-világos felépítményével hat üdítően az olvasóra.

A *Varjúleves* írásai a sosemvolt-igazvolt gyönyörűséges szegénység memoár-tükörcserepei, amelyet egyfajta vidékies charme (akárha *Marcel Aymé*-t olvasnánk), a tanyasi-falusi kisvilág aurája vesz körül. Életképeket kapunk, amely lírával, s leírással is rokonságban van. A beszélő vagy visszaemlékezik vagy értekező szerepkört vállal magára, s némi fiktív mozzanat is színesítheti a dikciót.

Az életképszerűség, az elbeszélés teszi ugyanakkor a könyvet regényszerűvé; életkép és általánosító történet ötvözetének nevezhetjük műfajilag a kötetet, amelynek őstét alighanem Illyés körül kereshetjük, egy húsz évvel későbbi *Puszták népe-alakjában* és reinkarnációjában.

Önéletrajzissággal hangsúlyozott jelenlét. A költő ezúttal nem versben gondolkodik, kevéssé sűrít, az emlékezés old, könnyít és tágit.

„Nagyon elkanászodtam az utóbbi időben. Néha úgy elgondolkoztam ezen, hogy nem is egyszer azon kaptam magam, már megint a kerítés tövéénél ülök magamba roskadva, vagy fát támasztok, s azon töprengök, tényleg igaza lesz apámnak: csavargó lesz belőlem, kutyaütő.”

Vagy:

„Akkoriban, meglódulva a növekedésben, mint vadhajítás a fán, ami étel élém került, a leves kivételével, nyeltem egyet-kettőt, már el is tüntettem a számban.”

A mondatokat, a szerkesztést figyelve nem nehéz a következtetés: *Serfőző* kitűnő prózája a móríci örökség egyik lehetséges útja, mert most igenis megint szükség van egy mai módon értelmezett népi hangra, hiszen az igazán jelentős művek (emlékeztetve a mágikus realista *Márquezre*, *Fuentesre*, vagy csak a filmes *Kusturicára*) ugyancsak nemzeti talajból egy-egy nép belső mítoszából nőttek ki, a helyi színezet tágul egyetemessé, ha karjuk, s nem a parttalan nyelvi özőn egyfajta füstüveg függőny hátterében.

Igaz, ha delelőre érünk, s azon túl (az emberélet felét jócskán elhagyva) a legyezőszerűen szétterülő formavilág és tematika minden íze és porcikája *mítománna* válik, az emlékezés sűrjében is tiszta, nyílt képek torlódnak föl az alkotó emberben.

Serfőző a gyermek szemüvegén át csaknem epikuroszinak látja és láttatja azt a paraszti világot, amely már csak nosztalgiáinkban van jelen. Már korábbi prózai műveiben (*Gyerekidő-trilógia*) is ennek előérzetével volt viselő, de ilyen kerekre formáltan és megkreáltan talán csak mostanra hívódott elő a szerzőből.

Ha kell még magyarság-kép: tessék, van itt egy. Nem felhő-fellegjáró patetikus – nos: játékos, édes-kesernyés, tragiko-idilli. Ahogy kell, hogyan érdemes.

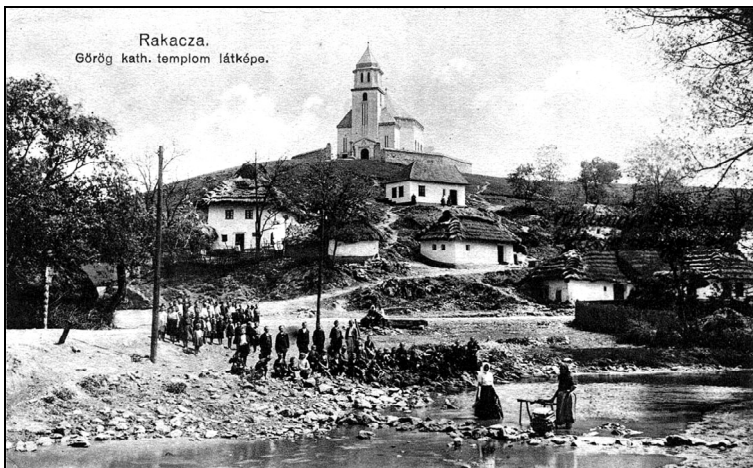
Ez a magyarság, amely innen jött, ami ilyen egészséges talajból nőtt ki: nem lehet szellemileg sérült és alkalmatlan sem. Ez a triviális következtetés.

Egy modern európai kultúrának meg kell tanulnia kezelni saját történeti háttérét, s annak minden fontos momentumát. Egy ősi, letűnt életmód ezerféle színezetű formája együtt a civilizálttal (vagy annak nevezettel), az európaival, mint annak legalsó rétege.

A felnőtt idegfáradtságát a több évtizedes emlékek előhívása tompíthatja. A *Varjúlev* írásai is ezt bizonyítják; jelened úgy veted le magadról, mint cipődről az útiport, ha boldog órákra emlékezel.

Kicsinységek múltba vesző leltára – alighanem örömmel írta szerzőnk e könyvet. Hiszen nem nyomhatta agyon a szorongás sziklája; az ambivalens múlt a mától távolodva megszépül, s fickós-pajkos lesz, nem törődik kulcsínekkel, divatokkal és sznobériákkal: él, lélegzik.

Ritkán, de érezni: a világ csak arra vár, hogy miénk legyen örökjogon. *Serfőző Simon „gyermekkori emlékiratai”* erre tesznek pontos és egyéni kísérletet.

A rakacai görög katolikus templom. (Képeslap, 1910 körül.)

E számunk szerzői

- Ablonczy László** (1945) – kritikus, a Magyar Nemzeti Színház korábbi igazgatója (Budapest).
- Áfra János** (1987) – a Debreceni Egyetem hallgatója, képzőművészettel és irodalommal foglalkozik. (Hajdúböszörmény)
- Arany Lajos** (1958) – főiskolai oktató, anyanyelvi lektor, lapszerkesztő. Boromisza Tibor-díjas (Debrecen).
- Béres Gyula** (1972) – tanár, helytörténész, több tanulmánya jelent meg a Bódva-völgyről (Hidvégaród).
- Bitskey István** (1941) – irodalomtörténész, akadémikus, a Debreceni Egyetem tanszékvezető egyetemi professzora, Apáczai-díjas (Debrecen).
- Bobory Zoltán** (1946) – költő, irodalomszervező (Székesfehérvár).
- Brenyó József** (1963) – író, publicista, az *I. A. T. Kiadó* alapító igazgatója (Budapest).
- Budinszki István** (1983) – történész, politológus (Szendrő).
- Cseh Károly** (1952) – költő, műfordító, Vaszlej Mitta-díjas (Mezőkövesd).
- Csoóri Sándor** (1930) – Kossuth- és Herder-díjas költő, író, esszéista, szerkesztő (Üröm).
- Cs. Varga István** (1946) – irodalomtörténész, kritikus, az ELTE tanszékvezető főiskolai tanára (Eger).
- Doinaş, Stefan Aug.** (1922-2002) – román költő, ellenzéki szenátor, a Román Írószövetség tiszteletbeli elnöke.
- Falusi Márton** (1983) – Gérecz Attila-díjas költő, a Hítel szerkesztője (Budapest).
- Fecske Csaba** (1948) – Szabó Lőrinc- és Pro Literatura-díjas költő, író (Miskolc).
- F. Szakál Sándor** (1952) – költő, képzőművész, tanár (Nyíregyháza).
- Gerliczki András** (1963) – irodalomtörténész, a Nyíregyházi Főiskola tanára, az Alföld Stúdió tagja (Nyíregyháza).
- Görömbei András** (1946) – Kossuth-díjas irodalomtörténész, akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár. (Debrecen)
- Határ Győző** (1914-2007) – Kossuth-díjas író, költő, esszéista.
- Jáki Sándor Teodóz** (1929) – bencés szerzetes, népzene gyűjtő és kutató, polihisztor (Győr).
- János István** (1952) – irodalomtörténész, a Nyíregyházi Főiskola tanszékvezető főiskolai tanára (Nyíregyháza).
- Jánosi Zoltán** (1954) – irodalomtörténész, a Nyíregyházi Főiskola rektora, Év Könyve-díjas (Nyíregyháza).
- Kaló Béla** (1954) – kritikus, publicista, pedagógus (Szuhogy).

- Karádi Zsolt** (1956) – irodalomtörténész, a Nyíregyházi Főiskola tanára (Nyíregyháza).
- Kocsis Csaba** (1959) – író, publicista, előadó- és fotóművész (Berettyóújfalu).
- Korpa Tamás** (1987) – költő, szerkesztő, egyetemista (Szendrő).
- Ködöböcz Gábor** (1959) – irodalomtörténész, az egri Eszterházy Károly Főiskola tanára (Eger).
- Lászlóffy Csaba** (1939) – József Attila-díjas, Misztótfalusi Életmű-díjas író, költő, esszéista (Kolozsvár).
- Máriás József** (1940) – kritikus, publicista (Nyíregyháza).
- Mezey Katalin** (1943) – József Attila- és Füst Milán-díjas költő, író, kiadó-elnök. (Budapest).
- Nagy Balázs** (1975) – irodalomtörténész, a Miskolci Egyetem doktorandusza (Nyíregyháza).
- Nagy Gáspár** (1949-2007) – Kossuth- és József Attila-díjas költő, író, esszéista.
- Nagy Zsuka** (1977) – költő, első kötete megjelenés előtt áll a Parnasszus Kiadónál (Nagykálló).
- Papp Géza** (1904-1983) – Hangács és Nyomár lelkipásztora 1950 és 1979 között, helytörténész.
- Sarusi Mihály** (1944) – József Attila-díjas író, kritikus (Békéscsaba).
- Serfőző Simon** (1942) – József Attila- és Arany János-díjas költő, író, kiadó-elnök. (Miskolc).
- Szepes Erika** (1946) – irodalomtörténész, klasszika-filológus, az ELTE professzora, Nagy Lajos-díjas (Budapest).
- Simon Zoltán** (1975) – kulturális antropológus, a Debreceni Egyetem doktori iskolájának tagja (Miskolc).
- Toldi Éva** (1950) – publicista, szerkesztő, a Kölcsey Társaság alapító tagja. (Hérend).
- Visky Zsolt** (1989) – költő, Látó Debüt-díjas és a Korunk irodalmi díjának tulajdonosa (Kolozsvár).
- Verling Mercédesz** (1975) – Németországban élő magyar származású bölcész.

